

**VILNIAUS STATYBOS IR DIZAINO
KOLEGIJA**

EKONOMIKOS TEORIJA
PAGRINDINIŲ TEMŲ KONSPEKTAS

Parengė
dr. Z.Pagirskienė

Vilnius 2003

TURINYS

1 Skyrius. Ekonomikos ir ekonomikos teorijos sąvokos ir problemų samprata	3
2 Skyrius. Ekonomikos tikslai ir valstybinis reguliavimas.....	8
3 Skyrius. Rinka. Rinkos funkcijos ir formos.....	13
Tobula ir netobula konkurencija.....	14
4 Skyrius. Ūkinės veiklos organizavimas	19
5 Skyrius. Gamybos veiksmų rinka.	25
Turtas. Pajamos ir išlaidos. Kaštai.....	27
6 Skyrius. Valstybės biudžetas, pajamų šaltiniai ir jų paskirstymas	32
7 Skyrius. Bendrasis nacionalinis produktas (BNP). Bendrasis vidaus produktas (BVP)	34
8 Skyrius. Cikliniai svyravimai	38
9 Skyrius. Pinigai. Tarptautinė finansų sistema.....	41
10 Skyrius. Valstybės monetarinė ir fiskalinė politika	51
11 Skyrius. Nedarbas ir infliacija. Stabilizavimo politika	57
12 Skyrius. Tarptautinė prekyba.....	62
Literatūra	69

1 Skyrius. Ekonomikos ir ekonomikos teorijos sąvokos ir problemų samprata.

Kuo užsiima ekonomika?

Tiktai mokydami ekonomikos, galėsime suvokti visus šalies ir ūkininkavimo klausimus. Galima pasakyti, kad kiekvienoje visuomenėje ekonominė sistema atsako į du pagrindinius klausimus: kas turi būti gaminama ir kaip turi būti paskirstomos gaminamos gėrybės?

Pagrindinė ekonomikos problema – tai pasirinkimo problema. Kadangi žmogaus poreikiai gali būti begaliniai, o ištekliai yra riboti, visuomenėje būtina pasirinkti (suformuoti dėsningumus ir kaip vyriausybei vykdyti ekonominę politiką), kad, esant tam tikram šalies išteklių ir technologijos lygiui, būtų kuo geriau patenkinami poreikiai.

Rinkos ekonomikoje individualus gamintojas nusprendžia, kas bus gaminama, kiek, kokios kokybės ir kokia kaina bus parduodama. Planinėje ekonomikoje tai daro centralizuotas organas – planuojanti valdžia. Rinkos ekonomikoje kapitalo savininkas siekia gauti pelną (tai, kas lieka iš pajamų išskaičiavus visas gamybos išlaidas), todėl siekia efektyviai panaudoti kapitalą, darbo jėgą ir kitus išteklius. Rinkos ekonomika orientuota į vartotoją, o planinė ekonomika orientuota į gamintoją. Ekonominiam planavimui nesugebant diegti ir skatinti naujovių, taikytis prie vartotojų preferencijų pokyčių, prasideda ekonomikos augimo sąstingis.

Ekonomikos objektas apima ne tik žmonių tarpusavio santykius gamybos procese, bet ir visuomenės santykius su valstybe ir atskirais ūkio subjektais. Ekonomikos sąvoką galima apibrėžti:

Ekonomika – mokslas apie tai kaip žmonės įsigyja būtiniausius materialinius daiktus bei patogumus ir su kokiomis problemomis jie susiduria tai darydami; - mokslas, kaip mažinti šias problemas.

Ekonomika – mokslas, kaip paskirstyti turimus ribotus išteklius, norint patenkinti alternatyvius, konkuruojančius žmonių poreikius.

Ekonomika - įvairių reiškinių **sistema** pasireiškianti ir veikianti valstybėje tam tikromis sąlygomis, kurias **įtakoja** vyriausybė ir visuomenė įvairiomis **priemonėmis** ir įvertinama atitinkamais **rodikliais**.

Žodis ekonomika yra kilęs iš graikų kilmės - tai namų ūkis ir taupymas (ekonomija).

Ekonomija – mėginimas sumažinti išlaidas siekiant tam tikro tikslo. Ekonomikos sistema reikalauja laikytis ekonomiškumo principo. **Ekonomiškumas** (ekonomiška veikla) – didžiausios naudos pasiekimas mažiausia kaina, t.y. taupiai naudojant turimus išteklius pagaminti kuo daugiau. Ekonomiškumo galima siekti įvairiai. Išskiriami trys svarbiausi ekonomiškumo įgyvendinimo būdai:

- Turimomis sąnaudomis gauti didžiausias pajamas – **maksimizavimo principas**,
- Numatytą apimtį pasiekti mažiausiomis sąnaudomis – **minimizavimo principas**,
- Pasiekti palankiausią santykį tarp sąnaudų ir pajamų – **optimizavimo principas**.

Ekonomikos mokslas yra veiklos, susijusios su mainais ir piniginiiais sandėriais tarp žmonių rūšis.

Ekonomikos mokslas tiria ir nagrinėja daugybę objektų ir procesų, kurie pagal sritis gali būti skiriami į dvi pagrindines dalis: mikroekonomika ir makroekonomika.

Mikroekonomika – tai ekonomikos teorijos dalis apie verslo firmas ir vartotojus.

Makroekonomika – tai ekonomikos teorijos dalis, kuri nagrinėja šalies ekonomiką kaip visumą, kurios subjektai yra valstybė, individai (šeima) ir rinkos ūkio subjektai. Šis mokslas padeda suvokti, nuo ko priklauso šalies ekonomikos augimas ir ką reikia daryti, kad būtų pasiekti pageidaujami rezultatai valstybėje – ekonominė laisvė, žemas nedarbo lygis, gyvenimo lygio kilimas ir kita.

Ekonominėje teorijoje apibrėžiamas ir pats ekonomikos subjektas: - tai ekonominio proceso dalyvių vienijimo forma pagal jų tikslus ir atliekamas funkcijas.

Prof. Z.Lydeka **ekonomikos subjektais** vadina tuos dalyvius ar jų grupes, kurie savarankiškai priima ekonominius sprendimus, sudaro savo veiksmų programas ir jas įgyvendina. Priklausomai nuo siekiamų tikslų ir vykdomų funkcijų, **ekonominiuose procesuose skiriami trys pagrindiniai ekonomikos subjektų tipai:**

- Vartotojai (privatūs asmenys, šeimos, namų ūkiai)
- Gamintojai (verslo įmonės)
- Valstybė (valdžios institucijos).

Gamintojai ir vartotojai yra laikomi tiesioginiais ekonomikos subjektais, kurie funkcionuoja tikrai nacionalinio darinio rėmuose, kurio pagrindą sudaro valstybė. Valstybė neturi galimybės nedalyvauti ekonominiuose procesuose. Tačiau valstybė, nei gamina nei vartoja, ji gali užimti tikrai gamybos ar vartojimo organizatoriaus poziciją. Todėl valstybės, kaip ekonominio proceso subjekto funkcijos yra kitokios – ji gali tik veikti tiesioginius ekonomikos subjektus, kurie gamina ir vartoja. Todėl ir valstybė neturėtų būti laikoma to paties lygmens subjektu kaip vartotojas ar gamintojas.

Jeigu kuris nors ekonomikos subjektas, pvz., vartotojas, gamintojas ar valdžios institucija dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių neatlieka (arba tinkamai neatlieka) jiems priskirtų funkcijų, atsiranda dar viena ekonomikos dalyvių grupė – tarpininkai.

Ekonomikos subjekto priskyrimas mikro lygiui arba makrolygiui yra apspręstas ekonomikos dalyvio funkcinė paskirtimi.

MAKROAPLINKA

VALSTYBĖ

MIKROAPLINKOS

GAMINTOJAS

VARTOTOJAS

TARPININKAS

1 pav. Pagrindinių ekonomikos subjektų sąveika.

Valstybė, kaip būtinas ekonominio proceso subjektas – gali būti įtraukta į ūkinį gyvenimą didesniu arba mažesniu laipsniu. Konkretus valstybės ar jos vyriausybės dalyvavimas ekonominiame procese – tai ne rinkos arba perėjimo prie jos problema, tai – atitinkamos ekonominio vystymosi formos pasirinkimo problema.

Valstybės vaidmuo

Kiekvienoje šiuolaikinėje visuomenėje valstybė, kaip bendruomenės interesų atstovė, turi vykdyti svarbias pareigas. Ekonomikos sistemoje valstybė visuomenės nariams turi garantuoti deramas sąlygas gyventi ir efektyviai funkcionuoti. Tai susiję su individo teise steigti savo verslą, teisiškai įteisinta verslo laisve, privatinės nuosavybės apsauga ir kitais socialinių ir ekonominių garantijų klausimais. Visuomeniniame sektoriuje dirbantys valdininkai praktiškai privalo įgyvendinti politinius sprendimus, liečiančius įvairias veiklos sritis. Taigi, šalies ekonomikos efektyvumas taip pat priklauso nuo to, kaip gerai funkcionuoja valdininkija.

Ekonomikos funkcionavimui teigiamą įtaką turi maža infliacija (bendrojo kainų lygio stabilumas), efektyvus išteklių naudojimas, pinigų vertė ir kita.

Taigi, ekonomikos teorijos objektas apima: politinę ekonomiką (dėmesys skiriamas socialiniams politiniams aspektams) ir ekonomikos mokslą (kur daugiau dėmesio skiriama žmogui).

Ekonomiką, kaip visumą **apibūdina pagrindinės charakteristikos**: nedarbo lygis, bendras kainų ir infliacijos lygis, darbo našumo lygis, palūkanų normos lygis, valstybės biudžeto būseną, užsienio prekybos būseną. Ekonominės analizės pagalba nustatoma kaip geriausiai naudoti ribotus išteklius neribotiems poreikiams tenkinti. Racionalūs interesai vadovauja individualiam pasirinkimui. Pasirinkimas apima ribinių kaštų ir ribinės naudos palyginimą, kas reikalauja laiko ir informacijos. Ši analizė atliekama tam tikrais metodais (sintezė, analizė, prielaidos, hipotezės, dedukcija), kai siekiama optimalaus rezultato.

Pateiksime kelis ekonomikos teorijos apibrėžimus:

- Mokslas, kai **žmonės naudoja ribotus gamybos išteklius** (žemę, darbą, gamybinės paskirties prekes, kaip mašinas ir technines žinias) įvairioms **prekėms gaminti** (mėsai, drabužiams, keliams tiesti ir kitai veiklai) **ir skirstyti jas tarp žmonių**, kad jie galėtų jas naudoti.

- Ekonomikos teorija yra mokslas apie tai, kaip žmonija susitvarko su savo uždaviniais vartojimo ir gamybos srityje.

- Ekonomikos teorija – tai mokslas apie žmonių ūkinę veiklą, kurios metu, naudojant įvairius išteklius, tenkinami žmonių poreikiai.

Mes pabandėme atsakyti į klausimą – kas yra ekonomikos teorija. Taigi, ekonomikos teorija turi duoti atsakymus į visus iškilusius ekonomikos klausimus, kaip ūkinėje veikloje turi būti naudojami ištekliai, kad galima būtų tenkinti žmonių poreikius.

Poreikis – pirmapradė ūkinės veiklos priežastis.

Poreikis – tai prieštaravimas tarp žmogaus ir jo gyvenimo objektyvių sąlygų, besireiškiantis nepasitenkinimu arba pasitenkinimo palaikymu, šalinamas akyvia žmogaus veikla, bet nuolat vėl išskylantis naujomis formomis.

Poreikiai – tai žmonių biologinės ir socialinės prigimties sąlygotos reikmės, vartojant darbu sukurtus daiktus ir paslaugas.

Užtikrinant pastovų vienos poreikių (gyvybinių) dalies patenkinimą, atsiranda naujų, sudėtingesnių poreikių (išsimokslinimo, kultūros, poilsio ir pan.). bendra poreikių apimtis didėja. **Poreikius formuoja dvasinė žmogaus raida.**

Poreikiai klasifikuojami:

1. Gamybiniai ir negamybiniai
2. Materialiniai ir dvasiniai
3. Individo ir valstybės
4. Pirmojo būtinumo ir ne pirmojo būtinumo poreikiai
5. Trumpo laikotarpio ir ilgalaikiai ir kiti.

Poreikiai yra susieti su ekonominėmis gėrybėmis ir ištekliais. Mokslininkai ir kai kurie šalies politikai mitybos minimumą dažnai apibūdina kaip avižinės košės dubenėlį, tačiau kas norės laikytis tokios dietos... **Ekonominės gėrybės**, - tai ko žmonės trokšta ir tai kas tenkina jų poreikius, ir yra ūkinės veiklos rezultatas. Gėrybės apibrėžiamos nauda (naudingumu) ir sąnaudomis. Naudingumą lemia daikto kokybė, fizinės, cheminės savybės ir kiekskurta to produkto. Gėrybės (prekės, paslaugos, informacija) verslumo (žmogiškasis veiksnys) dėka ir išteklių (darbo ir darbo jėgos, materialaus ir finansinio kapitalo, naudojant darbo priemones) pagalba virsta pelnu ir leidžia darbo jėgai mokėti darbo užmokestį.

Ištekliai – visa tai, kas naudojama žmonių poreikiams tenkinti (realūs ir potencialūs gamtos). Dauguma išteklių yra riboti, tai ekonominiai ištekliai arba gamybos veiksniai. Skiriami trys išteklių tipai – žemė, darbas ir kapitalas.

- **Žemė** ekonomikos teorijoje – visi gamtos ištekliai (žemė, miškai, vandenys, iškasenos). Visi jie riboti ir neatkuriami, tačiau naudojant technologijas jų ribotumo išraiška keičiasi.
- **Darbas** – tai žmogaus tikslinga sąmoninga veikla, kurios metu jis gamtoje esančius daiktus apdoroja, pritaiko savo poreikiams.
- **Darbo jėga** - tai visi dirbantys ar aktyviai ieškantys darbo šalies piliečiai (visi sulaukę 16 metų ir bedarbiai). Darbo jėgos ištekliai yra irgi riboti. Ūkio sistemoje darbo jėga yra pagrindinis produktas – prekė, kurią teikia namų ūkio sistema.
- **Kapitalas** – žmonių darbu sukurtas produktas, naudojamas prekėms bei paslaugoms kurti. Arba – žmonių darbu sukurtos darbo priemonės, kurios naudojamos ūkinėje

veikloje. Kapitalas – tai turtas: realusis (pastatai, įrengimai, sukurtos anksčiau prekės, kurias vartoja kitų prekių gamyboje) ir finansinis kapitalas (fondai, skirti realiojo kapitalo įsigijimui – obligacijos, akcijos; žmogiškasis kapitalas – išsilavinimas, profesija, patyrimas, kurie didina žmonių veiklos produktyvumą).

- **Gamyba** – ekonominių išteklių (gamybos veiksnių) naudojimas gaminant produktus ir tiekiant paslaugas žmonių poreikiams tenkinti. Esminis gamybos bruožas – būdai (technologija), kuriais sukuriama konkretūs produktai (prekės ir paslaugos). Technologija lemia gamybos proceso organizavimo būdus – tiek atskiro gamintojo, įmonės, tiek visuomenės mastu. Gamybos organizavimas sąlygoja ūkinius (ekonominius) žmonių santykius, kuriuos išreiškia nusistovėjusių (suformuotų) veiklos formų visuma, kuri kartu su ekonominiais santykiais sudaro visuomenės ekonominę (ūkio) sistemą. Populiariai žinomi trys ekonominių sistemų tipai – natūrinis ūkis, centralizuotai valdomas ūkis, rinkos ūkis. Nei vienas jų nepasireiškia grynu pavidalu, tik su atskirais būdingais elementais.

Taigi, ekonomikos teorijos mokslas aiškina kaip žmonės ir visuomenė, siekdami gaminti įvairius einamam ir būsimam vartotojimui reikalingus produktus, turi pasirinkti vieną iš įvairių ribotų gamybinių išteklių, ir kaip turi juos paskirstyti tarp visuomenės narių ir jų grupių.

Žemė, darbo jėga, darbas, kaip ir kiti ištekliai yra riboti, o poreikiai – neriboti, tai verčia visuomenę svarstyti ką gaminti, kaip gaminti ir kam gaminti.

Esant ribotiems ištekliams, kiekvienas gamintojas (verslininkas, įmonė, susivienijimas ar net valstybė su savo biudžeto lėšomis) yra priverstas rinktis, kaip jis naudos savo išteklius. Kiekvieną variantą galima įvertinti alternatyviniais kaštais. **Išteklių naudojimo alternatyvūs kaštai** yra tas vertės dydis, kurį galima būtų sukurti **naudojant išteklius** kitu, nei pasirinktu, **geriausiu būdu**. Alternatyvūs kaštai sudaro prielaidas kiekvienam ūkio subjektui veikti pačiu racionaliausiu būdu, t.y. taip, kad pasirinktas išteklių naudojimo variantas **duotų daugiau ekonominės naudos** už bet kurį kitą galimą jų naudojimo būdą.

Pasirinkimo problema visuomenės mastu paprastai analizuojama tokiomis kryptimis:

1. **Ką gaminti?** Kiek ir kokių gėrybių reikia gaminti, kad būtų geriausiai patenkinti visuomenės poreikiai?
2. **Kaip gaminti?** Kokiomis proporcijomis naudoti išteklius, kad būtų galima pagaminti daugiausia produktų?
3. **Kam gaminti?** Kaip paskirstyti produktus visuomenės nariams?

Turint neribotus išteklius šie klausimai neturėtų prasmės. Tačiau iškiltų problema: kuriuos iš jų naudoti pirma, kuriuos paskui. Reiktų pasirinkti alternatyvius išteklių naudojimo variantus. Pasirinkimą galima išreikšti gamybos galimybių funkcija, tačiau tai labai sudėtinga. Jeigu turime gamybos apimtį, turimas išteklių apimtį ir technologijų diegimo pokyčius. Jeigu du rodikliai nekinta, o vienas kinta, tada uždavinys suspaprastėja, bet kintant visiems trimis, galimybes paskaičiuoti labai sudėtinga.

Ekonomikos teorija ir jos mokslas yra labai įdomus, bet sudėtingas. Tai kas atrodo naudinga ir teisinga individo požiūriu, gali būti nenaudinga ir neteisinga visos visuomenės, ar net atskiro žmogaus požiūriu.

2 Skyrius. Ekonomikos tikslai ir rinkos valstybinis reguliavimas

Siekiant šalies ekonomikos efektyvaus funkcionavimo **pagrindinis Valstybės tikslas** turėtų būti - sukurti tokią ekonominę politiką, kuri sumažintų šalies problemas ir padidintų naudą, gaunamą iš kiekvieno darbo.

Galutinis ekonomikos tikslas – sukurti tokią ekonomikos politiką, kuri:

- Sumažintų žmogaus gyvenimo sunkumus,
- Padidintų naudą, gaunamą iš ekonominės veiklos.

Norint įgyvendinti šį tikslą būtina:

- Garantuoti pusiausvyrą tarp daugelio žmonių užimtumo ir kainų stabilumo,
- Didinti ekonominės veiklos efektyvumą,
- Tinkamai paskirstyti pajamas,
- Garantuoti ekonomikos augimą,
- Mažinti gamtos teršimą.

Pusiausvyra tarp daugelio žmonių užimtumo ir kainų stabilumo yra būtina sąlyga palaikyti ekonomikos pastovumą. Esant nedarbui ekonomika nyksta, nes visuomenė praranda tas prekes ir paslaugas, kurias pagamintų bedarbiai. Nedarbas, ir kainų augimas – nepastovios ekonomikos požymiai.

Ekonominės veiklos efektyvumo didinimas yra siekimas gauti kuo daugiau naudos, geriau panaudojant turimus išteklius.

Tinkamas pajamų paskirstymas. To reikalauja visuomenėje egzistuojanti socialinio teisingumo samprata, teisingumo, kurį pažeidžia akivaizdūs socialiniai skirtumai. Visuomenėje greta žmonių, galinčių visokeriopai tenkinti savo poreikius, visuomet esti ir tokių, kurie negali nusipirkti pačių būtiniausių dalykų. Galimi du būdai padėti skurdžiai gyvenantiems žmonėms: didinti šalies nacionalines pajamas ir tinkamai paskirstyti šalies pajamas.

Kai visos pajamos gausėja dėl bendro ekonomikos augimo, kartu padidėja ir skurdžiai gyvenančių žmonių pajamos. Vyriausybė, norėdama padėti šiems žmonėms, numato jiems tam tikras socialines garantijas.

Nacionalinės pajamos – visuomenės pajamos, atitenkančios gamybos veiksniams, t.y. apimančios darbo užmokestį, rentą, palūkanas ir pelną.

Ekonomikos augimas – gamybinių pajėgumų padidėjimas, kurį lemia technologijų tobulėjimas, įmonių įvairių išteklių gausėjimas. Norint, kad ekonomika nuolat augtų, reikia daugiau gaminti ne vartojimo reikmenų, bet gamybos plėtrai reikalingų įrenginių, kurie bus panaudojami vartojimo reikmėms gaminti.

Gamtos teršimo mažinimas. Spartus ekonomikos augimas gali pakenkti aplinkai. Noras pagaminti daugiau ir naujų gaminių turi būti suderinamas su būtinybe tausoti gamtą, aplinką, kurioje gyvena žmogus.

Visumoje valstybinio rinkos ūkio reguliavimo istorija prasidėjo po pasaulinės ekonominės krizės 1930 metais, kuri privertė vyriausybes rimtai rūpintis ūkiniu gyvenimu, kad apribotų stchiškumą ir sukurtų ištisą valstybinio reguliavimo sistemą. Pasibaigus karui reikėjo pertvarkyti ir modifikuoti visą visuomenės ūkį, kad galėtų prisitaikyti prie naujų gyvavimo sąlygų. Vyriausybė visada turi rūpestingai pasverti, ar reguliavimo kaštai neviršys naudos, kurią duotų toks įsikišimas.

Įvairių šalių vyriausybės reguliuoja ekonomiką dėl įvairių priežasčių. Visas jas sunku išvardinti, todėl tik pateikiame svarbiausias.

Užsienio valstybių patirtis nurodo būtinas kišimosi į valstybės ekonominę politiką priežastis.

- Visuomeninių gėrybių teikimas (pasirinkimas: mokamos ar nemokamos paslaugos, ginklai ar socialinė parama?).
- Žalingų išorinių padarinių tvarkymas (aplinkos apsauga, tarša iš oro, produktų).
- Naudingų išorinių padarinių ekonominės naudos skatinimas (švietimas, darbo jėga ir ekonominės pusiausvyros siekimas subsidijuojant verslą ar gamybą).
- Privačios nuosavybės gynimas (kontrabanda, falsifikavimas, plagijavimas, patentavimas – autorinės teisės ir intelektualinės nuosavybės apsauga).
- “Gamtinių monopolijų” (kai kišasi valstybė tiekdamą išimtis atskiroms firmoms) reguliavimas – suokalbais, konkurencingumui atskiroje srityje didinimui (tesės aktais, licencijomis, kvotomis, leidimais).
- Socialinių programų vykdymas. (Skurdo mažinimo programa, Invalidų mokymo, Bedarbių perkvalifikavimo ir kt.).
- Ekonomikos stabilizavimo priemonės (pastovi valiutos vertė ribojant infliaciją, nedarbo mažinimas ir kitos).

Tačiau kiekvienos šalies vyriausybė, reguliuodama ūkio ekonominę politiką, turi siekti pagrindinių makroekonomikos tikslų:

1. Visiško užimtumo. 2. Kainų stabilumo. 3. Palankios ekonomikos plėtrai valstybės biudžeto būsenos. 4. Mokėjimų balanso pusiausvyros būsenos. 5. Gyvenimo lygio augimo. 6. Gamtos teršimo mažinimo. 7. Ekonominės laisvės (žmonių teisė pasirinkti užsiėmimą, sudaryti sandėrius, leisti pajamas). 8. Socialinis - ekonominis saugumo, teisingo pajamų paskirstymo. ir kiti.

Ekonominė politika – kolektyviai vyriausybės priimta strategija ekonomikos tikslams pasiekti; tai vyriausybės tikslų ekonomikoje nustatymas ir kontrolės priemonių, siekiant šių tikslų, taikymas.

Šalies ekonomikai reguliuoti vyriausybės naudoja įvairias (fiskalines ir monetarines) politikos priemones, kaip mokesčių ir jų dydžių normos, vyriausybės išlaidų formavimo principai, vyriausybės subsidijos, įvairūs leidimai ir draudimai.

Makroekonomikos analizuojami reiškiniai juntami kiekvieno mūsų gyvenime ir vertinami įvairiais požiūriais. Amerikiečių ekonomistas Rėjus Feieras (Ray Fair) teigia, kad įvertinus esamą ekonominę situaciją šalyje, galima gana tiksliai numatyti prezidentų rinkimo rezultatus.

Makroekonominės analizės tikslas – ne tik ekonominių procesų aiškinimas, bet ir ūkio raidos prognozavimas bei ekonominės politikos tobulinimas. Tą patį monetarinės ir fiskalinės politikos ekonomikos kitimą galima įtakoti teigiama ir neigiama linkme.

Makroekonomika, analizuodama ekonomiką kaip visumą, nagrinėja įvairiausius šalies ūkio klausimus, todėl negali būti vienintelio teisingo ekonomikos modelio, tinkančio visiems ūkio plėtros sprendimo atvejams. Šis mokslas pasižymi nagrinėjamų problemų įvairumu, vadinamu eklektišku.

Eklektika – skirtingų, nederančių, prieštaringų mokslo teorijų, koncepcijų, sąvokų jungimas ir naudojimas.

Ekonomikos sistemų tipai

Ekonomikos sistema – pasirinkimo arba trūkumo problemų sprendimo būdas.

Visose pasaulio valstybėse ekonominiai ištekliai (darbas, žemė, kapitalas) yra riboti, todėl labai svarbus išteklių paskirstymo principas, būdas. Bet kokios valstybės ekonomikos sistema sprendžia tuos pačius uždavinius, tačiau **ekonomikos sistemų tikslai skiriasi** (juos apsprendžia šalies visuomenės susiformavę vertinimo kriterijai, religija, politika, ideologija ir kt.).

Trumpai apibūdinsime dažniausiai išskiriamus valstybės makroekonomikos tikslus:

1. **Visiškas užimtumas**- maksimaliai panaudojama turima darbo jėga ir kapitalo ištekliai, kuriuos gali sunaudoti ekonomika, priartėjusi prie potencialaus produkto ribos.
2. **Kainų lygio stabilumas** – bendrojo šalies kainų lygio, matuojamo kainų indeksu (arba infliacijos tempu), stabilumas.
3. **Ekonominis augimas** – realiojo produkto didėjimas per tam tikrą laiką.
4. **Palanki palūkanų norma** – ekonominiam augimui palanki skolinamojo kapitalo kaina.
5. Palanki bendrosios paklausos didėjimui valstybės biudžeto būseną. **Valstybės biudžetas** – vyriausybės planuojamų pajamų ir išlaidų sąmata finansiniams metams. Valstybės biudžeto pagrindinis pajamų šaltinis yra mokesčiai.
6. **Mokėjimų balanso pusiausvyra** – tai šalies prekybos ir finansinių sandėrių su visomis pasaulio šalimis per tam tikrą laiką (metus) apskaičiavimo subalansuotumas.

Mokėjimų balanso deficitas – tai lėšų kiekis, kuriuo išmokėjimai viršija įplaukas.

Kiekviena visuomenė, sprendama pasirinkimo klausimą: kaip, kam, ką ir kiek gaminti, turi žinoti savo ribotų išteklių ir visuomenės poreikių galimybes.

Pagal tai, kaip skirtingos **ekonomikos sistemos** atsako į šiuos klausimus, jos **skirstomos** į keturius pagrindinius **tipus: tradicinę, komandinę (planinę), rinkos ir mišriąją ekonomiką**.

Tradicinė ekonomika – būdinga, izoliuotoms valstybėms, kurios mažai gamina, ir kurių tikslas gyvybei ir tradicijoms palaikyti, kaip: Indija, Azija, Afrika;

Komandinė (planinė) ekonomika būdinga, kur dominuoja kolektyvinė, visaliaudinė nuosavybė ir ištekliai skirstomi centralizuotai, pagal planą, pavz. TSRS, Kinija, Kuba, Korėja;

Rinkos ekonomika, kartais yra vadinama laisvosios verslininkystės ekonomikos sistema, kuri remiasi pasiūlos ir paklausos dėsniais, **skatina privatinės nuosavybės efektyvų panaudojimą ir siekimą gauti pelną**. (apie tai bus kalbama atskirame skyriuje).

Mišri ekonomika – tai daugelio demokratinių šalių ekonomikos sistema, kur dominuoja rinkos ir valstybės (komandinės ekonomikos) bendri elementai, kurių poveikis ir santykis skirtingose šalyse yra nevienodas (JAV, Anglija, Prancūzija, Vokietija, Japonija ir kt.) Patirtis rodo, kad efektyviausia sistema, kur dominuoja rinkos elementai.

Ekonominės politikos įgyvendinimas dalinai priklauso nuo partijų programų, kurios tuo metu yra valdžioje. Todėl didžiausią poveikį ekonomikai turi valdžioje esančios partijos Vyriausybės programos įgyvendinimas.

Vyriausybės poveikis ekonomikai pasireiškia reguliuojant:

1. **Biudžeto išlaidas ir nedarbingųjų finansavimą** (pašalpos, pensijos, lėktuvai, moksliniai tyrimai, mokesčių ir ginklavinimo finansavimą, verslo skatinimą ir kita).
2. **Mokesčius** – jie daro poveikį atskirų ūkio šakų ir smulkaus verslo plėtrai, jie skatina atskirų prekių gamybą, gamybos mechanizavimą, naujų technologijų diegimą, investavimą ir kita.
3. **Rinkos reguliavimą įstatymais**. Būtina sukurti rinkos apsaugos sistemą (per akcizus, muitus, produktų standartizavimą, specialias programas), užtikrinti visuomeninių gėrybių ir paslaugų teikimą, pajamų perskirstymo ir ekonomikos stabilizavimą ir kitus valstybei bei jos

visuomenei svarbius klausimus. Kartais šiuose reikalavimuose egzistuoja ir prievarta (kaip saugos diržai, mokyklos lankymas), visuomenės apsauga nuo kenksmingų padarinių (triukšmas, chemija, šiukšlės,...).

4. Valstybinių įmonių steigimą ir jų efektyvų valdymą (elektrinės, naftos, dujų pramonės ir kitos).

Ekonominė politika išreiškia nacionalinius šalies, valstybės, jos tautos tikslus, uždavinius ir norus. Ji susieta su vidaus, užsienio politika, karine politika, vykdoma ideologija. Galima trumpalaikė ar ilgalaikė ekonominė politika. Valstybės sektoriaus struktūra priklauso nuo šalies Konstitucijos, partijų, kurios tuo metu yra valdžioje programinių nuostatų ir kitų valstybės valdymą įteisintų dokumentų.

Ekonominė politika yra skirta tautos tikslams įgyvendinti. Šie tikslai yra labai svarbūs kiekvienai valstybei ir priklauso nuo jos istorinių - nacionalinių tradicijų, nuo visuomenės socialinio ir ekonominio išsivystymo lygio.

Šalyje su socialiai orientuota rinkos ekonomika pagrindiniai valstybės ekonominės politikos tikslai yra:

- **Ekonominė laisvė** – tai verslininkystės formų ir būdų pasirinkimas, nuosavybės objektų įsigijimas ir pardavimas, dalyvavimas profsajungose, nevyriausybinesse organizacijose, tai protestų ir streikų laisvė. Čia laisvė suprantama ne absoliučiai (ką noriu, tą darau), bet kaip galimybė ūkinei sistemai efektyviai funkcionuoti, siekiant valstybės ekonomikos politikos tikslų.
- **Ekonominis teisingumas** – tai sąžiningas požiūris į visus šalies piliečius, jų poreikius, galimybes turėti vienodas veiklos sąlygas ir teises. (priklausomai nuo gabumų ir sugebėjimų)
- **Socialinė apsauga** – tai valstybės programos ir priemonės ginti, šelpiti senus ir neįgalius piliečius, šeimas, nukentėjusius nuo stichinių ir kitų nelaimių.
- **Socialinis ekonominis efektyvumas** – tai socialinė ekonominė nauda, gauta pasiekti tiems gamybos ištekliams.
- **Ekonominė pusiausvyra** – ją apibūdina kainų stabilumas (nuo bendro visų prekių ir paslaugų kainų lygio kuo mažesnę augimą – ne daugiau 1 proc. per metus., aukštas užimtumo lygis (bedarbystė 3-7 proc.), bei natūralus darbo išteklių judėjimas –pencija, mokykla, mirtis ir kt.) pakankamas ekonomikos augimas (gaminama daugiau prekių, paslaugų, didėja jų pasiūla rinkoje ir didėja gyventojų pajamos ir vartojimas), subalansuota tarptautinė prekyba (daugiau eksportuojama negu importuojama).

Ekonominės politikos tikslams įgyvendinti valstybė naudoja konkrečius veiksmus, kurie pasireiškia per funkcijas:

1. **Finansinė ir fiskalinė politika** – tai valstybės biudžeto, mokesčių, pajamų ir išlaidų visuma, keičiant pinigų srautų apimtį ir kryptį siekiant numatytų tikslų. Šios politikos uždavinys – centralizuotų valstybinių lėšų šaltinių paieška, netiesioginės įtakos darymas privačiajam ir šeimos sektoriui (riboja ir skatina jų veiklą mokesčiais ar išmokomis).

Biudžeto politika yra fiskalinės politikos dalis, užtikrinanti subalansuotą valstybės išdą (biudžeto pajamos atitinka išlaidas). Išlaidom viršinus pajamas didėja valstybės skolos, infliacija ir valstybės piniginė sistema destabilizuojasi. (išleidžia valstybinius vertybinius popierius: obligacijas, paskolas lakštus, tai didina įsiskolinimus).

Valstybės piniginių išlaidų politika – siekia patenkinti valstybinio sektoriaus poreikius, kurie nuolat auga (socialiniai, visuomeniniai ir gamybiniai) , juos riboja biudžeto pajamos.

Mokesčiai – valstybės nustatytos privalomos įmokos į biudžetą, už kurias jokia paslauga neatlyginama. Valstybė nustato mokesčių rūšis, reguliuoja mokesčių tarifus, apmokestinimo objektus, surinkimo sąlygas ir lengvatas.

Monetarinė politika – pinigų kiekio ir apyvartos reguliavimas šalyje per centrinį banką.

2. **Monetarinė (piniginė) politika** – poveikio pinigų kiekiui politika, glaudžiai susijusi su finansine politika. Monetarinė politika gali būti “kieta”, - kai valstybė mažina pinigų kiekį, riboja jų išleidžiamą į apyvartą kiekį (vykdo pinigų emisiją), palaiko didelius procentus kreditams. Ir “minkšta” politika, kai skatina pigius kreditus, pinigų kiekis auga netrukdomai. Monetarinė politika įgyvendinama ir refinansavimu, - operacijomis vertybiniais popieriais atviroje rinkoje, vykdant rezervavimo politiką.
3. **Struktūrinė investicinė politika** produktų ir paslaugų santykis šakose (pramonė, transportas, statybos, žemės ūkis) ir regionuose, per mokslo ir technikos pažangą. Tam reikia daug investicijų.
4. **Valstybės socialinė politika** būtinausių poreikių ir gyvenimo sąlygų tenkinimas, aplinkos apsaugos klausimai, gyventojų užimtumo politika.
5. **Užsienio ekonominė politika** – kurios tikslas plėtoti ekonominius, kultūrinius ryšius, pritraukti užsienio kapitalo investicijas ir užsienio programas. Priemonės – muitų tarifai, eksporto ir importo ribojimas, valiutų kurso keitimas, valiutinė kontrolė. **Tarptautinė prekyba** – tai pasikeitimas prekėmis ir paslaugomis.

Taigi, šalyje siekiant užtikrinti ekonominių, socialinių ir politinių interesų suderinamumą, turėtų būti vykdomas valstybinis reguliavimas tokiose lygiuose ir srityse:

- **Valstybės lygmuo:** BVP augimas, gyventojų užimtumo didinimas, biudžeto surinkimo ir panaudojimo reguliavimas, muitų, vidaus ir tarptautinės prekybos reguliavimas, pinigų ir kainų, teisinės – administracinės, ekologinės politikos reguliavimas;
- **Įmonės lygmuo:** gamybos ir paslaugų sektoriaus sukūrimas, veiklos rezultatų realizavimas, investicinė ir inovacinė veikla (informacinės sistemos sukūrimas ir skleidimas);
- **Visuomenės lygmuo:** socialinio saugumo ir darbo rinkos politika, vartojimo ir investicinės veiklos, migracijos ir kiti klausimai.

3 Skyrius. Rinka. Rinkos funkcijos ir formos.

Ekonominės veiklos būdus ir specializaciją šalyje apsprendžia šalies ekonominiai ištekliai. Jie atsako į tris pagrindinius klausimus: ką gaminti, kaip gaminti, kam gaminti?

Žinomi du svarbiausi veiklos mechanizmai, kuriais galima nagrinėti rinkos klausimus:

- Valstybės mechanizmas,
- Laisvosios rinkos mechanizmas.

Rinka – ekonominė mainų sistema, kuri garantuoja prekių ir paslaugų pirkimą, pardavimą ir vietą, kurioje vyksta mainai.

Rinka – tai prekių- piniginių santykių visuma, prekių ir paslaugų mainai tarp pirkėjų ir pardavėjų, vykstantys pagal prekinės gamybos ir cirkuliacijos dėsnius. Rinka koordinuoja įvairių ekonomikos subjektų veiklą.

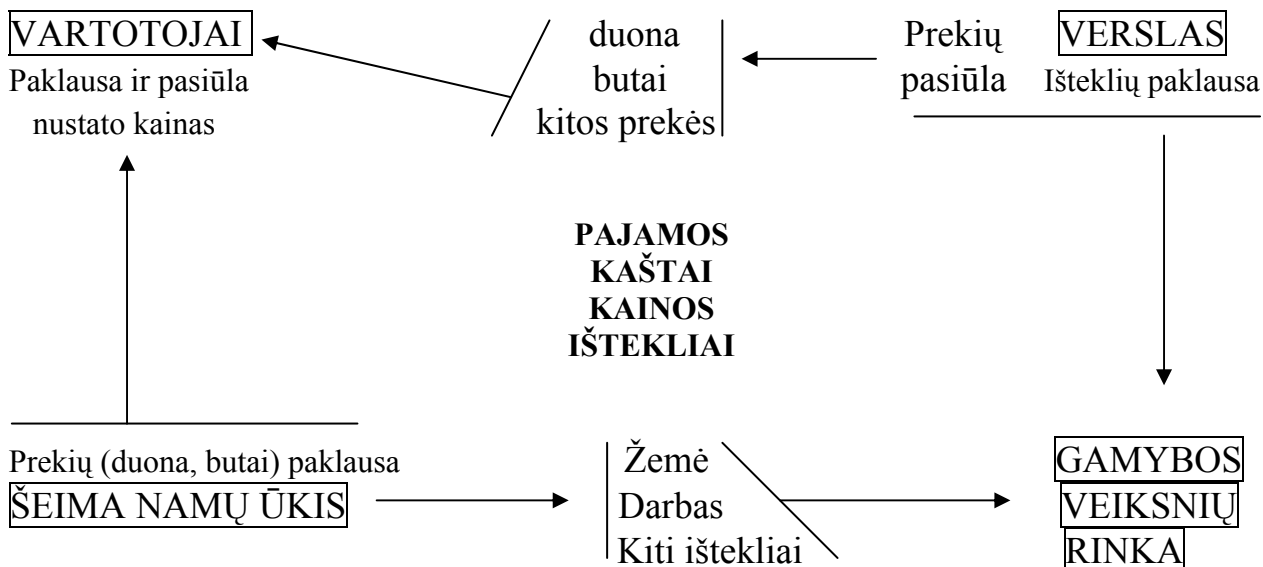
Specializacija – ekonominės veiklos apribojimas gaminti tam tikrus gaminius ar teikti paslaugas, kuri sąlygoja visuomeninio darbo pasidalijimas.

Rinka vadinama laisvąja, kada sandoriai tarp pirkėjų ir pardavėjų sudaromi nesikišant valstybei arba jai kišantis nežymiai.

Bendresnis rinkos supratimas apima prekių kainų formavimo jėgas, paklausą ir pasiūlą. Prekių bei paslaugų kainų lygis ir kitimas informuoja savininkus kur panaudoti jų išteklius, ką gaminti, kaip gaminti ir kam gaminti, garantuojant didžiausią naudą gamintojams ir vartotojams. Jeigu kurių nors prekių ar paslaugų paklausa didelė, o pasiūla nepatenkina paklausos, tai būtent jų gamybą reikia plėsti. Šiuo atveju gamintojai gaus didesnes pajamas, o vartotojai greičiau patenkins savo poreikius trūkstamomis prekėmis ar paslaugomis. Didžiausią vaidmenį čia galėtų suvaidinti aukštesnės kainos.

Taigi rinka yra išteklių paskirstymo įvairioms prekėms gaminti sistema.

2 pav. pavaizduotas supaprastintas ekonomikos modelis, kuris parodo rinkos vietą. Rinka, būdama tarp verslo įmonių ir vartotojų, užtikrina trijų pagrindinių ekonominių klausimų (ką, kam ir ką gaminti) sprendimą.

2pav. Rinka sprendžia klausimus: Ką? Kaip? Kam?

Vartotojai turi lemiamą įtaką sprendžiant klausimą: “Ką gaminti?”, o gamybos veiksmų rinkos turi lemiamą įtaką sprendžiant klausimus: “Kaip?” ir “Kam gaminti?”. Akivaizdu, kad yra begalė tarpusavio ryšių tarp šių dviejų rinkos dalyvių. Pavyzdžiui, pajamos kinta atsižvelgiant į paklausos ir pasiūlos pokyčius, o kintančios pajamos savo ruožtu veikia vartojimo prekių paklausą Vartojimo prekių rinkoje.

Rinka skirstoma į prekių ir išteklių rinką.

Prekių rinka – tai tarpinė grandis tarp gamintojo ir vartotojo (per kainų kitimą informuoja gamintojus ką vartotojai daugiau perka ir kokių prekių rinkai reikia.

Išteklių rinkoje susidarę kainos padeda gamintojams apsispręsti, kaip gaminti ir kokius išteklius naudoti, kad prekės gamybos kaštai būtų mažiausi. Išteklių savininkai suinteresuoti taupiai naudoti turimus išteklius. Ką ir kiek gaminti? Kaip ir kokiomis proporcijomis gaminti? Kam gaminti ir kaip paskirstyti produktus visuomenėms nariams?

Rinkos vaidmuo pasireiškia per funkcijas:

1. Tai tarpinė grandis tarp gamintojo ir vartotojo, aktyviai veikia gamybą, prekių kokybę, asortimentą, kiekybinius ir kokybinius aspektus.
2. Rinka turi užtikrinti pagamintų prekių ir paslaugų realizavimą, - visuomeninį pripažinimą (gali atnešti gamintojams pelną arba nuostolius).
3. Rinka – svarbus svertas, skatina mažinti prekių ir paslaugų gamybos kaštus.
4. Per rinką efektyviau įgyvendinamas ekonomikos subalansuotumas, pašalinamas gamintojų diktatas, likviduojamas deficitas ir kitos komandinio ūkio valdymo įdos. Rinka, pats save reguliuojantis mechanizmas, svarbus ekonomikos augimo, efektyvumo didinimo ir kuo geresnio vartotojų poreikių tenkinimo veiksnys.

Rinkoje pirkėjai ir pardavėjai gali susidurti: tiesiogiai ir per tarpininkus.

Tarpininkai – rinkoje tarp pirkėjo ir pardavėjo veikiantys asmenys ir organizacijos, kurie siekia pirkimą ir pardavimą padaryti veiksmingesniu.

Mainai rinkoje vyksta tarp tų:

- Kurie turi: pinigų, darbo jėgos, informacijos, materialiujų išteklių.
- Kuriems ko nors reikia: prekių, paslaugų.

Prekių ir paslaugų reikia:

- Vartotojams (žmonėms)
- Verslo įmonėms
- Valstybei
- Užsienio rinkoms

Tobula ir netobula konkurencija

Bendras rinkos ūkyje funkcionuojančių įmonių elgseno bruožas yra pelno siekimas. Tuo tikslu jos plečia savo veiklą, kuri gali būti apibūdinama produktų apimties, kaštų, pelno kategorijomis.

Skirtumas tarp bendrųjų pajamų ir bendrųjų kaštų yra pelnas. Plečiant gamybos apimtį, net ir didėjant pajamoms, jų augimą aplenkis kaštų augimas ir pelnas mažės. Tikslai žinant prekių kainas galima nustatyti pajamas ir pelną. Kainos formuojamos konkrečios produkto rinkoje. Nuo rinkos struktūros priklauso įmonių elgsena, todėl ir būtina paanalizuoti atskirus rinkos tipus.

Planinėje ekonomikoje vyriausybė pati planuoja, kas, ko ir kiek turi gaminti, kas gaus pagamintas prekes ir paslaugas, nustato jų kainas.

Tobulos konkurencijos rinka yra abstraktus modelis. Realybėje jos nėra ir ji neturėtų būti tikslu krašto ekonomikai. Tobuloje konkurencijoje pardavėjas negali veikti laisvos rinkos kainos ir kitų pardavimo sąlygų, o tegali jas priimti kaip duotas ir joms paklusti, jis savo elgsena negali paveikti kitų pardavėjų, su kuriais turi tik tiek bendra, jog visi yra vienodai paklusnūs laisvos rinkos

sąlygomis. Jų tarpusavio interesai nesusikerta, nes kiekvienas gali realizuoti tiek prekių, kiek jų pagamina, tai nepaveikia rinkos kainos.

Pagrindinis **monopolizuotos rinkos bruožas** yra vienos įmonės viešpatavimas rinkoje. Monopolinė kaina nebūtinai yra didelė. Tada verslininkas gali pelnytis iš ekonomijos, gaunamos gaminant dideliu mastu. **Monopolija siekia ne kainų didinimo, o pelno maksimumo.**

Teisinė monopolija yra saugoma įstatymo, siekiant išvengti nesąžiningos veiklos ir suteikiant gamintojams, kurėjams naudotis savo išradimų teise. Reglamentuojama patentais, autorinėmis teisėmis. **Socialinė monopolija** susijusi su vandens, dujų, elektros energijos tiekimu, pašto ir telefono paslaugomis. Galimi horizontalūs ir vertikalūs susiliejimai tarp įmonių. Tam priimami antimonopoliniai įstatymai, kurių pažeidimus sprendžia Valstybinis arbitražas.

Oligopolinė – tai tokia rinka, kurioje yra keletas stambių įmonių ir kiekvienos jų kainų ir gamybos apimtys kitimas paveikia kitų įmonių kainas ir gamybos apimtį. Tokio ryšio tarp įmonių nėra nei tobulo konkurencijos, nei monopolinėje rinkoje.

Monopolinėje rinkoje svarbus gamintojo ir vartotojo ryšys, įmonei keičiant prekės realizavimo kainas, kinta paklausa. Oligopolinėje rinkoje reikšmingais tampa ne tik ryšiai tarp gamintojo ir vartotojo, bet ir tarp gamintojų. Kyla klausimas, kodėl šakoje lieka tik keletas stambių įmonių? **Oligopolinėje rinkoje prekės kaina priklauso nuo to, kaip firmos išsprendžia tarpusavio priklausomybės problemą.**

Rinkos dalyvių skaičius dalinai nulemia rinkos tipą. Lentelėje pateikiamos rinkos tipų charakteristikos:

Konkurencijos tipas	Firmų skaičius	Produktai	Įėjimas į rinką	Kainų kontrolė
Tobula konkurencija	Daug	Panašūs	Lengvas	Nėra
Monopolinė konkurencija	Daug	Skirtingi	Gana lengvas	Silpna
Oligopolija	Keletas	Panašūs arba skirtingi	Sunkus	Griežta
Monopolija	Viena	Nėra pakaito	Beveik neįmanoma	Paprastai kontroliuoja Vyriausybė

Pagandykite atsakyti į klausimus:

1. Kokioje rinkoje kainos esti pačios didžiausios, kodėl?
2. Ar Lietuvoje yra monopolijų, ar ribota jų veikls? Pavyzdžiai.
3. Kuo tobula konkurencija skiriasi nuo monopolinės konkurencijos?

Paanalizuokime pasiūlą ir paklausą rinkos sąlygomis.

Turėdami ribotas lėšas, norėdami įsigyti daiktą ar pasinaudoti paslauga, turime įvertinti jų naudingumą (palygindami su kitomis prekėmis, kiek tai duos laukiamos naudos).

Nepamirškime, kad rinka – ūkinės veiklos reguliavimo mechanizmas.

Pasiūla – prekių ir paslaugų kiekis, siūlomas pirkti už tam tikrą kainą.

Paklausa – prekių ir paslaugų kiekis, kurį vartotojai (pirkėjai) nori ir gali nusipirkti esamomis kainomis tam tikru mato ar laiko vienetu.

Paklausos dėsnis sako, kad kuo žemesnės kainos, tuo didesnė prekių ir išteklių paslaugų pasiūla, ir atvirkščiai.

Daugumai prekių galioja dėsnis: vartojant vis daugiau tam tikrų prekių, tų prekių „pasisotinama“. Tokį pat antrą, trečią daiktą perki, jeigu tau atrodo, kad jo labai reikia, arba jeigu mažės jo kaina.

Tai sąlygoja šios priežastys:

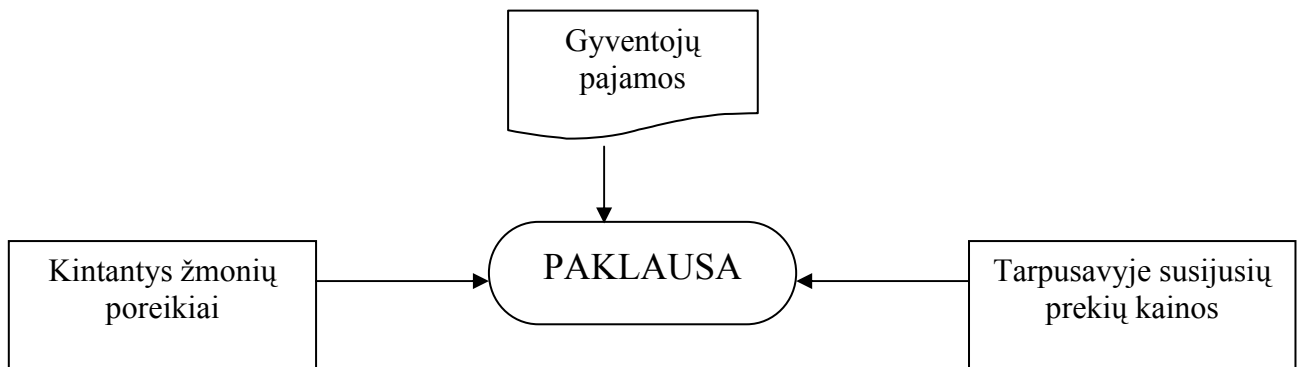
- Pigesnės prekės išstumia tą patį poreikį tenkinančias kitas prekes,
- Daugiau žmonių gali nusipirkti pigesnių prekių,
- Prekės, parduodamos mažomis kainomis, yra kaupiamos.

Laipsnis, kuriuo kainų pokytis veikia paklausą, priklauso nuo prekės paklausos lankstumo.

Lankstumas – prekės paklausos pokytis pasikeitus kainai.

Jeigu prekės paklausa, sumažėja neženkiai, sakoma, kad **paklausa nelanksti**. Tai būdinga kasdieninio vartojimo būtiniausioms prekėms, kurios yra palyginti nebrangios. Esant **lanksčiai paklausai**, ir nedidelis kainos padidėjimas daro žymią įtaką prekės paklausai. Lanksčia paklausa pasižymi prabangos prekės, kurios sudaro didelę vartojimo išlaidų dalį ir turi pakaitų.

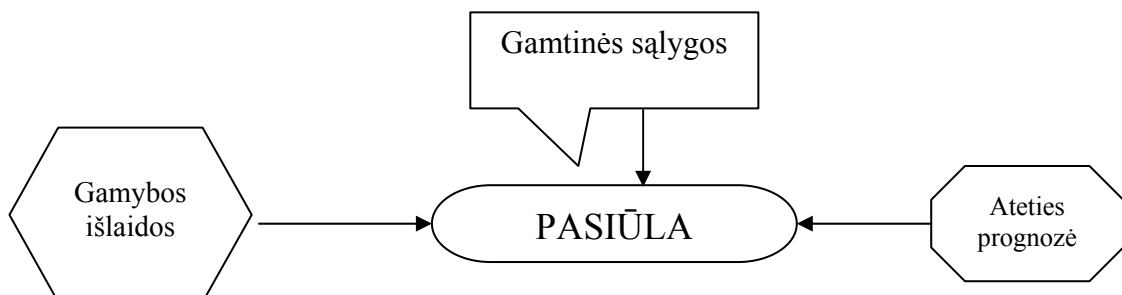
Veiksniai, turintys įtakos paklausai

Rinkoje veikia keletas dėsningumų, susijusių su pasiūla:

Kylant prekės kainai, gamintojai, siekdami gauti kuo didesnę pelną, didina gamybą. Jų gaunamas pelnas skatina ir kitus gamintojus imtis tokių pat prekių gamybos. Gamintojai nori parduoti.

Veiksniai, turintys įtakos pasiūlai

1. Paanalizuokime kuo lanksti paklausa skiriasi nuo nelanksčios?
2. Visų nurodytų prekių kaina sumažinta 20 proc.. Kurios prekės paklausa padidėjo labiausiai?
 - Duonos
 - Pieno
 - Restorano patiekalų
 - Akinių
3. Nurodyk teisingą atsakymą.
Pasiūlos dėsnis teigia, kad:
 - Pirkėjai daugiau perka mažesnėmis kainomis,
 - Pardavėjai daugiau gamina esant didesnėms kainoms,
 - Pateikiamas parduoti prekių kiekis nepriklauso nuo kainos,
 - Pirkėjai daugiau perka esant didesnėms kainoms.

Paanalizuokite, kas tai yra rinkos ekonomika ir kodėl rinkos ekonomika yra naudinga?

Reikia suvokti, kad tobulos rinkos ekonomikos nebūna, nes rinkos trūkumai yra realybė su kuria ekonomika ir ūkio subjektai turi nuolat rungtis. Vinstonas Čerčilis yra pasakęs apie demokratiją, perfrazavus tai labai tinka ir rinkai **”Demokratija (arba rinkos ekonomika) yra bloga valdymo forma, bet aš nežinau geresnės”**.

Rinkos ekonomika nuolat keičiasi. Rinkos ekonomika, dažnai dar vadinama laisvojo verslo ekonomika. Reikia naudotis rinka ir kovoti su rinkos reguliavimu. Net ir rinkos ekonomikoje nedarbas yra neišvengiamas. Rinkos ekonomikos privalumas yra individo laisvė (sumanus, išsilavinęs laimi daugiau) ir ekonominis saugumas.

Laisvos rinkos tapsmą šalyje apibūdina šie svarbiausi faktoriai:

- Nuosavybės formų įvairovė su privačios nuosavybės dominavimu (būtina ir privačios nuosavybės apsauga).
- Paklausa ir pasiūla, kaina ir pusiausvyra rinkoje (kartu apsprendžia ir rinkos ekonominį saugumą).
- Konkurencija rinkoje, jos principų suformavimas ir laikymasis
- Darbo našumas.
- Bankrotas.
- Infliacija ir jos poveikis vartotojams.
- Nedarbas.
- Individo laisvė ir garantijos (apibrėžtos ir šalies Konstitucijoje).
- Socialinis aprūpinimas ir ekonominis saugumas (ir nesaugumas).
- Darbo jėgos laisvas judėjimas. Šiuos veiksnius sustiprina valstybės vidiniai ir išoriniai veiksniai (ekonomikoje, demografijoje, kultūroje ir kitur).
- Teisinis reglamentavimas ir reguliavimas.

Tuo pačiu net ir rinkos ekonomikoje galimos tos pačios problemos: infliacija ir nedarbas, pajamų paskirstymas ir perpaskirstymas, lygybė ir efektyvumas. Rinkos trūkumai valstybei yra brangiai kainuojanti prabanga. Problemos gali būti išspręstos tik tų kurie išmano rinkos santykius ir turi drąsos atstovauti visos bendruomenės interesus, atlaikyti spaudimą atskirų visuomenės grupių.

Pagal prof. Z.Lydeką laisvos rinkos ūkio modelyje valdžia palaipsniui turėtų užleisti viską privačiam sektoriui. Tačiau tikrovėje taip nebūna. Kad laisva rinka efektyviai funkcionuotų valdžia turi veiksmingai dalyvauti sprendžiant bent jau tris problemas:

- garantuoti privačios nuosavybės veiką;
- konkurencija ir gaminamų prekių mainų laisvė turi tapti realybe;
- reikalingas gerai parengtas teisės kodeksas, reglamentuojantis firmų bankrotą ir likvidavimą.

Šias problemas panagrinėsime detaliau:

1. Problema - Įstatymais (patikimais) turi būti įteisintas ir griežtai įgyvendinamas rinkos subalansavimas, pasiūla ir paklausa.
2. Problema. Būtina veiksminga konkurencija ir laisvi prekių – gaminių ir paslaugų mainai. Čia valdžia turi kištis į rinkos ekonomiką. (Įstatymai, kodeksai ir kiti dokumentai garantuoja jų veiksmingumą). Valdžia turi pasirinkti prioritetus: rinkos apsauga nuo importo ar šalies gamybos skatinimas (specializacija), gamintojai ar prekyba.
3. Problema. Būtinai verslui palankus firmų bankroto reglamentavimas (normalu, kad kasmet bankrutuoja nuo 2 iki 6 proc. visų įmonių). Bankrutuoja dėl netikrumo (gaminti, realizuoti, apskaitoje ir politikoje) rinkoje. Valdžia turi pasirinkti: tvirti ar silpni biudžeto varžtai (įmonės pačios turi rinkoje kovoti, o ne pasikliauti valdžios parama). Įmonių uždarymas nauda ir nenauda? Kreditoriai, bedarbiai ir kita.

Savarankiškai pabandykite paanalizuoti kaip rinkos ekonomikoje veikia atskiri rinkos dalyviai?

- Vartotojai rinkos ekonomikoje.
- Verslas rinkos ekonomikoje.
- Dirbantieji rinkos ekonomikoje.
- Finansai rinkos ekonomikoje.
- Valstybės vaidmuo rinkos ekonomikoje.

4 Skyrius. Ūkinės veiklos organizavimas

Visų rūšių ūkinė veikla, kuria verčiasi šalies gyventojai pelnydami pragyvenimui lėšas, gali būti suskirstyta į tris pagrindines grupes:

1. Pirminės šakos – sisijusios su žemės ūkio augalų auginimu, gyvulininkyste bei gavyba naftos, mineralų, žuvų, medžiokle, medžių kirtimu ir kita.
2. Antrinės šakos, kurios gamina daiktus, medžiagas, žaliavas, pusgaminius, paversdamos gatavais produktais (pvz.: maistas, drabužiai, baldai, mašinų gamyba, namų ir tiltų statyba, kelių tiesimas ir pan.).
3. Tretinės šakos. Jos teikia paslaugas (komercines), kurios garantuoja prekių pristatymą iš gamintojo vartotojui ir apima transporto, prekybos (mažmeninės ir didmeninės), bankų, kitas finansines ir draudimo paslaugas, **profesines paslaugas – tiesiogines**, kaip: švietimo, mokymo ir darbo jėgos paruošimo, perkvalifikavimo, sveikatos apsaugos ir socialinės rūpybos, teisines (kaip advokato, notaro), meno kultūros ir **netiesiogines profesines paslaugas** – konstravimo, inžinierinės ar kitos paslaugos.

Žmogaus gyvenimas susideda iš trijų dalių: darbo laiko, laisvalaikio ir poilsio laiko. Žmogaus veikla skirstoma į **dvi veiklos sritis**: Materialios gamybos ir nematerialiosios veiklos sritis.

- **Materialiosios gamybos** srities žmogaus veikla skirstoma pagal sektorius: pramonė, žemės ūkis, transportas ir ryšiai, statyba ir kitos šakos aptarnaujančios pirmą - ketvirtą sektorius (kaip prekyba, finansinės institucijos, valdymo, teisinių paslaugų institucijų paslaugos ir t.t.)
- **Nematerialiosios veiklos srities** veikla apima laisvalaikio ir poilsio laiką ir skirstomą į 4 pagrindinius sektorius: švietimas, sveikatos apsauga, kultūra – menas – sportas ir socialinis.

Visos materialiosios gamybos ir nematerialiosios veiklos sritys glaudžiai tarp savęs susiję – viena kitą sąlygoja ir papildo, aptarnauja ir tenkina žmonių socialines reikmes.

Praktiškai visos valstybės ūkio šakos vienokiu ar kitokiu būdu aptarnauja ir tenkina žmonių socialines reikmes. Socialiai orientuotos yra tokios ūkio šakos, kai žemės ir miškų ūkis, statybos, transporto, ryšių, prekybos.

Socialiai orientuota ekonomika – tai ekonomika, nukreipta pirmiausia tenkinti žmogaus ir šeimos reikmes.

Socialinės srities šakos yra namų komunalinis ūkis (gyv. Namai, liftai, vandentiekis, kanalizacija, šilumos ūkis), buitinis gyventojų aptarnavimas (skalbyklos, kirpyklos, remontas, nuoma, lombardai, ritualinės paslaugos, informaciniai biurai, rekreacinių paslaugų organizacijos). Pagrindinę vietą čia užima kultūra, švietimas, sveikatos apsauga.

Kiekvienas iš išvardintų sektorių susideda iš gamybos, žaliavų ir paslaugų tiekimo, gamybos produktų realizavimo bei kitų veiklos sričių.

Ūkinės veiklos organizavimas

Kiekvieno darbo pradžia yra sunki, nes neturint informacijos ir žinių sunku pradėti konkretų verslą.

Verslas – tai žmogaus saviraiškos forma (poreikis save realizuoti ir būti nepriklausomu ir veiklos motyvacija – išreikšti savo gebėjimus).

Verslas tai veikla, teikianti naudą verslininkui ir kitiems, tarpininkaujant prekiniams mainams.

Verslininkas – tai žmogus, organizuojantis verslo įmonę savo arba skolintomis lėšomis ir siekintis gauti pelno, prisiimantis su verslu susijusią riziką, organizuojantis ir valdantis turtą.

Laisva verslininkystė – ekonomikos sistema, besireiškianti privačia nuosavybe, konkurencija ir pelno siekimu.

Prekė – tai vertę turintys daiktai. Ūkinės veiklos rezultatas, skirtas mainams.

Paslaugos – ūkinės veiklos rezultatas, tiesiogiai tenkinantis materialius ar nematerialius visuomenės narių poreikius.

Verslo veikla sprendžia užimtumo klausimus, gamina prekes ir paslaugas, sukuria turtą, skatina konkurenciją, tai pagrindinis gyventojų pajamų šaltinis. Pastebimi verslo veiklos skirtumai miestuose, rajonuose bei kaime.

Verslininkystei plėtotis būtinos šios sąlygos: privatinė nuosavybė, ūkininkavimo laisvė, konkurencija, teisinė verslininkų ir jų nuosavybės apsauga.

Verslo nauda visuotinai suprantama, nes verslo rūšių įvairovė leidžia visapusiškai tenkinti visuomenės narių poreikius. Vadinasi, verslas kuria naudą.

Nauda – gebėjimas arba galimybė tenkinti poreikius.

Galima išskirti verslo funkcijas: gaminti prekes, teikti paslaugas, sukurti turtą, skatinti konkurenciją, suteikti naujų darbo vietų.

Verslas tamptai susietas su rizika. Nežiūrint to, kad verslas yra rizikinga veikla, daugybė žmonių to nepaiso ir pradeda savo verslą. Riziką versle sąlygoja konkurencija rinkoje.

Konkurencija – keleto asmenų rungtyniavimas siekiant to paties tikslo.

Verslo kūrimas siejamas su nuosavybe, nes norint pradėti verslą reikia turėti būtinas lėšas, gamybos priemones (galima jas ir pasiskolinti). Jei gu nuosavybė priklauso vienam **žmogui, ji vadinama – asmenine nuosavybe**. Jeigu turtas priklauso keliems savininkams, jis vadinamas **grupine nuosavybe**. Lietuvos Respublikos įstatymai numato galimybę steigti įvairių teisinių formų (rūšių) įmones:

- Individualias personalines įmones (IĮ);
- Tikrąsias ūkines bendrijas (TŪB);
- Komanditines ūkines bendrijas (KŪB);
- Akcines bendroves (AB);
- Uždarąsias akcines bendroves (UAB);
- Investicines, žemės ūkio, kooperatines bendroves (KB);
- Valstybės ir savivaldybės įmones.

Galima steigti ir ne pelno organizacijas: viešąsias įstaigas (VI). Jų veiklos tikslas nėra pelno siekimas. Įmonės gali būti skirstomos į ribotos ir neribotos civilinės turtinės atsakomybės. Neribotos atsakomybės yra IĮ ir ŪB (už prievolės atsako įmonės turtu, o kai jo neužtenka ir savininko turtu). Visų kitų rūšių įmonės – ribotos civilinės atsakomybės. Šios įmonės už prievolės atsako tik įmonės turtu.

Įmonės gali jungtis į koncernus, konsorciumus, asociacijas ir kitus junginius. Labiausiai paplitę junginiai yra asociacijos. Tai fizinių bei juridinių asmenų savanoriški susivienijimai, turintys juridinio asmens teisę, vykdančios asociacijos narių nustatytus ūkinius, ekonominius, socialinius, kultūros, sporto, mokslinio tyrimo uždavinius ir funkcijas. Asociacija yra ne pelno organizacija ir joms draudžiama užsiimti ūkine komercine veikla.

Įmones registruoja šios institucijos:

Ūkio ministerija registruoja:

- Įmones, į kurias investuotas užsienio kapitalas (IĮ, TŪB ar KŪB, AB ir UAB);
- Užsienio įmonių filialus ir atstovybes;
- Valstybės įmones;
- Draudimo veiklą vykdančias bendroves;
- Prekybos, pramonės ir amatų rūmus bei jų asociacijas;
- Komercinius bankus ir jų filialus (skyrius);
- Kitas kredito įstaigas;
- Užsienio valstybių bankų filialus (skyrius);
- Lietuvos ir užsienio valstybių bankų atstovybes;
- Viešąsias įstaigas, jeigu jų bent vienas steigėjas yra užsienio valstybių fizinis ar juridinis asmuo.

Savivaldybės registruoja visų kitų rūšių įmones ir asociacijas.

Įmonių veikla gali būti ir licencijuojama (veiklos sąlygoms reikia turėti leidimus). Licencijuojamos ūkinės veiklos sritys yra nustatytos atskirais įstatymais. Tai ginklų, šaudyklų, farmacinė veikla, alkoholio gamyba ir prekyba, telekomunikacinė ir kita veikla.

Užsienio valstybių ekonomistai įsitikinę, kad verslininkai, o ypač smulkus ir vidutinis verslas (SVV) yra šalies aukso fondas, nes siekdami naudos sau, jie daug naudos teikia visuomenei, nes skatina mokslą, technikos pažangą, rinkos gyvybingumą, užpildo nišas rinkoje. Verslininkais netampama, o gimstama, nes sugebėjimai slypi genuose. “Macdonald” sistema sukurta franšizės būdu. Paprasta mikrosistema lėmė naujų technologijų šuolį – kompiuterių atsiradimą įmonių išplitimą visame pasaulyje. “Microsoft” 1975m. sukūrė garaže du draugai iš Naujosios Meksikos valstijos. Vienas iš atradimo autorių, Bilas Geitsas stebino savo sugebėjimais, aistra kompiuteriui. Bilas teigia, jeigu žmogus per savaitę dirba mažiau kaip 70 val., jis yra tinginys.

Lietuvoje tikrai 1998m. LR Seime buvo priimtas ir nuo 1999 m. sausio 1d. įsigaliojo SVV plėtros įstatymas, kuriame yra 5 straipsniai ir buvo patvirtinta 11 valstybės paramos formų. 2002 metais buvo patvirtintas šio įstatymo pakeitimas, kur įsigaliojo Europos Komisijos SVV įmonių apibrėžimas, pagal kurį skiriamos trijų dydžių įmonės.

- Mikroįmonė – tai įmonė, kurioje dirba ne daugiau kaip 10 darbuotojų, neatsižvelgiant į apyvartą.
- Smulki įmonė – tai įmonė, kurioje dirba iki 50 dirbančiųjų, metinė apyvarta neviršija 7 mln. Eurų arba balansinė vertė sudaro iki 5 mln. Eurų, ne daugiau kaip 25 procentai įmonės kapitalo arba akcijų priklauso kitai įmonei (įmonėms).
- Vidutinė įmonė – tai, įmonė, kurioje dirba iki 250 dirbančiųjų, metinė apyvarta neviršija 40 mln. Eurų arba balansinė turto vertė sudaro ne daugiau kaip 27 mln. Eurų ir ne daugiau kaip 25 procentai įmonės kapitalo arba akcijų priklauso kitai įmonei (įmonėms).

Daug vilčių verslininkai siejo su SVV skatinimo fondo įkūrimu, su draudimo įmonės UAB “Lietuvos eksporto ir importo draudimas” įsteigimu ir vis dar tebelaukia mikrokreditavimo sistemos diegimo kuri turėtų pagelbėti pradedantiems verslą.

Per nepriklausomybės metus (iki 2003 m. sausio 1d.) Lietuvoje buvo įregistruota per 250 tūkst. įmonių, iš kurių apie 90 tūkst. jau likviduotos, iš vykdančių savo veiklą aktyviai dirba apie 80 tūkst. verslo subjektų, o didžioji dalis įregistruotų įmonių buvo “miego” būklėje, t.y. buvo sustabdę savo veiklą arba laukia palankesnių sąlygų verslui plėtoti.

Smulkaus ir vidutinio verslo būklė atskirose šalyse

Lietuvoje pastoviai atliekami EUROSTAT’o ir Statistikos departamento tyrimai, kurie parodė, kad verslininkai Lietuvoje, daugiau nei kitose Europos valstybėse, (62 proc. apklaustųjų) susiduria su įvairiomis kliūtimis verslui vystyti (kai Čekijoje tik 21 proc., Lenkijoje - 22 proc.).

Per 60 procentų apklaustųjų verslininkų teigia, kad viena iš aktualiausių problemų plėtojant verslą yra nepakankami finansiniai ištekliai ir sudėtingos sąlygos gauti kreditus. Lietuvoje, iš visų finansavimo šaltinių, materialinės investicijos sudaro apie 19 proc. bendrojo vidaus produkto (BVP). Sparčiai besivystančiose šalyse kapitalinėms investicijoms panaudojama iki 33 proc. BVP.

Lietuvos bankai mažai dėmesio skiria investicinių projektų finansavimui, kreditus skiria daugiau stambioms verslo įmonėms, nes jos kredito grąžinimą gali garantuoti savo nekilnojamuoju turtu.

Lietuvos verslo įmonės (EUROSTAT’o tyrimo duomenimis) pagal investicinį aktyvumą buvo paskutinėje vietoje. Kuo daugiau verslui vystyti yra problemų, tuo mažiau galimybių sukaupti lėšų investicijoms. Lietuvoje, daugelio Vyriausybių programose buvo deklaruojama parama ir pagalba SVV subjektams. Pagalbos formos atitinka Europos Komisijos rekomendacijoms, bet tas formas būtina realiai diegti, gerinant SVV subjektų finansines galimybes, sudarant sąlygas jų konkurencingumui užtikrinti ir pelningumui augti.

Tiktai 2000 metais LR Vyriausybės buvo patvirtinta pirmoji Lietuvos SVV plėtojimo programa ir Strateginės vystymo kryptys iki 2004 metų.

Lietuvos SVV Strategijos pagrindiniai tikslai

1. Skatinti SVV plėtojimą panaudojant visus galimus resursus, vietines ir užsienio investicijas, naujas technologijas, informaciją ir įgūdžius sudarant vienodas galimybes užsiimti verslu visoms visuomenės grupėms.
2. Normalių konkurencijos sąlygų SVV plėtoti sudarymas, garantuojant privačios nuosavybės apsaugą, stiprinant pajėgumą reaguoti į ekonominius rinkos ir technologinius pokyčius.
3. Aiškos diferencijuotos finansinės ir nefinansinės valstybės paramos SVV plėtoti sistemos sukūrimas, skatinantis verslo veiklos integravimąsi į bendrą Europos rinką.

Strateginių uždavinių įgyvendinimui būtina:

1. Tobulinti teisinę ir ekonominę aplinką, pašalinti biurokratinius suvaržymus verslui.
2. Suformuoti SVV plėtrai vieningą finansinės ir techninės paramos sistemą, kuri skatintų verslo produkcijos ir paslaugų integraciją į bendrą Europos Sąjungos rinką; diegti naujas paskolų sistemas ir gerinti finansavimo prieinamumą verslo subjektams, išplėsti valstybės finansinę paramą ir formas; skatinti SVV konkurencingumą vidaus ir tarptautinėje rinkoje, naujų perspektyvių ir pažangių verslo sričių plėtojimą; sukurti šalyje ir regionuose inovacinių - informacinių centrų, mokslo ir technologinių parkų infrastruktūrą; gerinant mokslinių tyrimų, inovacijų ir mokymo prieinamumą verslininkams, skatinti mokslo, mokymo įstaigų ir verslo subjektų bendradarbiavimą; plėtoti konkrečias paramos formas konsultuojant, perkvalifikuojant ir mokant verslininkus bei norinčius dirbti versle;
3. Sukurti informacinę sistemą ir jos tinklą šalyje apie SVV veiklą.
4. Tobulinti ir formuoti vieningą koordinuojančią SVV plėtrą institucijų sistemą (horizontaliame ir vertikaliam lygiuose).

5. Užtikrinti SVV plėtros efektyvų klausimų sprendimą šalies regionuose, sudarant palankias sąlygas tiesioginių užsienio investicijų ir vietinių resursų panaudojimui.

SVV strateginių uždavinių įgyvendinimą programoje siūloma vykdyti per šiuos lygius:

A. SVV plėtrą įtakojanti išorinė aplinka:

- a) teisinė ir ekonominė aplinka
- b) mokesčiai ir mokesčių administravimas
- c) finansavimas ir investicijos

B. SVV subjekto veiklą įtakojanti vidinė aplinka:

- a) naujos technologijos ir inovacijos
- b) informacija, konsultavimas, mokymas

C. SVV plėtra horizontaliame lygyje:

- a) subalansuota SVV plėtra regionuose
- b) institucinės sistemos ir verslo savivalda

Pateiksime SVV plėtotis trukdančius atskirus trūkumus (pagal SVV strategiją)

Mokesčių ir mokesčių administravimo srities trūkumai:

1. Veikiantys mokesčių įstatymai neatitinka "Mokesčių teisinės bazės sutvarkymo programos" svarbiausių principų: teisingumo, lygybės, neutralumo, aiškumo, viešumo, administravimo veiksmingumo.

2. Nėra mokesčių lengvatų SVV subjektams, ypač pradedantiems verslą (taikomas avansuotas PVM, akcizų, muitų, pelno ir kitų mokesčių mokėjimas).

3. Veikianti mokesčių administravimo sistema yra pakankamai brangi ir sudėtinga, atskiri mokesčiai neadekvatūs biudžeto įplaukoms:

- SVV subjektus administruojančios institucijos nereglamentuotos;
- Neįteisintas ūkio subjektų patikrinimų periodiškumas;
- Nereglamentuota SVV subjektų patikrinimų tvarka, ir trukmė, dubliuojasi įvairių institucijų patikrinimai (vienu metu verslo subjektą gali tikrinti 5 ar daugiau verslą administruojančių institucijų);

4. Netobulas veikiantis LR Mokesčių administravimo įstatymas, PVM ir kiti įstatymai.

Finansavimo ir investicijų diegimo problemos ir galimybės.

Viena iš pagrindinių SVV subjektų veiklos problemų Lietuvoje yra kapitalo ir apyvartinių lėšų stoka. Šalies bankinis sektorius ir įvairių veikiančių fondų sistema nėra pakankamai susiformavusi ir išvystyta. Komercinių bankų teikiamų kreditų palūkanos SVV subjektams yra pakankamai aukštos (12 – 20 proc. metinių palūkanų), kurie dažnai net neturi reikiamo užstato paskolai paimti. Dažnai verslininkai net neturi informacijos apie valstybės ir bankų teikiamą finansinę ir nefinansinę paramą.

Neefektyviai veikia SVV plėtros įstatyme numatytų valstybės paramos formų įgyvendinimas:

- Nepakankami finansavimo šaltiniai;
- Nėra sudarytos visoms SVV įmonėms vienodos potencialios galimybės ir sąlygos gauti lengvatines paskolas;
- Sudėtinga kredito gavimo tvarka;
- Neefektyvus kreditų garantijų mechanizmas.

Pagrindinės veiksmų kryptys sprendžiant SVV plėtros subalansuotumą regionuose:

1. Suformuoti nacionalinę SVV plėtros politiką regionuose, išskiriant prioritetines verslo sritis, strateginius tikslus bei numatant priemones šiems tikslams pasiekti.
2. Siekti regioninių skirtumų išlyginimo, lėtai besivystančių rajonų veiklos suaktyvinimo per verslo plėtrą orientuojantis į Europos Sąjungos SVV plėtojimo struktūrinės politikos principus.

3. Parengti ir įgyvendinti visų apskričių SVV vystymo programas, jas koordinuojant su tikslinių programų įgyvendinimu.
4. Sukurti regioninio lygmens (apskrities, miesto, rajono) SVV vystymo programų įgyvendinimo ir finansavimo mechanizmą.
5. Skatinti SVV įmonių steigimą ir veiklos plėtrą rajonuose su menkai išvystyta verslo infrastruktūra ir dideliu nedarbo lygiu.
6. Skatinti naujų technologijų diegimą rajonų SVV įmonėse, skleidžiant efektyvią patirtį, pritraukiant užsienio kapitalą, tarptautinių fondų techninę ir finansinę paramą per programas.
7. Skatinti SVV subjektų ir mokymo įstaigų bendradarbiavimą rajonuose ir apskrityse.
8. Plačiai panaudoti vietines ir respublikines masinės informacijos priemones verslo populiarinimui ir teigiamo verslininko įvaizdžio formavimui.

5 Skyrius. Gamybos veiksmų rinkas. Turtas. Pajamos ir išlaidos. Kaštai.

Gamybos procese yra trys sudedamosios dalys:

- **darbas** (tikslinga žmogaus veikla),
- **darbo priemonės** (mašinos, pastatai, įrenginiai, energija, įrankiai),
- **darbo objektas** (žaliavos, medžiagos, komplektuojami gaminiai). Kiekviename darbo procese žmogus darbo priemonėmis veikia darbo objektus, paversdamas juos gatavais produktais, vadinamais produkcija. Tai gaminiai ir paslaugos, kitaip vadinami gamybos priemonės ir vartojimo reikmenys.

Gamybos šaka – tai gamybiniu požiūriu vienu ar kelių įmonių visuma. Jos gali skirtis naudojamų žaliavų rūšimis (augalininkystės, gyvulininkystės, daržovių auginimas ar perdirbimas, arba produkcijos paskirtimi – kuro, pieno, mėsos, vaisių, lengvoji pramonė, statybinių medžiagų ir kitos pramonės šakos).

Gamybos procesas – tai visuma tarpusavyje susijusių darbo ir gamtinių procesų, kurių metu pradinė medžiaga, žaliava, paverčiama gatavais gaminiiais.

Daiktai, kuriuos žmonės įsigyja, ir paslaugos, kurias jie gauna savo poreikiams tenkinti, yra gamybos rezultatas.

Gamyba – ūkinė veikla, kurios tikslas tenkinti žmonių poreikius, o rezultatas – pasiūla.

Gamybos apimtis – produkcijos kiekis, kurį įmonė gali pagaminti, veiksmingai panaudodama visus turimus gamybos išteklius

Gamybos rezultatą – pasiūlą sudaro:

- vartojimo prekės (maisto produktai, drabužiai, baldai...),
- investicinės prekės (mašinos, įrankiai, prietaisai...),
- asmeninės paslaugos (gydymas, avalynės taisymas, darbužių siuvimas...),
- komercinės paslaugos (draudimas, banko įstaigų, teismų paslaugos...)

Gamyba yra naudinga, nes ji tenkina žmonių poreikius. Žmogus, savo išmonės ir proto dėka, perdirba įvairius gamtos išteklius, daiktus, kurie virsta gėrybėmis, kurios reikalingos žmonėms. Priklausomai nuo gaminamos produkcijos pobūdžio, gamybos procesas skirstomas į:

- pagrindinį, kuris duoda tiesioginį rezultatą – gatavus gaminius arba paslaugas;
- pagalbinį, kuris sudaro sąlygas pagrindinio proceso vyksmui;
- gamybos aptarnavimo procesą, kurį sudaro sandėliavimo, transportavimo operacijos, kokybės kontrolė, darbo vietų aptarnavimas ir kt.

Vienas iš pagrindinių racionalaus gamybos proceso organizavimo rodiklių yra gamybos ciklo trukmė. Gamybos ciklo trukmė – tai laikotarpis, per kurį žaliavos, medžiagos ir pusgaminiai, perėję visas gamybos proceso operacijas, paverčiami gatavu gaminiu (produkcija). Ji išreiškiama kalendoriniais laiko vienetais – dienomis, paromis, mėnesiais, ketvirčiais, metais. Pagal gamybos ciklo trukmę skaičiuojama kiek įmonei reikia apyvartinių lėšų.

Ekonomikoje **gamybos veiksniai**, leidžiantys plėtoti gamybą, yra skirstomi į grupes: žemė, darbas (darbo jėga), kapitalas, verslininkas. Sąvoka “žemė” vartojama plačiaja prasme, tai viskas kas duota gamtos: iškaskenos, dirva su gamtos turtais, saulės šviesa, vanduo, augalija, gyvūnija,...

Darbas – fizinės ir protinės žmonių pastangos (gebėjimai), kurios naudojamos ekonominėje veikloje ir yra atlyginamos.

Kapitalas – finansinių ir materialiujų išteklių, kurie naudojami prekių gamybai ir paslaugoms, vertė.

Norėdami plėsti gamybą, verslininkai turi kaupti kapitalą, t.y. atidėti būsimam naudojimui dalį to, ką uždirba. Verslininkas organizuodamas gamybą siekia jos veiksmingumo (efektyvumo). Siekdami gauti pelną, verslininkai turi pasirinkti efektyvų gamybos būdą, - reikiamą produkcijos kiekį pagaminti už mažiausiais gamybos išlaidas (sąnaudas).

Gamybos išlaidos – pinigai, naudojami reikalingiems gamybos ištekliams įsigyti ir prekei pagaminti.

Gamybos veiksmingumas didėja, jeigu:

- Tas pats rezultatas gaunamas už mažesnes išlaidas;
- Geresnis rezultatas gaunamas už įprastines išlaidas.

Didinti gamybos veiksmingumą skatina keletas priežasčių:

- Visuomenės noras pasiekti aukštesnį gyvenimo lygį,
- Tam tikrų gamybos išteklių mažėjimas;
- Verslininkų pastangos turimais ištekliais gauti didesnę pelną.

Gyvenimo lygis – prekių ir paslaugų kiekis, tenkantis kiekvienam visuomenės nariui.

Darbo našumas – pagamintas produkcijos kiekis per laiko vienetą

Darbo našumas įmonėje priklauso nuo:

- Mokslo ir technikos pažangos;
- Darbuotojų kvalifikacijos;
- Darbo organizavimo

Norėdami didinti darbo našumą, verslininkai turėtų geriau panaudoti specializacijos teigiamybės, gerai apgalvotas darbo organizavimo formas.

Darbo pasidalijimas – gamybos proceso suskaidymas į atskiras operacijas, kurių kiekvieną atlieka kitas kvalifikuotas darbuotojas.

Gamybos apimtį ir jos augimą riboja tokie veiksniai: turimi ištekliai; produkcijos paklausa. Norint paskaičiuoti, kiek produkcijos per metus daugiausia gali pagaminti įmonė, būtina įvertinti: įrenginio produktyvumą per valandą, dirbančiųjų įrenginių skaičių, valandų skaičių, kurį per metus vidutiniškai dirba vienas įrenginys.

Pavyzdžiui, įmonės, kurioje dirba 12 įrenginių, gaminančių po 10 detalių per valandą ir per metus vidutiniškai dirbančių po 5820 valandų, metinė produkcijos apimtis bus 698 400 detalių.

Keičiantis gamybos apimčiai keičiasi ir gamybos išlaidos. Masinės gamybos taikymas sudaro sąlygas produkciją gaminti pigiau. **Masinė gamyba** – vienos rūšies produkcijos gamyba dideliais kiekiais, leidžiantis suvienodinti operacijas, automatizuoti gamybą, tuo pačiu sumažinti produkcijos vieneto gamybos išlaidas.

Papildomi (iki tam tikros ribos) darbo ir kapitalo įdėjimai paprastai sukelia **didesnį produkcijos prieaugį**.

Didinti gamybos apimtį tikslinga iki tam tikros ribos. Ta riba vadinama ribinių išlaidų apskaičiavimu. **Ribinės išlaidos – papildomo produkcijos vieneto pagaminimo išlaidos.**

Jos apskaičiuojamos iš bendrųjų išlaidų sumos, padidinus gamybos apimtį vienetu, atimant bendrąsias išlaidas, nustatytas pagal esamą gamybos apimtį. Pavyzdžiui, jeigu padidėjus gamybos apimčiai vienetu, bendrosios išlaidos nuo 220 Lt. padidėja iki 250 Lt., tai papildomai pagaminto gaminio ribinės išlaidos lygios 30 Lt. (250-220).

Didėjant gamyboje naudojamos vienos kurios nors sąnaudų dalies (pvz. darbo) kiekiui, o kitoms nekintant, sukurtas ribinis produktas turi polinkį mažėti.

Kiekvienas verslininkas siekia gauti pelną.

Bendrasis pelnas – skirtumas tarp pajamų, gautų pardavus gaminius (bendrųjų įplaukų) ir bendrųjų išlaidų.

Bendrosios įplaukos apskaičiuojamos parduotų gaminių kiekį dauginant iš jų pardavimo kainų. Verslininkas norėdamas nustatyti gamybos apimtį, kuri duotų didžiausią pelną, turi apskaičiuoti:

- Ribinės įplaukas,
- Ribinės išlaidas,
- Ribinį pelną.

Ribinės įplaukos – papildomos įplaukos, kurias įmonė gauna, pardavusi kiekvieną papildomą produkcijos vienetą.

Ribinis pelnas – skirtumas tarp ribinių įplaukų ir ribinių išlaidų.

Didinant pardavimo apimtį ribinės įplaukos mažėja, nes norint daugiau parduoti, neišvengiamai tenka mažinti kainas.

Gamybos apimtį tikslinga didinti tol, kol ribinės įplaukos susilygina su ribinėmis išlaidomis, t.y. ribinis pelnas pasidaro lygus nuliui.

Rinkoje dėl konkurencijos parduoti prekes yra kur kas sudėtingiau negu jas pagaminti. Pelningai parduoti savo gaminius gali tik tas verslininkas, kuris turi pakankamą rinkodaros (marketingo) išsilavinimą.

Turtas. Pajamos ir išlaidos. Kaštai.

Verslo apskaita yra svarbus įmonės valdymo įrankis, kuris padeda nustatyti efektyvios veiklos kryptis. Verslo apskaita reikalinga, kad būtų galima sumokėti ir moksčius. Skiriami du verslo apskaitos finansiniai dokumentai:

1. Balansas, rodantis firmos finansinę būklę laiko atžvilgiu (praeitų metų gruodžio 31 dienos),
2. Pelną (nuostolių) ataskaita (pajamų finansinė ataskaita) – tai pajamų ir išlaidų apskaita, apibendrinanti firmos sandėrius per tam tikrą laikotarpį (metus). Ji fiksuoja firmos įplaukas ir išlaidas per tam tikrą laikotarpį.

Balansas rodo:

- turtą, kurį valdo firma,
- jos turimus skolinius įsipareigojimus (įsiskolinimus),
- akcininkų nuosavybės vertę.

Turtas – ekonominiai ištekliai, turintys savininką ir naudojami tikintis ateityje gauti tam tikrą naudą.

Turtas skirstomas pagal valdymui svarbius požymius

Požymis	Turto grupė
Įvertinimo būdas	Piniginis (finansinis) Nepiniginis
Turto forma	Materialusis Nematerialusis
Turto naudojimo laikas	Ilgametis

	Trumpai naudojamas turtas
Turto rūšis	Žemė Pastatai ir statiniai Mašinos ir įrenginiai Atsargos Pinigai Skolos įmonei
Baigtumo laipsnis	Žaliavos Nebaigta gamyba Gatavi gaminiai

Ilgametis turtas – įmonės turtas, kurio naudojimo laikas ilgesnis už vieną ataskaitinį laikotarpį, per kurį įmonė, naudodama šį turtą, tikisi gauti pajamų.

Ilgametis turtas naudojamas kelis ataskaitinius laikotarpius, tad apskaitoje turi atsispindėti, kokia ilgamečio turto dalis buvo sunaudota per kiekvieną ataskaitinį laikotarpį. Likusi turto vertė yra apskaičiuojama iš pradinės vertės atėmus nusidėvėjimo sumą.

Pavyzdžiui: Kompiuterį įmonė įsigijo už 4000 Lt. ir naudos 4 metus. Kiekvienais metais kompiuteris naudojamas gamyboje neteks 1000 Lt. savo vertės, o įmonė šią sumą turi įtraukti į savo veiklos sąnaudas. Todėl likutinė kompiuterio vertė pirmųjų metų naudojimo pabaigoje bus 3000 Lt., antrųjų – 2000 Lt., trečiųjų – 1000 Lt. Tuomet, kai ilgamečio turto pradinė vertė susilygina su nusidėvėjimo verte, jis likviduojamas.

Reikia įsidėmėti, kad nusidėvi: žemė, nematerialusis turtas.

Trumpai naudojamas turtas – įmonės turtas, kuris paverčiamas grynaisiais pinigais per laikotarpį, neviršijantį vieno metų, ir kuris savo vertę į produkcijos gamybos išlaidas perkelia iš karto per vieną ūkinės veiklos ciklą.

Šį turtą sudaro:

- pinigai;
- gamybos atsargos (žaliavos ir medžiagos, pusgaminiai, gatavi gaminiai, tinkami naudoti prekybos įmonėse – prekės);
- trumpalaikės investicijos, t.y. valstybinės obligacijos, kitų įmonių akcijos, kiti trumpalaikiai rinkos vertybiniai popieriai, kuriuos įmonė gali gana lengvai parduoti ir gauti pelno;
- išankstinės išlaidos, t.y. išlaidos, kurias įmonė išleido už paslaugą, tikėdamasi, kad ta paslauga ateityje uždirbs tam tikras pajamas (pastato nuoma, rinkodaros darbai ir pan.);
- pirkėjų įsiskolinimas, t.y. pinigai, kurių įmonė dar negavo iš savo klientų už jiems išsiųstas prekes ar suteiktas paslaugas; šis įsiskolinimas atsiranda dėl to, kad nesutampa prekių padravimo ir pinigų gavimo laikas.

Priklausomybė tarp turto ir nuosavybės išreiškiama apskaitos lygybės formule:

<p style="text-align: center;">Turtas = Nuosavybė;</p> <p>Turtas = skoliniai įsipareigojimai (kas yra paskolinta) + nuosavybė (akcininkų nuosavybės vertė).</p>
--

Apskaitos lygybė į tas pačias vertybes (kurias turi įmonė) pagrįsta dviem požiūriais:

- turtas rodo, kas konkrečiai priklauso įmonei,
- skoliniojo ir savininkų nuosavybė nusako, kiek ir kam priklauso įmonės turto.

Turtas rašomas kairėje balanso pusėje, o skolinieji įsipareigojimai ir nuosavybė – dešinėje.
Abi lygties pusės turi būti lygios.

Apskaita – nenutrūkstama ir nuolatinė įmonės ūkinės veiklos stebėjimo ir kontrolės sistema, kurios tikslas – gauti išsamią informaciją ir tinkamai panaudoti ją valdant įmonę.

Rengdamiesi verslui tikriausiai jau bandėte daryti įvairius apskaičiavimus. Pirmiausia reikia išmokti **nustatyti gaminio savikainą**.

Pradinės išlaidos

Pradėdami savo verslą neišvengiamai turėsite pradinių išlaidų, kurių struktūra ir dydis priklausys nuo verslo pobūdžio. Dauguma šių išlaidų turi būti apmokama iš anksto, todėl gali tekti skolintis ir šios išlaidos ateityje turės būti iš to verslo pajamų apmokėtos. Galime parengti savo verslo numatomų pradinių išlaidų sąrašą.

Už ką išleista ir kiek:

1. Baldai ir įrengimai
2. Mašinos
3. Prekės
4. Pradinis inventorių (jeigu toks yra)
5. Teisinės paslaugos
6. Raštinės reikmenys
7. Smulkios išlaidos raštinės reikmėms
8. Kitos įvairios išlaidos

Šios pradinės išlaidos ateityje turės būti apmokėtos iš gauto pelno.

Gamybos išlaidos

Be pagrindinių su gamyba susijusių išlaidų čia įeina pakrovimo ir atvežimo, draudimo, sandėliavimo išlaidos. Gamybos išlaidoms galim priskirti ir kai kurias bendrąsias išlaidas (pagalbinių medžiagų, įrankių ir mašinų pirkimo bei pastatų nusidėvėjimo). Susumavę visas minėtas išlaidas ir jas padaliję iš prekių ar gaminių kiekio, sužinome vienos prekės ar gaminio savikainą. Jeigu gaminami skirtingų rūšių gaminiai, tokie apskaičiavimai atliekami kiekvienam gaminiui atskirai.

Žinodami savikainą, galime lengviau nustatyti prekės pardavimo kainą ir numatyti pelną ar nuostolį. Tai padės geriau orientuotis varžantis su kitais verslininkais. Pabandykime nustatyti, kiek kainuoja viena jūsų perkama prekė, vieno gaminio pagaminimas arba paslaugos suteikimas.

Už ką ir kiek išleista:

1. Medžiagos
2. Darbas
3. Pagalbinės medžiagos
4. Pakrovimas, draudimas, sandėliavimas
5. Transportavimas
6. Administracinės ir teisinės išlaidos
7. Mašinų, įrenginių taisymas
8. Kitos išlaidos

Išmokome nustatyti gaminio savikainą. Suprantama, pardavinėdami už savikainą, ilgai neprekausite. Į pardavimo kainą juk reikia įtraukti netiesiogines išlaidas ir pelną, kuris turi “išlaikyti” jūsų šeimą ir darbuotojus. Taigi prie gaminio savikainos reikia pridėti ir “kitokias išlaidas”, kurių dydis priklausys nuo tokių sąlygų:

- Kokio pelno siekiama?
- Kokios yra netiesioginės išlaidos?
- Kiek to gaminio numatoma parduoti?

Kuo daugiau pardudame, tuo mažiau yra reikšmingos pirmosios dvi sąlygos. Reikia nustatyti tokią kainą, kuri būtų pakankamai aukšta, kad gautume pelno, o kartu ir būtų prieinama kiek galima didesniai vartotojų skaičiui ir leistų konkuruoti su kitais verslininkais (gamintojais ar importuotojais). Padarius prielaidą, jog siektina pardavimo kaina bus rinkai priimtina, lieka numatyti, kiek parduosime prekių. Reikėtų atlikti rinkos pardavimo galimybių (rinkodaros) analizę. Sudarykime savo verslo sąmatą ir apskaičiuokime jo pelningumo galimybes. Sąmatas patariama sudaryti kiekvienam mėnesiui, metams, gal net 2-3 metams. Sąmatos principas yra labai paprastas, - iš pajamų yra atimamos išlaidos. Verslo sąmatos pavyzdį pateikiame lentelėje:

Mėnuo			
	sausis	vasaris	Kovas ir t.t.
1. PAJAMOS (pardavus)			
2. Pardavimo išlaidos			
3. BRUTTO PELNAS (1-2)			
4. Kintamosios išlaidos:			
a) medžiagos			
b) darbas			
c) pagalbinės medžiagos			
d) transportas, pakrovimas			
e) draudimas, sandėliavimas			
f) kitos kintamosios išlaidos			
5. KINTAMŲJŲ IŠLAIDŲ SUMA			
6. Pastoviosios išlaidos:			
a) patalpų nuoma			
b) elektra			
c) kuras			
d) draudimas			
e) palūkanos			
f) nurašymai			
g) kitos pastoviosios išlaidos			
7. PASTOVIŲJŲ IŠLAIDŲ SUMA			
8. BENDRA IŠLAIDŲ SUMA (5+7)			
9. GRYNASIS PELNAS (3-8)			

Balansas rodo įmonės valdomo turto sudėtį bei nuosavybę konkrečiu laiku, tai tarsi nuotrauka, kurioje fiksuojama įmonės finansų būklė ataskaitos sudarymo metu. Pateikiame "X" įmonės balanso supaprastintą pavyzdį gruodžio 31d. (tūkst. Lt.)

Turtas		Nuosavybė ir įsipareigojimai	
1. Trumpalaikis turtas:	7 200	4. Trumpalaikiai įsipareigojimai	7 000
a) gryniesi pinigai	800	a) įsiskolinimas tiekėjams	2 000
b) skola įmonei	6 000	b) išmokėtinos algos	1 000
c) žaliavos	400	c) skola bankui	4 000
2. Ilgametis turtas	54 000	5. Akcininkų nuosavybė	54 200
a) žemė	32 000	a) paprastosios akcijos	50 000
b) pastatai	16 000	b) nepaskirstytas pelnas	4 200
c) įrenginiai	6 000	6. Skolintojų ir akcininkų nuosavybė – iš viso	61 200
3. Iš viso turtas	61 200		

Pinigų srauto ataskaita – tai finansų ataskaita, kuri rodo pinigų apyvartą, t.y. kiek ir iš kur jų įplaukė ir kam jie buvo išleisti per tam tikrą laiko tarpą. Lėšų kaupimas vadinamas teigiamuoju pinigų srautu, o lėšų panaudojimas – neigiamuoju pinigų srautu.

Nagrinėdami šią ataskaitą, informacijos vartotojai gali nustatyti:

- Iš kokių šaltinių įmonė gauna daugiausia pinigų,
- Kokiams tikslams išleidžiami gauti pinigai.

Pinigų gavimas ir išlaidos siejamos su šiomis įmonės veiklos sritimis:

- Pagrindinė, kuri apima prekių gamybą, pirkimą, pardavimą, paslaugų teikimą,
- Investicine, kuriai skiriamas nuosavybės bei įvairių tipų vertybinių popierių pirkimas ir pardavimas,
- Finansų sritimi, kuriai skiriamas įmonės akcijų išleidimas ar išpirkimas, skolų didinimas ir grąžinimas, dividendų išmokėjimas.

Nepaskirstytojo pelno ataskaitoje pateikiami duomenys padeda susieti pelno ataskaitą su balansu.

Nepaskirstytojo pelno ataskaita – finansų ataskaita, kuri pateikia informaciją, leidžiančią suvokti, kaip susidaro nepaskirstytojo pelno suma.

Nepaskirstytojo pelno suma yra savininkų (akcininkų) nuosavybė, kuri gali būti panaudota ateityje šiems tikslams:

- Dividendams išmokėti,
- Kitų laikotarpių išlaidoms padengti,
- Įmonės ūkinei veiklai plėtoti.

Įsidėmėkite, kad akcininkams išmokėti dividendai padidina jo asmeninį turtą, tačiau mažina įmonės savininkų (akcininkų) nuosavybę.

6 Skyrius. Valstybės biudžetas, pajamų šaltiniai ir jų paskirstymas.

Biudžetas, tai tarsi “pinigų krepšelis”, kur dedami ir iš kurio imami pinigai. Parodo kiek lėšų yra valstybėje, įmonėse, šeimose.

Biudžetinėje sistemoje yra išskiriami **šie biudžetų tipai**:

- Nacionalinis biudžetas – kuris apima Valstybinės biudžetą, Savivaldybių biudžetus ir Valstybinio Socialinio draudimo biudžetą (vadinamą SODRA); Nacionalinio biudžeto sudėtinė dalis yra įvairūs fondai (privatizavimo, kelių priežiūros, rezervų, gamtos apsaugos, nepriklausomybės gynimo, ir kiti);
- Įmonių, organizacijų, įstaigų biudžetai arba vadinami balansais;
- Šeimos biudžetai.

Kai išlaidos didesnės už pajamas – **biudžetas yra vadinamas deficitiniu**.

Pagrindinė biudžeto deficito priežastis yra lėšų trūkumas valstybės ūkinėms funkcijoms įgyvendinti, arba, nepagrįstai “išpūstos” valdymo išlaidos. Geriausia, kada biudžetas yra **subalansuotas** (šis terminas naudojamas ir tada, kai biudžetas yra šiek tiek perteklinis), bet praktiškai rinkos ekonomikos valstybėse to nebūna. Kai vyriausybės pajamos viršija išlaidas, jos biudžetas yra **perteklinis**. **Vyriausybės skola, tai** paskolinta pinigų suma. Skola didėja, kai vyriausybė didina biudžeto deficitą ir jo padengimui dar skolinasi pinigų.

Taigi, Valstybinis Biudžetas pagal savo paskirtį gali turėti įvairius apibrėžimus, tai yra:

- Vyriausybės **politikos priemonė**, padedanti paskirstyti ribotus valstybės išteklius socialiniams ir ekonominiams poreikiams tenkinti;
- **Finansinio valdymo priemonė**, vykdanči ne tik apskaitos funkciją valstybėje, bet ir įpareigojanti valstybės tarnautojus atsakyti už pajamas ir išlaidas jų veiklos srityje.

Panagrinėsime vyriausybės pajamų ir išlaidų vaidmenį stabilizuojant krašto ekonomiką.

Vyriausybės išdo politika (Fiscal Policy) – visuma priemonių, kuriomis vyriausybė keičia bendrąją paklausą, sumažindama ciklinius gamybos svyravimus ir siekdama visiško užimtumo, nespartinant infliacijos tempo.

Pagrindinės išdo politikos priemonės yra:

1. Mokesčiai (apmokestinimo normos bei sąlygos);
2. Vyriausybės išlaidos;
3. Vyriausybės transferiniai mokėjimai.

Vyriausybė yra tarsi prekinis ūkio subjektas - ji perka prekes, perpaskirsto jas, apmoka už paslaugas (švietimo ir kt.). Vyriausybės išlaidos didina bendrąją paklausą.

Apskaičiuojant **BP bendrąją paklausą**, prie C (namų ūkio vartojimo išlaidų paklausa) reikia pridėti I (firmų ir investicijų paklausą) ir pridėti G – vyriausybės išlaidas.

$$BP = C + I + G$$

Dalį vyriausybės išlaidų sudaro transferiniai išmokėjimai.

Transferiniai išmokėjimai – visi vyriausybės mokėjimai asmenims, šeimoms ir organizacijoms teikiami be jokio prekių arba paslaugų ekvivalento.

Vyriausybės pajamos pagrindė yra formuojamos mokesčių, kuriuos moka namų ūkiai ir visi ūkio subjektai dėka. Mokesčiai skirstomi į tiesioginius ir netiesioginius.

Tiesioginiai mokesčiai – moka asmenys ir firmos tiesiogiai iš savo pajamų.

Netiesioginiai mokesčiai – kuriais apmokestinamos prekės ir paslaugos, vartotojams jas įsigyjant ar vartojant (kaip akcizas, PVM, muitai), juos reguliuoja Europos Sąjunga.

Biudžeto pajamas sudaro: mokestinės ir nemokestinės pajamos:

- **mokestinės pajamos** Mokestinės pajamos formuojamos iš įvairių mokesčių (2003m. sausio 1d. jų buvo 21), prekyviečių ir kitų rinkliavų (per 30). Gautų pajamų proporcija iš atskirų mokesčių atskirais metais buvo skirtinga.
- **nemokestinės pajamos** – tai pajamos, gautos už eksploatavimą valstybės nuosavybės, baudos ir pajamos iš konfiskacijų, mokestis už aplinkos teršimą ir kitos pajamos. Lietuvos mokesčių sistema panaši į Vakarų valstybių, tačiau mokesčių tarifų dydžiai skiriasi.

Ženkli pajamų dalis yra gaunama iš PVM ir socialinio draudimo mokesčio.

Biudžeto išlaidos skirstomos 2 požūriais:

1. Pagal ekonominių išlaidų elementus: išlaidos prekėms, paslaugoms, skolų palūkanos, subsidijos, transferai (vyriausybės mokėjimai individualiems asmenims, norint užtikrinti socialines garantijas arba kompensacijos už paslaugas), išlaidos pagrindiniam kapitalui įsigyti, paskolos.

2. Pagal Vyriausybės funkcijas: išlaidos bendram valstybės valdymui, krašto apsaugai, viešajai tvarkai, švietimui, sveikatos ir socialinei apsaugai, globai ir rūpybai, sveikatingumo priemonėms (reabilitacijai), kultūrai, žemės ūkiui, miškininkystei, žuvininkystei ir veterinarijai, mineralinių išteklių gamybai, pramonei ir statybai, transportui ir ryšiams, kitai ekonominei veiklai, bei nepriskirtos pagrindinių funkcijų grupėms.

Vyriausybės izdo politika tik iš pirmo žvilgsnio atrodo nesudėtinga, tačiau jai įgyvendinti pasirenkami įvairūs tikslai, jos įgyvendinimo priemonės, numatomos pasekmės, įvertinami galimi kaštai, numatomas diskretinės izdo politikos efektyvumas.

Diskretinė izdo politika – vyriausybės sąmoningai vykdomas mokesčių ir išlaidų keitimas, siekiant veikti BNP gamybos apimtį, užimtumą ir kainų stabilumą. Tai atliekama didinant ar mažinant biudžeto pajamas arba išlaidas. Biudžeto išlaidos veikia kaip automatiniai ekonomikos stabilizatoriai, nes išlaidos švietimui, sveikatos apsaugai, pensijoms ir t.t. palaiko gana stabilią bendrąją paklausą net ir tada, kai atsiranda nuosmukio tarpsnis. Siekiant stabilizuoti ekonomiką, nebūtina, kad biudžeto išlaidos sutaptų su biudžeto pajamomis. Vyriausybė, siekdama padengti deficitą, priversta didinti mokesčius arba skolintis pinigų iš gyventojų bei bankinės sistemos, išleisdama obligacijas.

Nepasitenkinimas biudžeto deficitu kyla dėl:

1. Vyriausybės nesugebėjimo grąžinti susikaupusios skolos;
2. Išlaidų, didinančių valstybinio sektoriaus lyginamąjį svorį ūkyje, ir vadinasi, be atodairos didinant visuomeninio sektoriaus lyginamąjį svorį, gali būti pakartotas kartus Sovietų Sąjungos patyrimas;
3. Biudžeto deficitu sukeliamos infliacijos ir kitų priežsčių.

Pateiksime Lietuvos biudžeto projekto atskirus punktus 2003 metams.

	Pajamos mlrd.Lt.	Išlaidos mlrd.Lt.
Nacionalinis biudžetas (su savivaldybių biudžetu)	11 091	12 390
Valstybės biudžetas	9 545	10 844

Planuojamas BVP - 53 760 mlrd.Lt. Valstybės biudžeto pajamos sudarys 17,7 proc. nuo BVP
Planuojamas biudžeto deficitas yra 1,5 proc. nuo BVP.

7 Skyrius. Bendrasis nacionalinis produktas (BNP). Bendrasis vidaus produktas (BVP).

Makroekonomikos specialistai savo darbe plačiai naudoja makroekonominių duomenų statistiką. Kiekvienoje šalyje tiriama atskirų asmenų, įmonių ir visos šalies ekonominė veikla. Pagal gautus duomenis apskaičiuojami įvairūs statistiniai rodikliai, nusakantys ekonomikos būseną.

Ekonomikos aktyvumui įvertinti naudojami šie pagrindiniai rodikliai:

BVP dinamika atskiruose ūkio sektoriuose, BVP metinis pokytis procentais (palyginamosiomis kainomis), BVP, tenkantis vienam gyventojui (veikusiomis kainomis), nacionalinio biudžeto deficitas – procentas nuo BVP, BNP – tenkanti vienam gyventojui, Vidaus prekybos apimtys, Tiesioginės užsienio investicijos – mln. Lt. ir procentais nuo BVP, Valstybės skola (užsieniui ir vidaus įsiskolinimai) mln. Lt. ir procentais nuo BVP, Infliacija per metus - procentais, Eksporto – importo santykis, Einamosios sąskaitos deficitas, Nedarbo lygis procentais, Realus darbo užmokesčio vidutinis metinis didėjimas - procentais ir kiti.

Bendrasis nacionalinis produktas (BNP) apibūdina krašto ūkio veiklos rezultatą ir analizuojamas dviem požiūriais, kam atitenka:

1. Verslo teikiamos pajamos – darbo užmokestis (**renta – žemės ir kitos nejudamos nuosavybės pajamos**), palūkanos, pelnas.
2. Vartotojų išlaidos už prekes ir paslaugas (išlaidų arba produkto požiūriu). Tai **įvertinama nacionalinėmis pajamomis (NP)**, kurias galima apibūdinti – **pajamų suma, atitenkančių visiems gamybos veiksniams.**

Nacionalinių pajamų apskaita

Visa šalies ekonomika susideda iš daugybės atskirų ekonominių vienetų, kuriuos klasifikuoti padeda Nacionalinių sąskaitų sistema (NSS).

Nacionalinių sąskaitų sistema – tai sistema, apibūdinanti pagrindinius ekonominio gyvenimo reiškinius: gamybą, pajamas, vartojimą, kaupimą ir turtą.

1995 metais buvo paruoštas Europos šalims ir regionams geriau pritaikytas NSS variantas (ESA'95). Šiuo metu Lietuvoje įgyvendinamas pirmasis NSS įdiegimo etapas: kuriama Lietuvos Nacionalinių sąskaitų sistema, ruošiami ir priimami atitinkami įstatyminiai aktai. Pagal NSS visi ekonominiai vienetai skirstomi į keturis sektorius:

1. Namų ūkis, ekonomikos sektorius, kurį sudaro šeimos nariai ir nekomercinės organizacijos, atliekantis dvigubą vaidmenį: pirma, galutinių prekių ir paslaugų pirkėjas, antra, gamybos veiksnys (darbo, kapitalo ir žemės) savininkas.
2. Įmonė (firma) – ūkinis vienetas, turintis juridinio asmens teisę, veikiantis komerciniais pagrindais, gaminantis prekes ar teikiantis paslaugas;
3. Valstybės sektorius – ekonomikos sektorius, apimantis įvairaus valstybinio lygio (centrinio ir vietinio lygio) nuosavybę bei valstybinį vartojimą. Valstybės pajamų šaltinis yra mokesčiai ir rinklaivos.
4. Užsienio sektorius – tai šalies ekonominiai ryšiai su užsienio valstybėmis.

Namų ūkis, verslo įmonės ir valstybė sąveikauja tarpusavyje kaip ir vartotojai su gamintojais.

Visų sektorių sąveika sudaro ekonomikos apytaką.

Ekonomikos sistema, susidedanti iš visų keturių ekonomikos sektorių, vadinama **atvirosios ekonomikos sistema**. Ekonomikos sistema, susidedanti iš atskirų šalies vidaus ekonominių sektorių (namų ūkių, firmų ir valstybės institucijų), vadinama **uždaros mišriosios ekonomikos sistema**.

Visi šalies ekonominės sistemos sektoriai saveikauja sukurdami šalies BNP (namų ūkis, verslo įmonė, valstybės sektorius ir užsienio sektorius). Įvertinant, svarbu išmatuoti prekių ir paslaugų vertę rinkos kainomis, todėl analizuojant, svarbu to paties produkto vertės neįvertinti du kartus (kepėjas perka miltus – bus tarpinis produktas, ir po to parduoda duoną vartotojui).

Ekonomikos sistemos veiklos rezultatus (piniginių srautų judėjimą ir daiktinių natūrinių išteklių judėjimą) galima nustatyti trimis metodais (kurie sąlyginai atitinka ir BVP nustatymo būdus, kuriuos aptarsime vėliau:

1. Gamybos (susumavus kiekvieno gamybos etapo pridėtinę vertę);
2. Išlaidų (sudėjus visas prekių ir paslaugų įsigijimo išlaidas);
3. Pajamų (susumavus gamybos veiksmų, rodančių suteiktą paslaugų vertę, dydį).

Susumavus visų šalies firmų veiklos rezultatus, gaunama tokia lygybė:

Šalies vartotojų pirkimų suma = Bendrosios firmų pajamos = Darbo užmokestis + Kapitalo pajamos + Tarpiniai pirkimai. Ši lygybė teisinga tikrai uždaram ekonomikos modeliui.

Aptarsime BVP ir BNP sąvokas.

Bendrasis vidaus produktas (BVP) – tai bendrosios pajamos pagamintos šalies teritorijoje tam tikru laikotarpiu ir šalyje gautos pajamos iš užsienio gamybos veiksmų, tačiau nepriklauso pajamos, gautos iš šalies piliečių užsienyje.

Trumpiau, **bendrasis vidaus produktas**, – tai pajamos, gautos šalies viduje (kai neapskaitomas ekonominių užsienio ryšių saldas).

Iš esmės BVP yra artimas BNP, tačiau jie apskaičiuojami skirtingai.

Bendrasis nacionalinis produktas (BNP) gali turėti kelis apibrėžimus, kaip:

- pinigais išreikšta prekių ir paslaugų, pagamintų per atitinkamą laikotarpį (metus) vertė;
- visų galutinių prekių ir paslaugų, pagamintų šalies piliečių per tam tikrą laikotarpį rinkos kainų suma;
- tai konkrečios šalies piliečių gautos pajamos per metus.

Apskaičiuojant BNP vertę, galutiniai produktai skirstomi į 4 kategorijas:

1. Namų (asmeninio) vartojimo išlaidos – maistas, rūbai, turtas, bei įvairios paslaugos.
2. Valstybės išlaidos – visos be transferinių mokėjimų.
3. Investicijos – naujų įmonių statybos, įrengimų pirkimas, prekių ir žaliavų pirkimas. Privačios ir vyriausybės investicijos vadinamos **bendrosiomis vidinėmis investicijomis**. Jos gali būti skirtos renovacijai (susidėvėjimui atstatyti) ir gryniosios (naujom darbo priemonėm įsigyti). Amortizacija – kapitalo vertės sumažėjimas jam dėvintis, senstant. Skirtumas tarp **bendrų vidinių investicijų ir amortizacijos yra vad. Grynosiomis arba netto investicijomis**.

Skaiciuojant BNP pinigais visos gautos pajamos: darbo užmokestis, palūkanos, pelnas ir kitos yra sumuojamos.

$$BNP = C + G + In + (E-I), \text{ kai:}$$

C – asmeninio vartojimo išlaidos,

G - Valstybės išlaidos,
In – Investicijos senoms darbo priemonėms atstatyti ir naujoms įsigyti (verslui plėtoti),
(E-I) – grynasis eksportas.
Prekių ir paslaugų grynasis eksportas. – tai šalies eksporto ir importo skirtumas.

Nominalusis ir realusis BNP

Nominalusis – visų baigtinių prekių ir paslaugų, pagamintų per metus suma faktinėmis rinkos (einamosiomis) kainomis.

Realusis BNP - perskaičiuotas nominalusis BNP, atsižvelgiant į kainų lygio pasikeitimo tempą arba visų baigtinių prekių ir paslaugų, pagamintų per tam tikrą laiką suma palyginamosiomis kainomis.

Realusis BNP yra skaičiuojamas nominalų BNP padalinant iš **defliatoriaus** (tai atskirų šakų prekių kainų sumos padidėjimas ar sumažėjimas - **kainų indeksas**).

BNP apskaičiavimo sudėtingumas (problematiškas): šešėlinės ekonomikos įtaka, BNP paskaičiavimo sudėtingumas (atimant užsienyje gautas pajamas ir išlaidas gyvenančių Lietuvoje), BVP bendrųjų pajamų paskaičiavimo sudėtingumas (gautos šalyje ir užsienyje).

Bendrojo vidaus produkto (BVP) apskaičiavimo metodai

1. Pirmasis BVP nustatymo metodas, arba kitaip vadinamas pagrindinis gamybos metodas – tai bendrosios pajamos gautos iš gamybos ir paslaugų.

Prisimenant, kad BVP apibūdinamas - kaip visų galutinių prekių ir paslaugų, pagamintų per metus kainų suma, reikalauja kai kurių sąvokų aptarimo. Priklausomai nuo to, kur naudojamos prekės, jos gali būti tarpinės arba galutinės prekės. Galutinėmis prekėmis, kaip išimtis, laikomos ir investicinės prekės.

Galutinis produktas - tai prekės ir paslaugos skirtos tiesiogiai vartotojui arba galutiniam vartojimui, nepaisant kokioje ekonomikos sektoriuje šis vartojimas vyksta (tai televizorius ar duona).

Tarpinis produktas – kuris perkamas tolimesniam perdirbimui ir skirtas kito produkto gamybai arba parduoti (kaip miltai, popierius).

Kartotinio prekių ir paslaugų skaičiavimo išvengiama, jeigu nustatant BVP yra sumuojama kiekviename gamybos etape sukurta pridėtinė vertė.

Pridėtinė vertė – tai skirtumas tarp firmos pagamintos produkcijos rinkos kainos ir gamybai pirktų prekių ir paslaugų kainų.

Pajamų apytaka vyksta uždaru ratu. Namų ūkių išlaidos lygios firmų pridėtinei vertei, kuri, kita vertus, lygi namų ūkių (kapitalo, darbo ir žemės savininkų) pajamoms. Iš firmos bendrųjų pajamų atėmus tarpinius produktus, įsigytus iš kitų firmų, gausime šios firmos prekės gamybos grandies pridėtinę vertę. Žemiau pateikta lygybė apibūdina uždarą ekonomikos ciklą. Vadinasi, pajamų apytaka vyksta uždaru ratu.

Galutinė paklausa = Pridėtinė vertė = Darbo užmokestis + Kapitalo pajamos.

BVP apimtis nustatant gamybos būdu, sumuojama pridėtinė vertė, sukurta kiekvienoje ekonomikos šakoje (pagal veiklas).

I BVP apimtį neįtraukiami:

1. Nelegalių sandėrių, šešėlinės arba neapskaitomos ekonomikos veiklos rezultatai. Šešėlinė arba neapskaitoma **ekonomika** – apimanti įstatymams prieštaraujančią veiklą, arba nenusikalstamas veiklas, kai vengiama mokėti mokesčius.
2. **Negamybiniai sandėriai**, - tai senų naudotų vertybių pardavimai ir grūnai finansiniai sandėriai. Grūnai finansiniai sandėriai – tai vyriausybės ir privatūs transferiniai mokėjimai.
- 3.

2. Antrasis metodas - Išlaidų apskaitos metodas.

Išlaidų metodu BVP nustatomas kaip galutinė įvairios paskirties prekių paklausa, t.y. kaip visų ekonomikos sektorių išlaidos. Prekės bei paslaugos, pagamintos šalyje, gali būti panaudojamos: namų ūkių vartojimui, valstybės vartojimui, investicijoms į naują kapitalą arba grynųjų pardavimų užsieniečiams finansavimui (arba grynajam eksportui).

Namų ūkio vartojimo išlaidos (C) – vartotojų piniginių išlaidų galutinėms prekėms bei paslaugoms pirkti suma (turmpalaikės ir ilgalaikės vartojimo prekės bei paslaugos).

Investicijos (In) - tai firmų išlaidos naujoms įmonėms statyti, įrengimams pirkti, gatavų prekių atsargoms papildyti; tai nupirkti kapitaliniai ištekliai prekėms ir paslaugoms kurti.

Vyriausybės išlaidos (G) – tai centrinės ir vietinės valdžios institucijų išlaidos baigtinėms prekėms bei paslaugoms, taip pat darbo jėgai įsigyti ir naudoti.

Šios išlaidos susideda iš dviejų dalių:

- išlaidų esamam vartojimui valstybės finansuojamose įstaigose ir organizacijose,
- investicinių išlaidų (kelių tiesimas, ligoninių, mokyklų statyba).

$$BVP = C + In + G;$$

Nagrinėdami atviros ekonomikos modelį, įvertiname užsienio sektoriaus išlaidas – prekių ir paslaugų grynąjį eksportą.

$$BVP = C + In + G + NX$$

(NX) Prekių ir paslaugų grynasis eksportas - tai šalies eksporto ir importo skirtumas.

Taigi, BVP yra galutinių prekių ir paslaugų esamų metų rinkos kainų suma, apskaičiuota išlaidų būdu.

3. Trečiasis BVP apskaičiavimo metodas - pajamų apskaitos metodas.

Nustatant BVP apimtį šiuo metodu, sudedamos visos šalyje uždirbtos pajamos, kurias gauna gamybos veiksnių savininkai už savo paslaugas. BVP glaudžiai susijęs su grynosiomis vidaus pajamomis.

Grynosios vidaus (nacionalinės) pajamos – tai visų gamybos veiksnių pajamos šalyje per metus.

Darbo ir kapitalo pajamos susideda iš šių elementų: samdomųjų darbuotojų darbo užmokesčio, nuomos pajamų, palūkanų, pelno. Skaičiuojant BVP pajamų metodu reikia prie visų susumuotų pajamų pridėti netiesioginius mokesčius ir atimti subsidijas, gaunamas BVP rinkos kainomis. Šis metodas daugiau yra naudojamas kooreguojant pelną.

8 Skyrius. Cikliniai svyravimai

Ekonominio vystymosi ciklai

Didėjant bendrosios gamybos apimčiai vienam gyventojui, sukuriant didesnę nacionalinį produktą (net esant didesnei darbo jėgai), šalies ekonomika auga. Šalies ekonominė pažanga yra sudėtinė valstybės ekonominės politikos dalis, tačiau ji negali pastoviai didėti, todėl nuolat svyruoja: BNP apimtis didėja ir mažėja. Ekonominio aktyvumo svyravimai yra nereguliarūs. Nebūna dviejų vienodų nuosmukių arba visai vienodų pakilimų. Kai kada jie užtrunka po kelerius metus 1961 – 1969 metų pakilimas), kai kada tęsiasi trumpiau. Ekonomika – tai ne švytuoklė, svyruojanti reguliariai tam tikrais intervalais.

Ekonominis ciklas, – tai periodiškas ekonominis svyravimas. Arba – ekonominio augimo bei nuosmukio periodų (stadijų) kaitos procesas.

Ekonominiai ciklai skiriasi vienas nuo kito trukme, intensyvumu, tačiau jie visi turi tam tikras vienodas ūkinės veiklos pokyčių fazes. Ekonomikos (verslo) ciklą sudaro 4 fazės. Tai reiškia, kad kartais būna labai palankūs laiko tarpai BNP augimui. Tuomet atsiranda naujos darbo vietos, didėja užimtumas, mokami didesni atlyginimai, verslo įmonės gauna didesnius pelnus, pagaminama daug prekių, pateikiama įvairių paslaugų. Šis laikotarpis vadinamas ekonominiu augimu - pakilimu.

Pakilimas –, kai NP apimtis yra didžiausia, rinkoje trūksta kvalifikuotos darbo jėgos, pastebimas deficitas medžiagų ir žaliavų. Gamybos augimas be investicijų neįmanomas. Padidėjus paklausai, didėja ir produkcijos kainos, o jų kilimas didina ir gamybos kaštus.

Smukimas (recesija) – kai ekonomika pereina aukščiausią pakilimo tašką, gamyba pradeda mažėti. (mažėja parduodamų prekių ir paslaugų, sulėtėja gamybos augimo tempai, sumažėja užimtumas, mažėja poreikis investuoti.

Krizė (depresija)– išauga nedarbas, sumažėja paklausa, dalis įmonių patiria nuostolius, bankrutuoja, investicijos neskatinamos. Jeigu krizė užsitęsia 4 metus, ji vadinama depresija. (Didžioji pasaulinė krizė 1930-1940m.).

Pagyvėjimas – eina po krizės, kai didėja gamyba. Atnaujinami įrengimai, kyla užimtumas, pajamos, vartojimo išlaidų lygis, gausėja investavimas ir produkcijos realizavimas.

Visuminė paklausa, pasiūla ir pusiausvyra.

Ciklinių svyravimų priežastys ir yra visuminės (arba bendrosios) paklausos pokyčiai.

Visuminė (bendroji) paklausa, – tai prekių ir paslaugų, kurias norėtų įsigyti vartotojai – įmonės, valstybė, asmenys tam tikru laiku, esant vidutiniam kainų lygiui, visuma.

Visuminės (bendrosios) paklausos klausimus detaliau analizavote mikroekonomikos dalyke, todėl prisiminsime tik pagrindines sąvokas, kurios atskleidžia visų pirkėjų elgesį prekių ir paslaugų rinkoje.

Matematiškai bendroji paklausa užrašoma kaip įvairių ekonomikos elementų suma:

$$AD = C + In + G + NX, \text{ kai}$$

AD – bendroji paklausa;

C – namų ūkio vartojimo išlaidos;

In – investicijos;

G – vyriausybės išlaidos;

NX – prekių ir paslaugų grynas eksportas.

Bendroji paklausa gali būti skaičiuojama supaprastintame privačios įmonės modelyje, mišrios uždaros ekonomikos modelyje vyriausybės sektoriui, bei atviros ekonomikos modelyje – esant užsienio sektoriui.

Kainų lygis – bendrasis kainų lygis šalyje, kuris matuojamas kainų indeksu. Jeigu kainų lygis yra žemas, tai pirkėjai už turimas pajamas gali įsigyti daugiau ir įvairesnių prekių. Atvirkščiai, jeigu kainų lygis aukštas, pirkėjai gali nusipirkti mažiau prekių ir paslaugų. Vadinasi, priklausomybė tarp kainų lygio ir BNP bendrosios paklausos yra atvirkštinė arba neigiama.

Pirkimo – pardavimo sandėryje dalyvauja ir gamintojai (pardavėjai), todėl būtina žinoti ir jų elgesį (kiek ir kokiomis kainomis jie nori parduoti prekių). Tai sudaro bendrąją pasiūlą.

Bendroji pasiūla – galutinių prekių ir paslaugų, kurias įvairūs gamintojai gali ir nori parduoti, esant tam tikram kainų lygiui, suma.

Bendrosios paklausos ir bendrosios pasiūlos atitikimas prekių ir paslaugų rinkoje yra **vadinamas bendrąja pusiausvyra**.

Bendroji pusiausvyra suderina pirkėjų ir gamintojų interesus.

Visuminės paklausos pokyčiai yra tokie:

1.Vartojimo pokyčiai: vartotojų skonio pokyčiai (reklamos poveikis, mėstamos komandos laimėjimas,...) palūkanų normos ir infliacijos išaugimo grėsmė (nes palūkanų normos dydis tiesiogiai susijęs su infliacijos tempais, - tada mažiau perka ilgo naudojimo prekes arba jas perka kreditan). Apmokestinimo ir piniginių išmokų pokyčiai, keičiantys ir vartojimo išlaidas (jeigu padidėja mokesčiai, tai sumažėja vartotojo pajėgumas pirkti ir vartoti, tai ekonomika įžengia į nuosmukio laikotarpį.

2.Vyriausybės išlaidų prekėms ir paslaugoms pirkti pokyčiai.

3. Eksporto apimties pokyčiai. Prekių ir paslaugų eksportas priklauso nuo išorinių priežasčių: tarptautinių valiutos santykių, atskirų prekių rinkos situacijos ir nuo vidaus veiksnių: vidaus kaštų prekėms gaminti, santykio su tarptautiniais kaštais, šalies eksportuojamų prekių konkurencinio pajėgumo, t.y. mūsų prekių paklausa užsienyje.

Tarptautiniai valiutiniai santykiai – tai ekonominiai santykiai, susiję su nacionalinėmis valiutomis pasaulio rinkoje, prekybos ir kitų ryšių tarp šalių piniginiu aptarnavimu bei valiutos kaip mokėjimo kriemonės ir kredito panaudojimu.

4.Investicijų svyravimas. Susijęs su palūkanų normos kitimu, šeimų pajamų, investiatorių pajamų kitimu. Kylant bankų palūkanų normai, žmonės daugiau pinigų neš į banką, negu pirsks akcijas ar investuos į kokį nors verslą, ir atvirkščiai.

Vartotojų ir gamintojų santykiai.

Įmonės ar jų savininkai žmonėms suteikia darbą, o žmonės – darbo jėgą (žinias, gebėjimus), už ką yra mokamas darbo užmokestis. Tai pagrindinis vartotojo pajamų šaltinis.

Valstybės ir vartotojų santykiai.

Namų ūkis teikia gamintojams – verslo įmonėms gamybos išteklius (žemę, darbą, kapitalą), kurie teikiami ir valstybiniam sektoriui. Žmonės, kurie dirba gamina prekes ir tiekia paslaugas. Valstybė teikia švietimo, sveikatos apsaugos paslaugas, remontuoja tiltus, kelius, remia sportą, kultūrą, apmoka vidaus tvarkos ir šalies gynybos išlaidas. Visų lygių valdžia (vyriausybė, savivaldos institucijos) naudoja lėšas, teikdamos visuomenines gėrybes.

Iš vartotojų valstybei patenka mokesčiai šioms paslaugoms teikti. Pvz. Fizinių asmenų pajamų mokesčio suma priklauso nuo apmokestinamų pajamų dydžio ir tarifo (jie nustatomi vadovaujantis vidutiniu darbo užmokesčiu vienam dirbančiam žmogui, neapmokestinamuoju

minimumu). Tuo pačiu valstybė moka atlyginimus švietimo, sveikatos apsaugos ir kitų valstybinių institucijų darbuotojams.

Valstybės reguliavimo priemonės verslui ir vartotojams

Valstybė reguliuoja daugelį sričių, kaip: kainų, konkurencijos rinkoje, konkrečių veiklos sričių pokyčius, perkamosios galios augimą, darbo užmokesčio augimą, neapmokestinamąjį minimumą, jaunimo ir suaugusiųjų užimtumą ir kita. Labai svarbus kiekvienos valstybės interesus atstovaujančiųjų (Vyriausybės narių) aktyvumas kuriant darbo vietas valstybiniame sektoriuje, minimalaus darbo užmokesčio nustatymas ir bedarbystės panaikinimas, valiutos kurso reguliavimas. Valstybei labai svarbi histerezės problema – kai ilgai nedarbingi šalies piliečiai tampa visai nedarbingais ir didėja valstybės transferiniai mokėjimai- pašalpos. (pavyzdys gali būti Filipinai)

Valstybės ir verslo santykiai

Pinigų ir ekonominių išteklių (žemės, darbo, kapitalo, verslumo, informacijos) srautai teka skirtingomis kryptimis tarp valstybės ir verslo įmonių. Prekės ir paslaugos iš verslo – į valstybės sektorių. Iš valstybės įvairios teikiamos išmokos, valstybės garantijos, valstybės prestižas ir pan. juda į verslo sritį. Verslo įmonės moka mokesčius valstybei, o už verslo įmonių paslaugas ir prekes moka valstybė įmonėms. Pagrindiniai ekonomikos tikslai: žemas nedarbas, kainų stabilumas, teisingas pajamų paskirstymas, pastovus gamybos ir pragyvenimo lygio augimas, efektyvesnis darbas ir apyvartinės lėšos gamybai plėtoti.

9 Skyrius. Pinigai. Tarptautinė finansų sistema

Pinigai, tai:

- ◆ Mainų ir mokėjimo, kaupimo, vertės matas (atlieka apskaitos vieneto funkciją);
- ◆ Kas visuotinai priimtina mokant už prekes ir paslaugas ar apmokant skolas;
- ◆ Visuotinis vertės ekvivalentas, atliekantis mainų, kaupimo, vertės mato, apyvartos ir mokėjimų priemonės funkcijas (LB).

Skirtingais laikotarpiais pinigai atlikdavo dalį savo funkcijų.

Pagrindinės privalomos pinigų savybės: ilgaamžiškumas, tvirtumas, išsisikiriamumas, homogeniškumas, lengvai nešiojami, turi paklausą ir pasiūlą (likvidumas). Valiuta (currency) siaurąja prasme yra banknotai ir monetos.

Banknotai – yra banko leidžiamos notos – pasižadėjimai sumokėti banknoto pateikėjui banknote pažymėtą sumą. Jie gal būti konvertuojami į auksą, sidabrą ar kitą valiutą ir nekonvertuojami.

Konvertuojami - yra, kai pinigų turėtojas turi įstatyminę bazę grąžinti juos išleidusiam bankui mainais į auksą, sidabrą ar kitą valiutą.

Biloniniai pinigai yra sutartiniai metaliniai pinigai, nes metalo, iš kurio jie padaryti, vertė yra mažesnė už jų nominaliąją vertę. **Šiandieniniai pinigai yra dekretiniai pinigai** (fiat money).

Dekretiniai pinigai yra popieriniai pinigai, kurie nėra padengti tauriaisiais metalais ir nekonvertuojami į juos, tačiau jie yra teisėta mokėjimo priemonė, kadangi taip įteisinta įstatymais.

Pinigų vertė gali būti išlaikoma dviem būdais: reguliuojant pinigų pasiūlą ir fiksuojant pinigus prie prekės (aukso, užsienio valiutos).

Piniginio vieneto vertę apsprendžia jo perkamoji galia, kuri atitinkamai nulemia kainų mastą. Valiutos stiprumą nulemia jos stabilumas - valiutos kurso pokyčiai.

Po didelės infliacijos periodų vyriausybės dažnai vykdo pinigų reformas: nuvertėję pinigai yra pakeičiami naujais, turinčiais žymiai didesnę nominalą. Padidinamas kainų mastas, net tai: supaprastina kainų išreiškimą, atpigina cirkuliacijos kaštus, sumažina valstybės skolas.

1944 – 1952 m. pokario Europoje buvo įvykdytos 24 pinigų reformos. 1993 06 25 Lietuvoje įvedus litus, 100 laikinųjų talonų buvo keičiami į 1 litą.

Šiuolaikinių pinigų elementai

Pinigai gali būti gryniesi: banknotai ir monetos ir negryniesi – sąskaitiniai.

JAV centrinis bankas (Federalinė rezervų sistema) pinigus apibrėžia remdamasis jų likvidumu. Likvidumas parodo, kaip lengvai turtą galima konvertuoti į mokėjimo priemonę žemiausiais kaštais ir iš anksto prognozuojama verte. Labiausiai likvidūs yra gryniesi pinigai, kadangi jie patys yra mokėjimo priemonė.

Pinigai, priklausomai nuo likvidumo, susideda iš skirtingų pinigų elementų ir išreiškiami skirtingai pinigų kiekio matais. Pagrindiniai pinigų kiekio matai: pinigų bazė, P1, P2, kvazi pinigai.

Pinigų elementai – tai pinigų rodikliai, kurie vartojami kaip pinigų kiekio matas, priklausomai nuo jų apibrėžimo apima įvairias likvidaus turto grupes.

Pinigų bazę sudaro: CB išleisti į apyvartą pinigai + KB atsargos nacionaline valiuta CB + privalomosios atsargos užsienio valiuta.

CB išleisti į apyvartą pinigai susideda iš pinigų apyvartijoje ir grynųjų pinigų, esančių CB ir KB kasose.

Pinigai apyvartoje – tai banknotai ir monetos už bankų sistemos ribų.

$P1 = \text{indėliai iki pareikalavimo} + \text{pinigai apyvartoje} + \text{kelionės čekiai}.$

Kvazi pinigai – tai terminuoti ir taupomieji indėliai nacionaline ir užsienio valiuta + pinigų rinkos indėliai + pinigų rinkos savitarpio fondai.

$P2 = P1 + \text{kvazip pinigai}.$

Pinigų apyvartos greitis – piniginio vieneto vidutinis apyvartų skaičius per metus. Skaičiuojamas, kaip nominalaus BVP ir pinigų kiekio santykis.

Pinigų multiplikatorius – santykis tarp bendro pinigų kiekio ir pinigų bazės.

Atsiskaitomosios sąskaitos – tai sąskaitos iš kurių lėšas galima betarpiškai pasiimti grynais pinigais be apribojimų, pervesti į kitas sąskaitas, panaudoti stsiskaitymuose čekių, debeto kortelių pagalba.

Čekis – atsiskaitomosios sąskaitos banke savininko raštiškas įsakymas bankui sumokėti iš tos sąskaitos čekio pateikėjui grynais arba pervesti į kitą nurodytą sąskaitą tam tikrą pinigų sumą.

Debeto kortelė – plastikinė kortelė su elektromagnetinės ar elektroninės formos informacija apie savininko atsiskaitomąją sąskaitą.

Pinigai nurašomi sąskaitą debetuojuant. Neretai bankas ir atsiskaitomosios sąskaitos savininkas yra susitarę dėl galimybės pastarajam limito ribose laikinai išiekvoti daugiau lėšų, nei buvo sąskaitoje. Šį perviršį (overdraft) kredituoja bankas, bet ima santykinai dideles palūkanas. Bankas gali kliento atsiskaitymus ir kredituoti, išduodamas jam plastikinę kredito kortelę. Už pirkimus kreditan kortelės savininkas turi apmokėti bankui sekančio mėnesio pradžioje. Elektromagnetinės kortelės labai populiarios jau ir Lietuvoje.

Grynieji pinigai moderniose užsienio šalyse aptarnauja tik dešimtą dalį atsiskaitymų, nes negrynieji pinigai yra patogesni. Lietuvoje 1992 metų pabaigoje grynieji pinigai sudarė 14 proc., o atsiskaitomosiose sąskaitose – 86 proc. Šiuo metu grynųjų pinigų lyginamasis svoris apyvartoje sudaro apie 30 proc.

Kvazip pinigai atlieka kaupimo ir taupymo funkciją, tai teikiantys pajamas indėliai ir kiti pinigų rinkos instrumentai, kurių negalima betarpiškai panaudoti atsiskaitymuose pervedimų pagalba, tačiau galima santykinai lengvai ir greitai paversti pinigais (vertybiniai popieriai, kilnojamasis ir nekilnojamasis turtas). Kvazip pinigai atlieka pinigų funkcijas dalinai.

Taupomieji indėliai – skirti trumpalaikiam neterminuotam taupymui – šiuos indėlius galima be apribojimų papildyti arba pilnai bei dalinai išimti.

Terminuoti indėliai – skirti terminuotam taupymui, jų negalima papildyti. Lietuvoje populiariausi terminai yra iki 1 metų.

Kaupiamieji indėliai – skirti tikslinėms santaupoms sukaupti ir turi būti periodiškai papildomi. Tai populiaru priemonė taupyti būstui, senatvei ir vaikų mokslui.

Tarptautinė pinigų sistema.

Tarptautinė pinigų sistema remiasi tiek juridinėmis, tiek paprotinėmis normomis, reguliuojančiomis tarptautinių mokėjimų sąlygas bei būdus. Šios normos yra suderinamos dvišaliais, daugiašaliais ir tarpvalstybiniais susitarimais.

Tarptautinės pinigų sistemos tipai ar istoriniai etapai yra šie:

- Aukso standarto sistema (1870 – 1913);
- Modifikuota aukso standarto sistems (nuo 1934m.);
- Bretton-Wood sistema/ dolerio-aukso (nuo 1944-1971m.);
- Plaukiojantis daugelio valiutų kursas (nuo 1971m.);
- Europos monetarinė sistema (EMS);
- Europos monetarinė unija (EMU) 1999m.

Aukso standarto sistemos bruožas, kas visi išleisti pinigai turėjo būti padengti auksu ir kiekviena šalis nustatydavo savo valiutos kursą aukso atžvilgiu, todėl valiutos kursas būdavo

santykinai stabilus. Pvz. JAV USD keičiamas į auksą kuru 20.67 USD/aukso uncija. Ši sistema gerai dirbo iki 1 pasaulinio karo, kai buvo sutrikdytas aukso judėjimas ir prekyba.

Modifikuota aukso standarto sistema nuvertinusi dolerį, dar kartą sugrįžo prie dolerio standarto ir pasikeitė valiutų keitimo į auksą pagrindai.

Bretton-Wood sutartis 1944 m. privertė sukurti naujos pasaulio valiutinės sistemos pagrindus. Tarptautinio susitarimo būdu, 44 valstybėms sutarus, buvo sukurta fiksuotų valiutos kursų reguliavimo sistema, paremta ribotu kurso nukrypimu nuo pariteto (lygiavertiškumo). Ji numatė naudoti auksą ir dolerį kaip tarptautinius valiutos rezervus. Doleris tapo pasauliniais pinigais, nes buvo kaip aukso pakaitalas.

Paritetas – vienos šalies piniginio vieneto santykis su kitos šalies piniginiu vienetu pagal jiems nustatytą aukso kiekį ar jų perkamąją galią.

Amerikos išdas kitų šalių bankams keitė dolerius į auksą pagal nustatytą paritetą.

Dolerio standartas – valiutinė sistema, pagrįsta valiutų kurso nustatymu JAV dolerio atžvilgiu.

JAV prezidentas Niksonas 1971 08 15 paskelbė, kad doleris į auksą nebekonvertuojamas. Tai buvo dolerio standarto pabaiga, nes jo kursas buvo nustatomas pagal paklausos ir pasiūlos dėsnius.

Plaukiojantys valiutų kursai turėjo garantuoti makroekonominį stabilumą ir atstatyti pusiausvyrą kai kurių šalių mokėjimų balansuose. Valstybės pasirinko valiutos kurso nustatymo taisykles: fiksuoti kursą prie kitos valiutos, prie valiutų krepšelio ar palikti plaukiojantį. Auksas nebevykdė pasaulinių pinigų funkcijos.

Europos monetarinė sistema buvo sukurta Europos ekonominės bendrijos šalių tam, kad užtikrintų didesnių valiutų kursų stabilumą, skatintų ekonominę kooperaciją ir prekybą tarp Sąjungos šalių. Įvedė atsiskaitymo priemonę – ECU. Kartu nustatė bendrus principus, pagal kuriuos nustatomi įeinančių šalių valiutų kursai.

Kiekviena valiuta turi nustatytą centrinį kursą, išreikštą ECU, o atskirų šalių valiutų kursai negalėjo svyruoti daugiau nei 2,25 proc. nuo centrinio kurso. Centriniai valiutų kursai gali būti keičiami tiksliai nusprendus visoms šalims, dalyvaujančioms valiutos kursų mechanizme (ERM).

Susideda iš trijų komponentų:

1. Valiutų kurso mechanizmas (ERM)
2. Valitos kurso stabilizavimo fondas (EMCF)
3. Labai trumpalaikės finansavimo priemonės

Valiutos kurso mechanizmą sudaro dvi priemonės:

1. Pariteto grotelės – nustato aukščiausią ir žemiausią leidžiamą kursą, imant kiekvieną valiutos porą (+ - 2.25 proc., išskyrus svarą ir pesetą, kuriems yra leidžiami + - 6 proc. nukrypimai). Viršijus šias ribas turi įsikišti centriniai bankai, supirkdami silpnesnę valiutą ir parduodami sustiprėjusią.
2. ECU sudaro krepšelis Europos Sąjungos valiutų ir kiekvienos šalies valiuta sudaro jame tam tikrą lyginamąją dalį pagal iš anksto fiksuotą kursą.

Visos ES narės buvo EMS narės išskyrus Portugaliją ir Graikiją. 1992m. D. Britanija ir Italija savo dalyvavimą suspendavo. 1993 m. prasidėjusi Europos valiutų sistemos krizė nulėmė svyravimo ribų išplėtimą nuo 2.2 – 6 proc. iki 15 proc. aukštyrų arba žemyn nuo centrinio kurso.

Valiutos kurso stabilizavimo fondas (EMCF) teikia trumpalaikes ir ilgalaikes paskolas šalims – narėms, turinčioms mokėjimų balanso problemų. Kiekviena šalis įdeda į fondą 20 proc. savo aukso ir dolerių rezervo ir gauna atitinkamą kiekį ECU.

Europos pinigų sąjunga

1995m. Europos viršūnių taryba nutarė įvesti Europoje bendrą valiutą ir pavadinti ją euru (simbolis **ε** - **graikų abėcėlės raidė epsilon**, perbraukta lygiagrečiomis linijomis, reiškiančiomis valiutos stabilumą, buvo įregistruotas oficialus pirminis trumpinimas EUR). Europos monetarinė unija susikūrė ir euras pradėjo funkcionuoti nuo 1999 01 01. Į Europos pinigų sąjungą įeina 11 narių – valstybių (Airija, Austrija, Belgija, Ispanija, Italija, Liuksemburgas, Olandija, Portugalija, Prancūzija, Suomija, Vokietija), kurių valiutų krepšelis sudaro eurą. Kiekvienos valiutos kursas nustatytas neatšaukiamai euro atžvilgiu, nes vienai rinkai reikalinga ir viena valiuta. Šalių – kandidačių konvergencijos kriterijų laikymasis yra peržiūrimas kas 2 – jus metus. Lietuva turėtų pereiti prie euro kurso 2002m. pradžioje, o 2004-2006m. – pereis prie vieningos valiutos – euro. Procesas tęsis tol, kol visos Europos šalys įgyvendins konvergencijos kriterijus ir taps pinigų sąjungos narėmis. Graikija prie euro zonos prisijungė 2001 sausio 1d. Euro banknotai ir monetos išleisti į apyvartą nuo 2002 sausio 1d. ir cirkuliuoja 12-oje euro zonos šalių. Nors Danija, Švedija ir D. Britanija yra ES narės, tačiau jos šiuo metu nedalyvauja vieningos valiutos sistemoje. Išleisti euro banknotai yra 5, 10, 20, 50, 100, 500 nominalo, o monetos yra 1, 2, 5, 10, 20, 50 ct ir 1 bei 2 eurai. Vienos valiutos įvedimo tikslas yra apsaugoti šalių valiutas nuo devalvacijos ir konkurencijos iškreipimo.

Tarptautinės finansų institucijos

Finansų sektoriaus vystymasis yra globalinė integracija – globalizacija. Procesas, kai nacionalinių valiutų rinkos susilieja į eurorinką, reguliuoja ir skatina tarptautinės finansinės institucijos.

Tarptautinės finansų institucijos – tai finansinės institucijos, sukurtos tarptautinių daugiašalių sutarčių pagrindu socialiniam – ekonominiam valstybių vystymuisi paremti.

Tarptautinės finansų institucijos yra šios:

1. Tarptautinis valiutos fondas (IMF)
2. Tarptautinis rekonstrukcijos ir plėtros bankas arba Pasaulio bankas (WB).
WB grupę be paties pasaulio banko sudaro:
 - Tarptautinė finansų korporacija
 - Tarptautinė vystymo asociacija
 - Daugiašalių investicijų garantijų agentūra
 - Tarptautinis ginčų sprendimų centras
3. Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas
4. Azijos plėtros bankas
5. Afrikos plėtros bankas
6. Tarptautinis plėtros bankas
7. Islamo plėtros bankas
8. Tarptautinis investicijų bankas
9. Europos investicijų bankas
10. Tarptautinio ekonominio bendradarbiavimo bankas
11. Šiaurės investicijų bankas
12. Europos monetarinis institutas
13. Arabų valiutos fondas
14. Tarptautinis žemės ūkio plėtros fondas
15. Tarptautinių atsiskaitymų bankas

Tarptautinės finansų institucijos skirstomos į: globalines (kaip Tarptautinė finansų korporacija, Tarptautinė vystymo asociacija, Daugiašalių investicijų garantijų agentūra ir kitos) ir regionines.

Tarptautinės finansų institucijos pagal veiklos pobūdį skirstomos į:

- Tarptautinės bankų institucijas
- Tarptautinės nebankų institucijas (Europos monetarinis institutas)

Tarptautinių finansų institucijų pagrindinės funkcijos yra:

1. Kreditavimas ir investavimas globaliniu ir regioniniu mastu
2. Ekonomikos stabilizavimas
3. Šalių narių integracija
4. Keitimasis informacija ir patyrimu
5. Informacijos apie tam tikrų valstybių ir regionų ūkinę veiklą skleidimas
6. Techninė parama ir kadrų apmokymas

Pateiksime vienos iš globalinių finansinių institucijų – **Tarptautinio valiutos fondo veiklos kryptis**.

Tarptautinis valiutos fondas 1997 metais turėjo 180 narių. Įstatinis kapitalas – 145 mlrd.SDR. Kiekviena valstybė fondo kapitale turi kvotą, kuri priklauso nuo BNP vienam žmogui, užsienio prekybos apimtys ir kitų ekonominių rodiklių. Kiekviena valstybė turi 250 balsų ir papildomai po 1 balsą kiekvienam 100 tūkst. SDR. Lietuva buvo priimta 1992 metais. Jo pagrindiniai uždaviniai yra skatinti bendradarbiavimą valiutų sferoje ir prekybą.

Tarptautinio valiutos fondo pagrindinės funkcijos: teikia valstybėms trumpalaikius kreditus mokėjimų balansui išlyginti, skatina ir remia daugiašalės atsiskaitymų sistemos kūrimą. Fondas, suteikdamas kreditą, įpareigoja šalį laikytis tam tikrų politinių ir ekonominių sąlygų, kurios yra išdėstomos programose – memorandumuose (biudžeto reformų, mokesčių, kredito, pinigų politikos, užsienio prekybos, tarptautinių kreditinių ir valiutinių santykių srityse). Skola gražinama per 3-5 metus. Tarptautinis valiutos fondas funkcionuoja kaip pasaulio “valiutų kontrolierius”, siekdamas padėti valstybėms išsaugoti tvarkingą tarptautinę mokėjimų sistemą.

SDR – tai specialios skolinimosi teisės - Tarptautinio valiutos fondo sukurta rezervinė valiuta ir paskirstyta kiekvienai šaliai, narei proporcingai jos turimai kvotai fonde (25 proc. aukso, 75 proc. nacionaline valiuta). SDR naudojama pagrindinėms valiutoms iš TVF pirkti, ja prekiaujama tarp centrinių bankų ir keičiant į kitas valiutas. Tiesiogiai į auksą nėra keičiama. Krepšelį sudaro 5 šalių valiuta (USD, DEM, FRF, GBP, JAP).

Kai buvo 1999 01 01 įvestas Eurasis (vietoj ECU), jo krepšelis buvo sudarytas iš 9 šalių dalyvių valiutų. Apskaičiuotas kaip svertinis vidurkis visų dalyvių valiutų (30 proc. sudarė markė, 13 proc. svaras sterlingas)

Finansų rinkos ir jų dalyviai Lietuvoje ir ekonomikos augimas

Išsivysčiusios valstybės turi kompleksinę finansų sistemą, kur pinigai yra tik viena iš finansinio turto formų. Finansų įstaigos siekia gauti didesnius pelnus. Finansų sistemą sudaro priemonės, kuriomis naudojamasi kuriant įsipareigojimus, teisėtus sandorius gauti pinigus ir pelną. Finansų sistema, reguliuodama kapitalo, prekių, darbo judėjimą, valstybinį biudžetą, siekia makroekonominio stabilumo.

Makroekonominis stabilizavimas pirmiausia apibūdinamas kaip:

- Kainų stabilumas;
- Centrinio banko savarankiškumas;
- Finansinių institucijų (komercinių bankų, investicinių bendrovių, vertybinių popierių biržos, bei kitų atitinkamų valstybinių įstaigų) sukūrimas.

Lietuvos finansinė sistema, valstybinė finansinė infrastruktūra vienokiu ar kitokiu būdu turėtų suderintai reguliuoti tokius svarbiausius ekonominio gyvenimo klausimus:

1. Nacionalinio produkto augimas
2. Vartojimas (trumpalaikį ir ilgalaikį), kuris skirstomas į :
Investicijas:
 - Fiksuotas įmonių ir įrangos investicijas
 - Apyvartinių lėšų akumuliaciją
 - Gyvenamųjų namų statybą.

Vyriausybės išlaidas: šalies lygyje ir savivaldybių.
Užsienio investicijas: eksportą ir importą

3. Pajamos (pirminės, įmonių, fizinių asmenų);
4. Kainos, darbo užmokesčius ir palūkanas:
 - ◆ Vartotojų prekių indeksus;
 - ◆ Darbo užmokesčio raidą;
 - ◆ Trumpalaikes palūkanas;
 - ◆ Ilgalaikes palūkanas.
5. Darbo rinka: darbo vietų skaičius; nedarbo lygis; aktyvios gyventojų dalies dalyvavimo gamyboje koeficientas.
6. Gamyba: gamybos plėtra; produkcijos lygis įvairiose ūkio šakose.
7. Finansinė rinka.
8. Fiskalinė politika:
 - ◆ Socialinių sistemų išlaidas;
 - ◆ Išlaidas gynybos reikams;
 - ◆ Transferinius mokėjimus;
 - ◆ Efektyvius fizinių asmenų pajamų mokesčių koeficientus;
 - ◆ Juridinių asmenų pajamų mokesčių koeficientus;
 - ◆ Socialinio draudimo mokesčių koeficientus;
 - ◆ Subsidijas savivaldybėms;
 - ◆ Valstybės išlaidas valdininkams išlaikyti.
9. Monetarinė politika:
 - ◆ Valstybiniai rezervai;
 - ◆ Rezervinius depozitus;
 - ◆ Nuolaidų koeficientus;
 - ◆ Lito keitimo į kitas konvertuojamas valiutas kursą.
10. Kita vyriausybės determinuota politika:
 - ◆ minimalus darbo užmokesčio lygis;
 - ◆ valdymo sferos darbo užmokesčio lygis;
 - ◆ elektros energijos, dujų ir kitos kainos;
 - ◆ importo kvotos;
 - ◆ antimonopolinė politika;
 - ◆ užsienio investicijų skatinimas.

Prisiminkime iš ankstesnių temų apie Lietuvos valstybinių ir finansinių institucijų pagrindinius uždavinius, jie yra šie:

- ◆ Įgyvendinti efektyvią mokesčių sistemą;
- ◆ Parengti ir realizuoti socialinio saugumo sistemą;
- ◆ Optimizuoti biudžeto pajamų ir išlaidų struktūrą.

Pagrindinės sąvokos:

Finansų rinkos (financial markets) bendra prasme – tai priemonių visuma, kuriomis suvedama ir suderinama laisvo kapitalo pasiūla ir paklausa.

Finansų rinkos – organizuotos struktūros, kuriose individai ir institucijos vykdo finansinius sandorius.

Finansų rinkos tikslas – efektyviai paskirstyti santaupas pinigų vartotojams. Rinkos sudaro galimybę įsigyti ir investuoti lėšas.

Finansų rinkos yra būtina efektyvios ekonomikos sąlyga.

Pavyzdžiui, 1988m. JAV Finansų aparatas (su draudimu, nekilnojamojo turto agentūrom) sukūrė 1/6 BNP, kur dirbo apie 6 proc. visų darbingų amerikiečių. Todėl įsivaizduoti ekonomiką be finansų, - neįmanoma.

Finansų rinkos dalyviai

Rinkoje reikia įvairių rūšių finansų įstaigų.

Rinkos subjektai, kurie turi lėšų perteklių, daugiau nei jų reikia vartotojui, yra vadinami – **kapitalo tiekėjai arba skolintojai**.

Rinkos subjektai, kurie turi lėšų trūkumą, vadinami – kapitalo vartotojai arba besiskolinantys. Lėšų judėjimas vyksta per finansų tarpininkus.

Rinkos dalyviai (eilės tvarka pagal svarbą):

Skolintojai	Tarpininkai	Besiskolinantys
Gyventojai, namų ūkiai	Bankai ir kitos kredito įstaigos	Įmonės
Įmonės	Draudimo bendrovės	Valstybė ir savivaldybės
Valstybė	Pensijų fondai	Gyventojai
Užsienio subjektai	Investiciniai fondai	Visuomeninės organizacijos

Kapitalo samprata

Kapitalas – investuotas turtas, kuris:

1. Periodiškai savo apyvartoje įgyja pradinę pinigų formą
Pinigai – ekonominė veikla – sukurtos prekės ar paslaugos – pinigai
2. Bendru atveju teikia pajamas (palūkanas už kreditus, dividendus už akcijas ir kt.) kaip tam tikrą procentą, vadinamą **pajamų norma**, nuo investuoto kapitalo vertės.

Ši esama ir laukiama pajamų norma, sugretinus ją su vidutiniu tokios rizikos investicijų pelningumu (alternatyviniais kaštais – toliau Al.k.) lemia esamą konkretaus kapitalo vertę:

- Jei pajamų norma sutampa su Al.k., paties kapitalo atlikusio apyvartos ciklą vertė (pvz. akcijų kursas) lieka ta pati.
- Jei pelningumas bus mažesnis už Al.k., investuotojo kapitalo rinkos vertė sumažės iki tokio dydžio, kurį (vardiklį) palygimus su uždirbtomis pajamomis absoliučia išraiška (litalais, doleriais ir pan.) bus gauta ta pati alternatyvių kaštų norma.

Pajamos

----- = kapitalo vertė

Al.k. norma

- Jei pelningumas bus didesnis – kapitalo vertė analogiškai padidės, skelbdama apie galimybes papildomai investuoti į šią ekonominę veiklą ir plėsti pasiūlą iki pelno normos išlyginimo.

Finansų rinkai būdingos dvi savybės, tai: trumpalaikių lėšų rinka – pinigų rinka ir ilgalaikių lėšų – kapitalo rinka. Jos abi tarpusavyje tarpiai susiję.

Finansinio turto rūšys

Finansinį turtą sudaro pinigai ir vertybiniai popieriai.

Finansinis turtas yra dokumentinis reikalavimas, nukreiptas į kitus ūkio subjektus ir suteikiantis reikalavimo turėtojui teisę į tų subjektų ateities pajamas ar turtą (pvz. palūkanas ar pagrindinės sumos išmokėjimus).

Vertybiniai popieriai, – tai nuosavybės arba skolos dokumentai, naudojami atliekant finansines operacijas (privačiame ar valstybiniame sektoriuje).

Galima išskirti šias finansinio turto rūšis:

1. Skolos

Trumpalaikės

- ♦ Išdo vekseliai – leidžia valstybė;
- ♦ Atviros rinkos vekseliai – leidžia aukštą reitingą turinčios bendrovės;
- ♦ Komerciniai vekseliai – leidžia įmonės;
- ♦ Indėliai ar depozitai – yra įvairių formų ir leidžia finansinės institucijos;
- ♦ Perleidžiamieji indėlių sertifikatai - leidžia finansinės institucijos.

Vidutinės trukmės ir ilgalaikės

- ♦ Obligacijos – leidžia vyriausybės arba įmonės, jeigu jos yra užtikrintos turtu;
- ♦ Konvertuojamos obligacijos;
- ♦ Įmonių obligacijos
- ♦ Hipotekos lakštai – įsipareigojamas ar skolos dokumentas, užtikrintas nekilnojamuoju turtu

2. Nuosavybės

- ♦ Paprastos akcijos. Akcija, - tai nuosavybės vertybinis popierius, liudijantis apie investavimą į bendrovės nuosavą kapitalą, padalintą į vienas ar daugiau dalių – akcijas (bent savo klasėje). Akcija, jos savininkui suteikia turtines ir neturtines teises.
- ♦ Privilegiuotos akcijos – užtikrina fiksuotą dividendų procentą; Konvertuojamos ir nekonvertuojamos akcijos;
- ♦ Pajus – piniginis ar kitas turtinis įnašas į bendrą įmonės, neturinčios akcinės bendrovės statuso veiklą.

Akcijos, kaip ir nuosavybė, gali būti individo ir žmonių grupės. Partneriai, jų santykiai įmonėje, ūkinėje bendrijoje, kaip ir korporacijoje yra sudėtingas bei rizikingas procesas

3. Išvestiniai vertybiniai popieriai

- ♦ Forvardai (išankstiniai sandoriai), tai dokumentinis įsipareigojimas nustatytą datą už sutartą kainą pirkti ar parduoti valiutą, prekes ar kitą finansinį turtą;
- ♦ Fjučersai (ateities sandoriai), - tai dokumentinis įsipareigojimas parduoti ar pirkti standartizuotą kiekį prekių ar finansinio turto standartizuotomis sąlygomis ir terminais;
- ♦ Opcionai – kontraktas suteikiantis teisę bet ne prievolę pirkti ar parduoti prekes ar finansinį turtą per nustatytą laikotarpį, sutarta kaina.

- ◆ Svopai – tai apsikeitimo sandoris – dviejų šalių įsipareigojimas apsikeisti pinigų srautais tam tikru metu ateityje pagal sutartas sąlygas (palūkanų ir valiutos svopas).

Bankų sistema Lietuvoje

Labai svarbus veiksnys, palaikantis šalies ekonomikoje stabilumą yra bankų sistema.

Ji ypatinga vien tuo, kad susijusi su pinigais. Kita svarbi jos savybė, kad bankų sistema skiriasi nuo kitų sistemų tuo, jog iš esmės ji grindžiama žmonių pasitikėjimu. Bankai yra ne tik tos šalies ūkio šerdis, bet ir smegenys, kurios, leisdamos pinigus, žiūri, kad jie dirbtų planingą, šalies ūkiui naudingą kūrybinį darbą.

Lietuvoje, kaip ir užsienio šalyse, priklausomai nuo banko vykdomų operacijų pobūdžio, išskiriamos trys pagrindinės bankų grupės:

1. Centrinis bankas, kuris vykdo pinigų emisijos ir minimalių rezervų politiką, valdo operacijas su vertybiniais popieriais ir taip reguliuoja bankinės veiklos sritį.
2. Komer ciniai (universalieji) bankai, kurie atlieka beveik visas bankų operacijas (išskyrus pinigų emisiją): priima indėlius ir saugo turtą, teikia kreditus, prekiauja vertybiniais popieriais, teikia konsultacijas ir t.t.
3. Specializuoti bankai, kurie vykdo tam tikros apimties kreditinę – finansinę veiklą. Jie gali būti:
 - Inovaciniai, kurie finansuoja rengiamas ir diegiamas naujas technologijas;
 - Investiciniai, kurie teikia ilgalaikius kreditus juridiniams ir fiziniams asmenims;
 - Hipotekiniai, kurie skolina pinigus, užstatant žemę bei kitą nekilnojamąjį turtą;
 - Šakiniai, kurie finansuoja žemės ūkio, transporto, pramonės, statybos bei kitus objektus;
 - Biržų, kurie finansuoja biržų sandorius, prekybą.

Centrinis bankas (jo funkcijas Lietuvoje vykdo Lietuvos bankas) – speciali vyriausybinių ar kvazivyriausybinių institucijų finansų sistemoje, reguliuojanti mainų priemones.

Lietuvos banko pagrindinis tikslas yra siekti pinigų stabilumo Lietuvos Respublikoje. Įgyvendindamas pagrindinį tikslą, LB turi užtikrinti patikimą pinigų rinkos, kredito ir atsiskaitymų sistemos funkcionavimą bei palaikyti šalies Vyriausybės vykdomą ekonominę politiką. LB atlieka komercinių bankų ir jų padalinių (įvairių kredito įstaigų) teisinę registraciją.

Centrinio banko pagrindinės funkcijos yra šios:

- pinigų leidimas (emisija);
- kontroliuoja pinigų pasiūlą;
- veikia užsienio valiutų keitimo rinkas, kuriose parduodami skirtingų šalių pinigai.

Lietuvos Bankas turi išskirtinę teisę leisti pinigus ir šiuo tikslu:

- nustato LR pinigų nominalus, formą, apsaugos priemones, organizuoja pinigų gamybą;
- įstatymo nustatyta tvarka išleidžia į apyvartą ir išima iš jos pinigus.

Kitos LB vykdomos funkcijos:

1. Gali aptarnauti LR valdžios ir valdymo institucijų sąskaitas;
2. Organizuoja LR Vyriausybės išleidžiamų vertybinių popierių pardavimą, išpirkimą bei palūkanų už jas išmokėjimą ir veikia kaip valstybės vertybinių popierių registratorius;
3. Įgyvendina įstatymų nustatyta tvarka pinigų politiką, tvarkydamas pinigų ir kredito apyvartą atviros rinkos operacijomis ir kitomis priemonėmis;
4. Konsultuoja LR Vyriausybę pinigų rinkos, kredito ir atsiskaitymų klausimais;
5. Renka ir skelbia pinigų bei finansų statistiką;
6. Kontroliuoja užsienio valiutos režimo laikymąsi;
7. Saugo bei valdo valstybės užsienio valiutos, aukso ir kitų taurųjų metalų rezervus;

8. Nustato bankų ir kitų ūkio subjektų vidaus ir užsienio atsiskaitymų, tarp jų ir kliringinių, tvarką;
9. Išduoda ir atšaukia licencijas LR ir užsienio bankams bei kitoms kredito įstaigoms ir prižiūri jų veiklą;
10. Įstatymų nustatyta tvarka veikia kaip paskutinis likvidavimo šaltinis bankų sistemoje;
11. Organizuoja bankinės informacijos sistemą;
12. Nustato bankų ir kitų LB licencijuotų kredito įstaigų apskaitos, ataskaitų ir atskaitomybės tvarką;
13. Sudaro Lietuvos Respublikos mokėjimų balansą.

Lietuvos Bankui vadovauja banko valdyba, kurią sudaro pirmininkas ir dešimt narių. Pirmininką skiria 5 metams Seimas Prezidento teikimu, atnaujinant ją kas treji metai trečdaliu. Valdyba nustato LR monetarinės politikos formas, bankų ir kitų kredito įstaigų riziką ribojančius normatyvus, priima teisės aktus ir pan.

LB įstatinis kapitalas 50 mln. Litų formuojamas ir LR valstybės lėšų.

LB pajamas sudaro: palūkanos, gautos už užsienio valiutos atsargas, laikomas užsienyje; palūkanos, gautos už kituose bankuose laikomus indėlius ir bankams išduotas sąskaitas; pajamos, gautos už pinigų leidimo organizavimą; pajamos, gautos už operacijas užsienio valiuta, tauriaisiais metalais, vertybiniais popieriais ir įstatymų nustatyta tvarka išduotas garantijas; pajamos, gautos už operacijas, neprieštaraujančias įstatymais.

LB išlaidas sudaro: palūkanos, mokamos už kredito įstaigų indėlius ir banko darbuotojų indėlius, laikomus LB; išlaidos užsienio operacijoms vykdyti; palūkanos už užsienio paskolas; išlaidos, susijusios su operacijomis užsienio valiuta; išlaidos, susijusios su banknotų gamyba; materialinių vertybių amortizacija; bendros eksploatacijos išlaidos; išlaidos personalui ir kitos specifinės išlaidos.

10 Skyrius. Valstybės monetarinė ir fiskalinė politika

Valstybė, planuodama savo finansų politiką, siekia patenkinti valstybinio sektoriaus poreikius, siekia užtikrinanti subalansuotą valstybės išdą, patenkinti socialinius, visuomeninius ir gamybinis ūkio poreikius. **Valstybės finansų politika apima: monetarinę politiką ir fiskalinę politiką.**

Monetarinė (kitaip vadinama pinigų) politika – tai poveikio pinigų kiekiui politika. Kitaip galima apibrėžti, kad monetarinė politika tai valstybinis šalies pinigų kiekio ir apyvartos reguliavimas per centrinį banką.

Centrinio banko vykdoma politika reguliuoja pinigų masės didėjimo tempus ar palūkanų normos pokyčius. **Šios politikos tikslas - stabilizuoti ekonomiką reguliuojant pinigų pasiūlą.** **Monetarinės politikos tikslas** – skatinti BNP gamybą, užkirsti kelią infliacijai, užtikrinti, kad ūkininkavimo sistema būtų veiksminga, užkirsti kelią nedarbo augimui, užtikrinti kad ekonomika augtų.

Tai pasiekama įvairiomis priemonėmis: stabilizavus kainų lygį ir perkamąją galią, stabilizavus nacionalinę valiutą ir sumažinus infliaciją. Todėl monetarinė politika gali būti “kieta”, - kai valstybė mažina pinigų kiekį, riboja jų kiekį ir išleidimą į apyvartą (emisija), palaiko didelius kreditų procentus, ir “minkšta”, kai skatina pigius kreditus, pinigų kiekis auga netrukdomai, netrukdo pinigų emisijos.

Centrinio banko monetarinės politikos pagrindinės funkcijos: pinigų emisija, palūkanų normos reguliavimas, aukso ir užsienio valiutos rezervų valdymas, valstybės skolos administravimas ir valdymas, komercinių bankų ir kitų finansų institucijų priežiūra.

Vyriausybė monetarinę politiką per centrinį banką įgyvendina ir kitomis priemonėmis:

- **Refinansavimu**, kai CB per palūkanų procentus reguliuoja kreditinių išteklių apimtį;
- **Operacijomis atvirojoje rinkoje**, kai valstybė perka arba parduoda valstybinius vertybinius popierius. Parduodamas rinkoje vertybinius popierius, centrinis bankas išima iš apyvartos nereikalingus pinigus, taip mažindamas jų kiekį. Supirkdamas vertybinius popierius centrinis bankas didina pinigų kiekį, lyg ir atlikdamas papildomą pinigų emisiją.
- Vykdo rezervavimo politiką, kai įpareigoja komercinius bankus dalį savo aktyvų laikyti Centriniam banke, kaip beprocentinį rezervą. Taip CB riboja arba išplečia komercinių bankų galimybes laisvai naudoti savo pinigines lėšas ir kartu daryti poveikį pinigų kiekiui.
- Esant veiklos nuosmukiui arba krizei, CB mažina palūkanas, tada įmonės (firmos) lengviau skolinasi. Tačiau kartais palūkanų normos mažinimas gali būti ir neveiksmingas išlaidų bei skolinimosi didėjimui. Priežastis ta, kad kai prekyba yra žemo lygio, daugelis firmų bijo imtis rizikos ir plėsti savo veiklą.

Taigi, pastebimas tiesioginis ryšys tarp pinigų kiekio, esančio apyvartoje ir verslo aktyvumo lygio. Kai padaugėja pinigų pasiūla, vartotojų išlaidos ir verslo investicijos linkusios irgi padidėti. Gamybos nuosmukio laikotarpyje, pinigų pasiūlos augimas, padės “išgydyti” ekonomiką. Kai klestinti ekonomika “stumia” į viršų kainas infliacine spirale, pinigų masės mažinimas kartu mažins paklausą ir kainas.

Pateiksime pavyzdį, kaip Federalinė rezervų sistema (JAV) kontroliuoja rezervus. Pirmiausia būtina žinoti, kad Federalinis rezervas atsako už pinigų kiekio reguliavimą (kaip Lietuvoje ir Lietuvos Bankas) JAV ekonomikoje. Jis gali veikti panaudodamas tris pagrindines priemones:

- Vukdyti operacija atviroje rinkoje;
- Keisti diskonto normą;
- Keisti būtinąjį rezervą.

Diskonto norma – yra palūkanų norma procentais, kurią ima Federalinis rezervų bankas nuo paskolų, suteiktų bankams ir kitoms finansų institucijoms. Diskonto normos padidėjimas skatina bankus daugiau skolintis iš Federalinio rezervų. Tokie skolinimai sukuria bankų rezervus.

Didėjant paskolų paklausai diskonto norma mažėja (Lietuvoje 3-5 proc.). Tai CB palūkanos komerciniams bankams, kai jie skolinasi. Keisdamas diskonto normą, CB didina spaudimą bankams, kurie skolinasi iš jo rezervų. Tai labai sudėtingas procesas.

Aptariant pinigų politiką, rezervams apibūdinti, vartojamos įvairios kategorijos:

- **Pinigų bazė** - pima indėlių įstaigų rezervus ir visuomenės laikomus grynus pinigus;
- **Patikslintoji bazė** yra skaičiuojama pagal vidutinę privalomųjų rezervų normą;
- **Visuminiai rezervai**, - tai privalomųjų ir perteklinių rezervų suma iš CB rezervų ir grūnų pinigų atsargų laikomų bankuose;
- **Neskolintieji rezervai** – indėlių įstaigos nenori būti skolingos CB (kai jos to siekia), tai gautus papildomus rezervus pirmiausia panaudoja gražinti skoloms, bet nenaudoja naujų rezervų paskoloms ar vertybiniais popieriais pirkti.

Norint nustatyti **nuosavų rezervų dydį**, reikia iš visuminių rezervų atimti sumas, kurias indėlių įstaiga pasiskolino iš CB.

Pertekliniai rezervai, tai - visuminiai rezervai, atėmus tuos rezervus, kuriuos indėlių įstaiga privalo laikyti savo indėliams; **Bankams yra naudingiau turėti daugiau perteklinių rezervų.**
Laisvieji rezervai, tai - pertekliniai rezervai minus paskolos iš CB.

Įgyvendinti makroekonominis tikslus nėra paprasta, kaip ir vienu metu siekti visišką užimtumo ir kainų stabilumo.

Makroekonominių problemų sprendimus, taikant monetarinę politiką galima surašyti į lentelę.

Paanalizuokime žemiau pateiktas makroekonominių problemų sprendimus pagal Keinsio teorijos interpretaciją:

Skatinančioji monetarinė politika	Stabdančioji monetarinė politika
<p>Problema: nedarbas, gamybos kritimas</p> <p>Priemonės: CB perka obligacijas atviroje rinkoje, mažina privalomųjų rezervų normą bei diskonto normą.</p> <p>Poveikis: Pinigų pasiūla didėja.</p> <p>Palūkanų norma mažėja.</p> <p>Investicijos didėja.</p> <p>Realusis BVP (BNP) auga.</p>	<p>Problema: infliacija</p> <p>Priemonės: CB parduoda obligacijas, didina privalomųjų rezervų normą ir diskonto normą.</p> <p>Poveikis: Pinigų pasiūla mažėja.</p> <p>Palūkanų norma didėja.</p> <p>Infliacija mažėja.</p> <p>Investicijos mažėja.</p>

Monetarinės politikos efektyvumas sudėtingas klausimas. Daugelis ekonomistų pastebi, kai kuriuos monetarinės politikos privalumus:

- greita ir lanksti;
- izoliuota nuo politikos;

- monetarizmas (esminis veiksnys, nustatant ekonomikos aktyvumo lygį yra pinigų pasiūlos pasikeitimai).

Monetaristinei politikai būdingi ir saviti ribotumai:

- ciklinis asimetriškumas (gali užstrigti sudarius sąlygas pigiems kreditams, nes nėra garantijos, kad bankai duos paskolas ir pinigų kiekis padidės);
- pinigų apyvartos greičio pasikeitimai (infliacijos metu, kai pinigų pasiūla mažinama, pinigų apyvartos greitis turi tendenciją didėti, ir priešingai, kada nuosmukio laikotarpiu yra didinama pinigų pasiūla, apyvartos greitis gali sumažėti).
- Investicijų tipas. Kai kurie ekonomistai abejoja, ar monetarinė politika gali stipriai veikti investicijas.

Trumpai paanalizuosime atskirus monetarinės politikos aspektus su tarptautine ekonomika. Pvz., skatinančioji monetarinė politika nukreipta taip, kad sumažintų gamybos kritimą, kas turi įtakos ir grynajam eksportui. Skatinančioji monetarinė politika mažina palūkanų normą šalyje, o jai sumažėjus, finansinio kapitalo atėjimas mažėja (pavyzdžiui į JAV). Todėl dolerio paklausa pasaulinėje valiutų rinkoje mažėja, dolerio vertė krenta. Tokiu atveju prireiks daugiau dolerių perkant franką ar markę. Tai reiškia, kad užsienio prekės amerikiečiams tampa brangesnės, o amerikietiškos prekės kitose valstybėse tampa pigesnės. Todėl šalies importas mažės, o eksportas plės (t.y. išaugs grynasis eksportas).

Išvada:

- Skatinančioji monetarinė politika didina grynąjį eksportą (o skatinančioji fiskalinė politika- mažina grynąjį eksportą). Tarptautinio finansinio kapitalo srautai, veikiami palūkanų normos pokyčių JAV, stiprina monetarinę politiką šalies viduje.
- Skatinančioji monetarinė politika taikoma siekiant sumažinti nedarbą ir padidinti gamybos augimą, kartu gali kooreguoti ir prekybos balansą.

Tai galima atspindėti lentelėje “Monetarinė politika ir grynojo eksporto poveikis”.

Skatinančioji monetarinė politika	Stabdančioji monetarinė politika
Problema: gamybos kritimas, žemas augimo laipsnis Priemonės: Skatinančioji monetarinė politika (žema palūkanų norma) Poveikis: Sumažėjusi paklausa doleriams užsienyje	Problema: infliacija Priemonės: Stabdančioji monetarinė politika (aukštesnė palūkanų norma) Poveikis: Didesnė paklausa doleriams užsienyje
Doleris atpinga	Dolerio vertė didėja
Grynasis eksportas didėja (didėja bendroji paklausa)	Grynasis eksportas mažėja (bendroji paklausa mažėja)

Pavyzdys - paaiškinimas studentams: kaip paskolos didina pinigų pasiūlą.

Kai Komercinis bankas (KB) teikia paskolą, dažniausiai pinigai pervedami į besiskolinančiojo čekinę sąskaitą. Tada žmogus negauna grynų pinigų ir jie laikomi KB indėlių iki pareikalavimo sąskaitoje, todėl šie indėliai sudaro dalį pinigų pasiūlos.

Pinigų kiekį, kurį bankų sistema gali sukurti, riboja rezervo norma. Turėdamas 500 tūkst. dolerių depozitą ir 20 proc. **rezervo normą**, bankas gali skolinti ne daugiau kaip 400 tūkst. dolerių. Taigi, padidėjus čekinei sąskaitai, padidėja ir pinigų pasiūla šalyje. Depozitų multiplikatorius – tai koeficientas lygus 100-ui, padalintam iš rezervo normos. Arba 100 santykis su rezervo norma. Todėl, jeigu rezervo norma 20 proc., tai depozito multiplikatorius bus lygus 5 (100:20).

Taigi, jeigu pradinis 10 000 dolerių indėlis gali padidinti pinigų pasiūlą 50 000 dolerių. Jeigu rezervo norma būtų 10 proc., tas pats indėlis padidintų pinigų pasiūlą 100 000 dolerių. Aišku, skolininkai turi skolas grąžinti, o kai jas grąžina, pinigų pasiūla grįžta į ankstesnį lygį.

Bankai būtinai privalo laikyti tam tikrą **rezervo normą (indėlių procentinę dalį savo vietiniame banke)**, o indėlių likutį gali skolinti klientams.

Fiskalinė politika.

Valstybės vaidmuo šalies ekonominiame ir politiniame gyvenime yra įvairiapusis: tai įstatymų leidyba ir jų vykdymo kontrolė, prekių ir paslaugų gamyba valstybinėse įmonėse ir, žinoma, valstybės vykdoma ekonominė politika. Pastaroji apima fiskalinę ir monetarinę politiką. Šiame skyriuje plačiau aptarsime vyriausybės vykdomą fiskalinę politiką, aptarsime jos įgyvendinimo instrumentus.

Fiskalinė politika – tai valstybės finansų naudojimas, siekiant sušvelninti arba panaikinti bendrojo nacionalinio produkto svyravimus, reguliuojant bendrąją paklausą.

Fiskalinė politika – tai valstybės biudžeto, mokesčių, pajamų ir išlaidų visuma, keičiant pinigų srautų apimtį ir kryptį, siekiant numatytų tikslų.

Fiskalinės politikos tikslas – užtikrinti subalansuotą valstybės biudžetą, žemą nedarbo ir infliacijos lygį.

Pagal fiskalinės politikos instrumentų kitimo pobūdį išskiriama:

- Nediskretinė fiskalinė politika (savaiminiai stabilizatoriai);
- Diskretinė fiskalinė politika. (specialiosios tikslinės priemonės).

Diskretinė fiskalinė politika – tai vyriausybės sąmoningai vykdomas mokesčių ir išlaidų keitimas, siekiant paveikti realiąją nacionalinių pajamų apimtį, užimtumą ir kontroliuoti infliaciją.

Specialiosios tikslinės priemonės – papildo stabilizatorių veikimą. Jomis vyriausybė siekia pakeisti apmokestinimą, radikaliau pertvarkyti išlaidų struktūrą ir apimtį (tiksliau keičia savo fiskalinę politiką).

Savaiminiai stabilizatoriai – pristabdo visuomenės paklausos augimą, kai ekonomika sparčiai kyla ir padidina visuminę paklausą, išryškėjus ekonomikos smukimui. Jie nepanaikina, o tik sušvelnina ciklinius svyravimus. Tai: mokesčiai, vyriausybės pirkimai, vyriausybės išlaidos transferinėms išmokoms.

Mokesčiai – valstybės nustatytos privalomos įmokos į biudžetą, už kurias jokia paslauga neatlyginama.

Vyriausybės pirkimai - vyriausybės ir jos žinybų iš privataus sektoriaus perkamų prekių ir paslaugų suma.

Mokesčiai ir valstybės vartojimas yra **fiskalinės politikos įrankiai**, siekiant stabilaus BNP lygio. Kai skaičiuojame grynas pajamas, tai iš darbo užmokesčio, rentos ar pelno atimame pajamų mokesčius, tačiau pridėdami transferinius mokėjimus (kuriais valstybė netiesiogiai mažina valstybės pajamų apimtį). Didėjant transferinių mokėjimų apimčiai, visuminė paklausa auga. Taip galima suvokti, kaip per fiskalinę politiką galima reguliuoti visuminę paklausą. Grynieji mokesčiai tai yra skirtumas tarp namų ūkio mokamų mokesčių ir gaunamų iš vyriausybės transferinių išmokų.

Fiskalinė (arba išdo) politikos kontrolė Lietuvoje yra sudėtinga, nes valstybės pajamos ir išlaidos yra išskaidytos tarp: valstybės biudžeto, 56 savivaldybių (10 apskričių) biudžetų ir per 20 nebiudžetinių fondų (Kelių fondas, Privatizavimo fondas, SODRA ir kiti.)

Vyriausybė nustato mokesčių rūšis, reguliuoja mokesčių tarifus, apmokestinimo objektus, dydžius, formas ir lengvatas, nustato surinkimo ir kontrolės sąlygas.

Sąlyje renkamų mokesčių visuma, sudaryta pagal tam tikrus bendrus principus, vadinama mokesčių sistema. Konkrečios valstybės mokesčių sistema apima daugybę įvairių mokesčių. Detalus mokesčių nagrinėjimas yra finansų mokslo objektas. Mes paliesime tik pagrindinių mokesčių sistemos sudarymo principų analizę.

Ekonominiu požiūriu racionali mokesčių sistema remiasi trimis apmokestinimo rūšimis:

- Gamybos apmokestinimu (apyvartos mokesčiai);
- Pajamų paskirstymo apmokestinimu (pajamų mokesčiai);
- Pajamų panaudojimo apmokestinimas (vartojimo mokesčiai).

Svarbus mokesčių sistemos sudarymo elementas yra mokesčių tarifų nustatymas.

Gamybos fazėje nustatytas mokestis dažniausiai imamas nuo atskiroje verslo grandyje sukurtos pridėtinės vertės, todėl šis mokestis vadinamas pridėtinės vertės mokesčiu. Šio mokesčio tarifas gali būti vienodas ir diferencijuotas.

Pajamų mokesčio objektas yra privačių ir juridinių ūkio subjektų gaunamos pajamos. Pajamoms priskiriamos gamybos veiksmų gautos pajamos, kainų sąlygoti vertės pasikeitimai, tai pat gauti pervedimai (dovanos, palikimai, laimėjimai loterijose). Tarifai ūkio subjektams yra dažniausiai diferencijuojami, pajamoms didėjant auga ir mokesčio tarifas.

Pajamų panaudojimo požiūriu turėtų būti apmokestinamos investicijos ir vartojimas, tačiau ekonomikos augimo požiūriu investicijoms šis mokestis netaikomas. Taigi apmokestinamas tik privačių namų ūkių vartojimas. Čia nustatomi mokesčiai gali būti tiesioginiai ir netiesioginiai, apmokestinant visą vartojimą arba jo dalį. Dažniausiai nustatomas netiesioginis mokestis atskiroms vartojimo prekėms.

Mokesčiai reikšmingi ne tik valstybei, gaunančiai iš jos biudžeto pajamas, bet ir mokesčių mokėtojams: įmonėms ir gyventojams. Jeigu mokesčiai per dideli arba jie nepagrįsti socialine ar ekonomine logika, tai tokie mokesčiai yra žalingi. Mokesčių sistema turi įvertinti daugelį aspektų ir interesų. Jos pagrindą sudaro įstatymų nustatyti įvairūs mokesčiai, jų apskaičiavimo, mokėjimo ir išieškojimo taisyklės.

Mokesčiai gali būti klasifikuojami pagal daugelį požiūrių. Dažnai jie grupuojami pagal tai:

- Kokie valdymo organai juos renka (valstybės, savivaldybių) ir pagal apmokestinimo objektus,
- Mokesčių apskaičiavimo būdus,
- Tarifus.

Lietuvos mokesčių administravimo įstatymas reglamentuoja 21 mokesčių rūšį, iš kurių 18 administruoja Valstybinė mokesčių inspekcija, kitus: muitinė, SODRA, Aplinkos ar kitos ministerijos bei žinybos.

Prie Savivaldybių mokesčių yra priskiriami: Fizinių asmenų pajamų mokestis, Žemės, Žemės nuomos mokesčiai, nekilnojamo turto, prekyviečių, paveldimo turto mokesčiai. Prie Valstybės – Juridinių asmenų pajamų mokestis, PVM, Akcizai, Žyminis ir konsulinis mokesčiai, SODROs fondui renkami mokesčiai, mokesčiai už gamtos taršą ir kiti.

Pagal tarifus mokesčiai yra skirstomi į 4 grupes:

mišrūs (FAPM, akcizai, muitai),
progresiniai (aplinkos tarša),
proporciniai (JAPM, SODROs, Sveikatos draudimo, žemės mokestis, nekilnojamo turto, PVM, paveldimo turto ir kiti),
vietiniai (patentai, žyminis, konsulinis, prekyviečių, už gamtos išteklius).

Aptarsime mokesčių esmę.

Pavyzdžiui, PVM - mokesčio subjektas: juridiniai asmenys, juridinių asmens teisių neturinčios įmonės, fiziniai asmenys, o mokesčio objektas: parduotos prekės ir paslaugos bei importuojamos prekės.

PVM mokesčio tarifas: yra procentinis ir proporcinis (18 procentų tarifas, eksportui, humanitarinėms prekėms, knygoms, vaistams draudimo paslaugos buvo taikomas nulinis tarifas. Į biudžetą yra mokamas tikrai pardavimo ir pirkimo PVM skirtumas. Mokėtojas turi teisę susigrąžinti iš biudžeto skirtumą tarp sumokėto ir gauto PVM). Mokesčio ėmimo būdas – netiesioginis.

Dar 1998m. rugpjūčio 11d LR Vyriausybės buvo patvirtinta Mokesčių teisinės bazės sutvarkymo programa ir turėtų šiame penkmeteje būti realiai įgyvendinama. Pagrindiniai šios programos principai – teisingumas, lygybė, neutralumas, aiškumas, viešumas bei administravimo veiksmingumas.

Integracijos į Europos Sąjungą etape, Lietuva turi suderinti daugelį norminių aktų ir netiesioginius mokesčius, tai: pridėtinės vertės mokestis, muitai (įvežimo, išvežimo, tranzito), akcizai (naftos produktams, alkoholiui, tabako gaminiams). Kitų mokesčių rūšys ir jų tarifai yra pačios šalies vyriausybės ekonominės politikos įgyvendinimo priemonė. Būtina pažymėti, kad dalis mokesčių sistemos sutvarkymo darbų jau atlikta.

Užduotis studentų savarankiškam darbui

Paanalizuokite fiskalinės ir monetarinės politikos svertus ekonomikai stabilizuoti.

Ką daryti, kad mokesčius mokėtų visi? (temos paskirstomos atskiroms studentų grupėms – kiekviena grupė pasirenka ir analizuoja po du klausimus, o visų klausimų aptarimas vyksta grupėje bendrai).

1. Kaip vyriausybės išlaidų politika ir mokesčių politika veikia ekonomiką? Privatų sektorių?
2. Sudarykite jūsų mieste teikiamų valstybinių paslaugų sąrašą ir nurodykite:
Ar ši paslauga, Jūsų nuomone, yra reikalinga?
Ar privati įmonė galėtų teikti tas paslaugas pigiau, efektyviau nei valstybė?
3. Paanalizuokite kelis mokesčius: Sodrai ir PVM:
Kodėl jie reikalingi valybei, įmonei ir visuomenei?
Kodėl jie kartais kritikuojami?
4. Ar turėtų valstybė (vyriausybė) subsiduoti dideles akcines bendroves, jeigu jos žlugdamos gali sukelti didelių nedarbo problemų kai kuriuose dideliuose miestuose?
5. Ar turėtų Vyriausybė aprūpinti butais benamius?
6. Ar turėtų Seimas priimti “grieštesnius” antimonopolinius įstatymus?
7. Kaimynas mano, kad Jonas vengia mokėti mokesčius už tas pajamas, kurias gauna po darbo valandų. Kaip Jūs manote: Ar tai mažmožis, juk daugelis taip daro?
8. Kas yra PVM? Kuo jis skiriasi nuo įprasto Fizinių asmenų pajamų mokesčio ir ar teikia vyriausybei daugiau pajamų?

11 Skyrius. Nedarbas ir infliacija. Stabilizavimo politika.

Darbas – žmogaus pajamų šaltinis, padėties visuomenėje ir pilnavertiškumo pagrindas.

Darbas – žmogaus fiziniai ir protiniai sugebėjimai, panaudoti prekių ar paslaugų gamyboje.

Darbdavys – suteikia darbą kas nori ir yra pajėgūs dirbti.

Visiškas užimtumas – šalies ekonominės politikos tikslas. Tačiau rinkos ūkis negali visus aprūpinti darbu. Nedarbas, tai Vyriausybės politikos ekonominė problema. Paanalizuokite kas veikia darbo paklausą ir pasiūlą? Ar Vyriausybė gali ir turi kištis į darbo rinką norėdama paskirstyti pajamas tarp darbų (kaip ji kišasi į produktų rinką) perskirstant pajamas tarp atskirų socialinių grupių? Kokį poveikį Vyriausybės kišimasis turi šalies ūkio efektyvumui?

Darbo jėga – visi dirbantys ar aktyviai ieškantys darbo šalies piliečiai. (visi sulaukę 16 metų ir bedarbiai).

Paanalizuokite darbo paklausos ir pasiūlos kreivę (mikroekonomikoje).

Gamybos galimybes riboja gamybos ištekliai (kokias prekes ir kiek paslaugų gamina) ir technologijos (jų techninis lygis). Darbo rinka ir produkcijos realizavimo rinka yra tobulos konkurencijos pagrindas. Svarbu, kad **ribinio produkto vertė (RPV)** susilygintų su darbo užmokesčiu. **RPV** tai ribinis natūrinis produktas x produkto kainos. Jeigu firmos produkcija parduodama tobulos konkurencijos rinkoje, tai RPV lygi **PPP**.

Ribinis pajamų produktas - pasisamdžius kiekvieną papildomą darbuotoją, jos pajamos turi didėti.

Ribinis natūrinis darbo produktas ar ribinė nauda (RNP) – tai papildomai firmoje pagaminti produkcijos vienetai, pasamdžius papildomą darbuotoją.

Bendros darbo rinkos problemos priklauso nuo: produktyvumo toje ūkio šakoje, darbdavių ribinių kaštų (samdomų darbuotojų) ir nuo jų ribinės naudos, - kas apsprendžia darbo užmokesčio dydį. Valstybėje svarbus minimalaus darbo užmokesčio nustatymas (paauglių, pensininkų darbo užmokestis).

Pavyzdys: Tobulos konkurencijos rinkoje efektyvų užimtumą lemia tokie veiksniai: darbdaviai samdo darbuotojų tiek, kad jų **ribinė nauda** susilygina su ribiniais kaštais. Arba, jeigu šioje šakoje ribinis produktyvumas susilygina su visuomenės ribiniais kaštais (t.y. ribiniu produktyvumu kitoje ūkio šakoje), gauname efektyvų rezultatą – efektyvų užimtumo lygį.

Užimti gyventojai – dirbantys visų nuosavybės formų įmonėse, įstaigose ir organizacijose, įskaitant ūkininkų ūkiuose, karo tarnyboje, įkalinimo įstaigose, kulto tarnai.

Bedarbiai – nedirbantys darbingo amžiaus darbingi asmenys, nesimokantys dieninėse mokymosi įstaigose, užsiregistravę gyvenamosios vietos darbo biržoje kaip ieškantys darbo ar pasirengę profesiniam mokymuisi.

Nedarbas – situacija, kai darbingi žmonės nori dirbti, tačiau negauna darbo. Apibendrintai – nepanaudojami darbo ištekliai.

Nedarbo lygis – nedirbančių darbingų žmonių santykio su visais šalies gyventojais procentinė išraiška.

Praktikoje paskaičiuojant, nedarbo lygis = bedarbių skaičius : darbo jėgos x 100 proc.

Pagrindinės nedarbo rūšys (formos) yra: tekamasis ar migracinis, struktūrinis ir ciklinis.

Tekamasis ar migracinis susidaro, kai asmenys keičia gyvenamą vietą, profesiją, baigę ar nebaigę mokslus ieško darbo

Struktūrinis susidaro, kai augant gamybos techniniam lygiui, kvalifikacija neatitinka reikalavimų, būtina perkvalifikuoti, jis ypač pažeidžia vyresnio amžiaus žmones.

Ciklinis, kai sumažėja ūkio aktyvumas, susijęs su verslo vystymusi.

Prislėgtas ir paslėptas nedarbas neleidžia realiai įvertinti nedarbo nuostolius.

Prislėgtas nedarbas – kai žmogus nusivylęs darbo paieška, nutraukia jas kaip beviltiškas, nebeina į darbo biržą, tuo pačiu ir sumažina darbo jėgos skaičių.

Paslėptas nedarbas – dalis žmonių, negaudami pastovaus darbo, sutinka dirbti bet kokią darbą.

Visiškas užimtumas JAV ir Olandijoje skaičiuojama, kai nedarbas siekia iki 4 proc., kitose valstybėse iki 7 %.

Bedarbių skaičius nustatomas sumuojant visus nedarbo rodiklius (tekamasis, struktūrinis ir ciklinis). Visiškas užimtumas būna tada, kai nedarbo lygis žemas (egzistuoja tik tekamasis ar struktūrinis nedarbas) ir nesukelia infliacijos padidėjimo.

Natūralus nedarbo lygis (NNL), tai nedarbas, susidarantis pasiekus potencialų BNP, kai tekamasis ar struktūrinis nedarbas neviršija leistinų ribų.

Natūrali nedarbo norma yra tekamojo ir struktūrinio nedarbo sumos santykio su visais darbingais gyventojais procentinė išraiška.

Apskaičiuojame $NNN = \frac{\text{tekamasis} + \text{struktūrinis nedarbas} \times 100\text{proc.}}{DJ \text{ darbo jėga}}$

Darbo jėga (DJ), tai dirbančiųjų skaičiaus ir bedarbių skaičiaus suma.

Nedarbo makroekonominiai nuostoliai būna neišmatuojami. Paslėptas nedarbas gali būti kai nusivylę darbo paieška, dirba bet ką ar laikinai išvyksta dirbti į užsienį. Prislėgtasis nedarbas, kada asmuo beviltiškai nutraukia paieškas, tuo pačiu sumažina ir darbo jėgos bendrą skaičių (benamiai, gyvenantys ūkyje, sode, elgetos ir pan.)

Darbo rinkos valdymas.

Pagrindinė institucija, kuri turi vykdyti aktyvią užimtumo skatinimo politiką yra Lietuvos darbo birža (su 47 teritoriniais padaliniais). Darbo birža buvo įkurta 1990m. ir yra pavaldi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai. Darbo birža dirba pagal tarptautinės darbo organizacijos rekomendacijas (TDO). Lietuvoje prie ministerijos veikia Trišalė Taryba, kuri svarsto visus svarbius socialinius klausimus su darbdaviais ir profsąjungomis.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai yra pavaldžios Darbo birža ir Darbo rinkos mokymo tarnyba (su 6 teritorinėmis ir 14 mokymo centrų, 3 mokymo įmonės bendros su užsienio partneriais).

Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pagrindinės veiklos klausimai yra:

- darbo rinkos politika;
- profesinė sveikata ir sauga;
- darbo santykiai;
- socialinių grupių politika;
- moterų ir vyrų lygių galimybių politika;
- vaikų, šeimos ir jaunimo klausimai;

- invalidų socialinė integracija;
- socialinė parama;
- socialinis draudimas (nedarbo, senatvės, motinystės, invalidumo ir kiti klausimai);
- integracija į tarptautines darbo organizacijas.

Lietuvoje yra parengtos ir įgyvendinamos įvairios “Aktyvios darbo rinkos programos”.

Kai kurias jų paminėsime. Vykdomas viešųjų darbų organizavimas įmonėse, organizacijose, tai yra seniausia užimtumo skatinimo forma (ypač populiaru JAV). Lietuvoje 1998m. viešuosius darbus dirbo 21500 žmonių. Labai plačiai paplito paramos formos:- paskolų bedarbiams savo verslui įsteigti suteikimas; socialiai pažeidžiamų asmenų ir invalidų įdarbinimas. Bedarbių pirminis mokymas, perkvalifikavimas ir kvalifikacijos kėlimas. Lietuvoje įsteigtos darbo pasiūlos ir paieškos tarnybos, Užimtumo fondas, Darbo klubai, Darbo vietų išsaugojimo programa, naujų darbo vietų kūrimo skatinimo programa. Skurdo mažinimo programa ir kitos. Bedarbio pašalpos ir laikino įdarbinimo užsienyje programa.

Infliacija – bendrojo vidutinio kainų lygio pakilimas, pasireiškiantis pinigų perkamosios galios smukimu.

Išskiriami du infliacijos tipai:

- **Šliaužianti** – lėtas, bet nuolatinis vidutinio kainų lygio kilimas aukštyn (ne daugiau kaip 2-3 proc. per metus).ilgai trunkanti, neaukštų ir pastovių tempų. Prie jos galima prisitaikyti.
- **Šuoliuojanti** – tai kainų lygio kilimas dideliais tempais (20-30 proc.), kurie rodo didėjimo tendenciją. Istorijoje buvo ir **hiperinfliacijos** atvejai – 1989m. Lenkijoje kainų kilimas milžininkiškas, prekės brangsta beveik kasdien, pinigų cirkuliacija vyksta pašėlusiu tempu, kyla ūkio suirutė.

Infliacijos ir nuvertėjimo nepalankusis ciklas – tendencija, kai infliacija sukelia pinigų nuvertėjimą, kuris savo ruožtu gali sukelti dar didesnę infliaciją ir dar didesnę nuvertėjimą.

Infliacijos priežastys nustatyti sunku. Daugelis teigia, kad tai visada ir visur piniginis reiškiny, didelis pinigų kiekis, esantis cirkuliacijoje. Atsiranda pasiūlos perteklius ir bendras kainų padidėjimas.

Todėl reikia suvokti: pinigų pasiūlą ir pinigų paklausą.

1)**pinigų pasiūla**, tai pinigai bankuose, įvairiose sąskaitose konkrečiu momentu esantys ekonomikoje.

Nominali **pinigų pasiūla** (NPP) – banknotų ir monetų kiekis pas gyventojus.
Reali pinigų pasiūla, tai NPP : iš kainų lygio pokyčio.

2) **Pinigų paklausa** – turto suma, kurią gyventojai nori turėti pinigine forma. Gali būti nominali pinigų paklausa – paklausa giniems pinigams ir realioji – NPP kiekis : iš kainų lygio pokyčio.

Realaus BNP augimas didina realią pinigų paklausą, nes žmonės gaudami didesnes pajamas gali nusipirkti daugiau ir brangesnių prekių.

Paanalizuokima, kaip apskaičiuojamas infliacijos tempas, vartojimo prekių kainų indeksas.

Priklausomybę (ryšį) tarp infliacijos ir nedarbo –parodo Filipso kreivė – kuo mažesnis nedarbas, tuo didesnė infliacija ir atvirkščiai.

Infliacijos pasekmės.

Aukštas infliacijos lygis sukelia mikro ir makro ekonomikos nuostolius - turi neigiamas pasekmes ekonomikai. Infliacija sumažina finansinį turtą (sutaupas) ir didina realų turtą (žemės ir namų kainas). Šiuo požiūriu ji veikia kaip mokesčiai, paimdama turtą iš vieno jį atiduoda kitiems. Tuo metu vyksta spekuliacija – tarpininkavimas perkant parduodant, keičiant USD. Antiinfliacinė pagrindinė priemonė – kainų reguliavimas.

Užimtumo politika ir naujų darbo vietų kūrimo klausimai Lietuvoje

Vienas iš pagrindinių valstybės uždavinių turėtų būti visų šalies gyventojų socialinio - ekonominio aktyvumo didinimas, sukuriant palankias sąlygas įvairių gyventojų grupių įsijungimui į darbinę veiklą, bei realias galimybes savarankiškai užsidirbti pajamas, kad kiekvienas dirbantysis galėtų spręsti savo materialines ir socialines problemas.

Valstybė turi parengti ir įgyvendinti valstybinę socialinių garantijų sistemą, užtikrinančią normalias socialines, būsto ir pajamų gavimo sąlygas ekonomiškai nesavarankiškoms gyventojų grupėms.

Lietuvos ūkio pertvarkymas į rinkos ekonomiką, pagrinde sąlygojo gyventojų užimtumo mažėjimą ir nedarbo didėjimą. Vidutinis metinis užimtųjų skaičius 1990m (1853 tūkst.) - 1995m. (1644 tūkst.) sumažėjo 11,3 procentus, o 1997m. buvo 1669,2 tūkst.

Jeigu 1991m. valstybinėse įmonėse dirbo 70,2 proc. nuo visų užimtųjų, tai 1998m. tikrai 31,6 proc., tuo pačiu pasikeitė užimtųjų proporcijos privačiose įmonėse (nuo 29,8 iki 68,4 proc.). Ypač dideli pokyčiai įvyko kaime, kur pradėjus žemės grąžinimą buvusiems savininkams, daugiau nei 600 tūkst. šeimų gavo iki 3 ha žemės. Atsirado nauja užimtųjų kategorija - dirbantieji sau (sukuriantys produktą sau arba pardavimui).

Šalyje pasikeitė užimtųjų skaičius pagal įvairias ekonominės veiklos sritis: apdirbamojoje pramonėje valstybinėse įmonėse užimtųjų sumažėjo nuo 28,3 proc. 1993m. iki 5,5 proc. 1998m., tuo pačiu privačiose įmonėse padidėjo nežymiai nuo 19,6 proc. iki 22,5 proc.

Ženkliai išaugo užimtųjų didmeninėje ir mažmeninėje prekyboje 1993m. dirbo 172 tūkst.(14,1 proc.), tai 1998m. -250 tūkst.(21,4 proc.), padidėjo užimtųjų valstybės valdyje -1992m. buvo 49,9 tūkst., tai 1997m jau 69,8 tūkst., o 1998m. tai sudarė 26,5 proc. nuo visų užimtųjų valstybinėse įmonėse. Padidėjo darbo jėgos paklausa privačiame sektoriuje (pramonėje, statyboje) ir sumažėjo samdomojo darbo paklausa žemės ūkyje, todėl didžiausia bedarbystė yra rajonuose. Pavyzdžiui, analizuojant užimtumo lygį (tai užimtųjų gyventojų santykis su darbingo ir vyresnio amžiaus gyventojais) pastebimas labai žemas užimtumo lygis atskiruose rajonuose. Jeigu 1997metai bendras Lietuvos gyventojų užimtumas buvo 58 proc., tai atskiruose miestuose ar rajonuose labai žemas (Marijampolės m. - 46,4 proc.; Alytaus raj.- 46,8 proc. ; Neringoje - 47,6 proc.; Jonavos raj.- 48,8 proc.). Tuo pačiu didesnis nei vidutinis buvo Vilniuje - 68,6 proc. (kai Trakų ir Švenčionių rajonuose tik 46,7 ir 47,9 proc.), ypač aukštas užimtumas buvo Kėdainių rajone -73,5 proc.

Nedarbas Lietuvoje oficialiai pradėtas fiksuoti 1991 metais ir metų pabaigoje sudarė 5,2 tūkst. žmonių, o 1997m. pabaigoje - 120,2 tūkst. žmonių.

Oficialus nedarbo lygis (tai bedarbių skaičiaus ir darbo jėgos santykis) 1991m. buvo 0,3 proc., o 1997m. - 6,7 proc. (Darbo biržos duomenimis), 2002m. – 12 proc.

Dėl metodinių bedarbio sąvokos apibrėžimo skirtumų bedarbių skaičius ir nedarbo lygis Statistikos departamento ir Darbo biržos duomenimis labai skiriasi.

Darbo biržos duomenimis, bedarbiai - tai nedirbantys darbingo amžiaus asmenys, užsiregistravę vietinėse darbo biržose, kaip ieškantys darbo ar pasirengę profesiniam mokymuisi.

Statistikos departamento Užimtumo skyrius nuo 1994m. praveda gyventojų užimtumo atrankinius tyrimus (du kartus per metus), kur atsižvelgiama į Tarptautinės darbo organizacijos (TDO) ir "Eurostat" reikalavimus, suveda duomenis iš Statistikos ir SODROS ataskaitų.

Kaip rodo atlikti tyrimai, į Darbo biržas kreipiasi tik pusė apklaustų bedarbių, nes nedirbantys, dažniau ieško darbo per draugus ir žiniasklaidos pagalbą. Iš visų bedarbių, 53 proc. sudaro 30-49 metų amžiaus asmenys, kurių dauguma susidarė 1995m., kai privatizavus stambias

pramonės įmonės daugelis liko be darbo (tai buvo daugiau nekvalifikuoti ar žemesnio profesinio pasirengimo asmenys), iš kurių 73 proc. dirbo (kas trečias - pramonėje, kas šeštas-prekyboje, kas aštuntas - žemės ūkyje ar statyboje). Lietuvoje užfiksuotas ypač didelis jaunimo (nuo 16 iki 29 metų) nedarbas - 30 proc. nuo visų bedarbių.

Iš užsiregistravusių bedarbių net 88,6 proc. yra nepasirengę darbo rinkai (ypač rajonuose, nes ten stokojama aukštos kvalifikacijos specialistų: teisininkų, gydytojų, užsienio kalbų mokytojų, bei turinčių kvalifikuoto darbo patirtį siuvimo, suvirinimo, statybos srityse). Darbo biržose siūlomos laisvos darbo vietos pagrinde (95 proc.) orientuotos į turinčius kvalifikacinį bei profesinį pasirengimą, o bendras jų skaičius gali patenkinti tik 2 proc. poreikio (2000m. buvo bedarbių 220 tūkst., o laisvų darbo vietų vidutiniškai 2216).

12 Skyrius. Tarptautinė prekyba

Anglijos ekonomistų A.Smito ir D.Rikardo atskleisti atskirų šalių santykinio ir absoliutinio pranašumo dėsnai tebeveikia ir šiuolaikinėje rinkos ekonomikoje.

Tarptautinių ekonominių ryšių politika Lietuvoje

Sėkmingo šalies ekonominio vystymosi, suklestėjimo ir integracijos tarptautinėje tautų bendrijoje garantijų požiūriu, tarptautinių ekonominių ryšių stiprinimo politika yra viena iš svarbiausių Lietuvos valstybės veiklos sričių. Siekiant užtikrinti šalies tarptautinių ekonominių ryšių plėtojimą, Lietuvoje gaminamos produkcijos rinkos įsitvirtinimą užsienyje, užsienio investicijų pritraukimą, siekiant tarptautiniame lygyje suformuoti Lietuvos įvaizdį, išskirtume šiuos pagrindinius aspektus:

- Integracija į Europos rinkas,- apima Lietuvos politinius siekius įsijungti į ES, į Vakarų Europos Sąjungos, NATO, Pasaulinę prekybos organizaciją (PPO), bei kitas organizacijas;
- Lietuvos vidaus teisės aktų palaipsnis harmonizavimas, suderinant juos su ES ir kitų organizacijų reikalavimais, efektyviai funkcionuojančios Lietuvos ekonomikos sukūrimas;
- Šalies ekonomikos atvirumas, užsienio prekybos deficito sumažinimas;
- Laisvos prekybos sutarčių sudarymas ir pasirašymas (vadovaujantis PPO nuostatomis) su trečiomis šalimis, dvišalės prekybos sutarčių sudarymas su visomis CEFTA valstybėmis, bei realus jų įgyvendinimas;
- Lietuva, kaip Šiaurės ir Vidurio Europos valstybė, dalyvauja kuriant Baltijos šalių vieningą ekonominę erdvę, palaiko gerus kaimyninius ir abipusiai naudingus bendradarbiavimo santykius su Vidurio ir Rytų Europos šalimis.

Tarptautinė prekyba, - tai viena iš tarptautinio politinio ir ekonominio bendradarbiavimo formų, kuri Lietuvoje reformos metais patyrė daugiausia permainų.

Politinės kryptys sąlygoja ekonominio bendradarbiavimo formas. Ekonominė nauda priklauso nuo valstybės ūkio specializacijos. (šalies teritorijoje esanti nafta, rūda ir kitas valstybės turtas, sąlyginai lemia aukštą valstybės pragyvenimo lygį).

Specializacija ir prekyba lemia veiklos efektyvumą ne tik šalyje, bet turi įtakos ir su ja prekiaujančiom šalim. Tai susiję su šiomis prielaidomis:

1. konkurencijos padidėjimas;
2. pagamintų produktų gausumas ir įvairovė;
3. masto ekonomija;
4. lyginamasis pranašumas.

Trumpai aptarsime išvardintas prielaidas.

1. Nesant tarptautinės prekybos, monopolinei firmai priklauso visa šalies rinka – ji gali diktuoti ir kainas (jei nesikiš valstybė).

2. Įvairovė, tai - tarptautinės prekybos nauda (atsiranda daug naujų prekių).

3. Pasireiškiant masto ekonomijos efektui, užsienio prekyba gali skatinti efektyvesnę gamybą. Europos Bendrijai panaikinus muitus, visos valstybės gali bandyti parduoti savo prekes.

4. Absoliutus pranašumas gali būti, jeigu JAV gamintų maisto produktus, o Anglija – drabužius, tačiau taip nėra ir jos turi lyginamai specializuotis: Anglija gamins “n” vienetų maisto prekių, “n” vienetų – drabužių, mašinų, ir kt. Šalis turi lyginamą pranašumą, jeigu ji gali prekę gaminti santykinai pigiau (mažesniais kaštais nei jos prekybinis partneris).

Prekyba yra naudinga, – kai abi prekiaujančios šalys turi naudos. Jeigu jos specializuojasi gaminti tas prekes, kurių gamyboje turi lyginamą pranašumą ir prekiauja viena su kita tomis prekėmis, bet kuriuo kainų santykių intervale $\frac{1}{2}$, ar $\frac{1}{4}$. (tai yra vadinama eksporto ir importo kainų indeksų santykiu – arba užsienio prekybos koeficientu $\frac{1}{3}$). Kitaip tariant 1 vienetas maisto keičiamas į 3 vienetus drabužių. Reikia skaičiuoti kiek iš to kiekviena valstybė turi naudos? Naudos galima turėti ir iš specializacijos, ir iš prekybos. Užsienio prekyba ir technologijos pokyčiai padidina vartojimą.

Paanalizuokite Lietuvos užsienio prekybos balansą (2002m. sausio – rugpjūčio mėn. duomenys).

Valstybės	Eksportas procentais	Importas procentais
Europos Sąjungos	50,1	46,2
NVS	21,3	25,9
Rusija	13,4	21,6
Vokietija	10,9	17,8
D.Britanija	15,7	
Lenkija		4,7
Italija		4,5
Latvija	9,4	

Tarptautinę prekybą atspindi šie rodikliai:

- užsienio prekybos prekių apyvarta (ar prekių apyvartos procentas į ES, NVS šalis nuo BVP);
- eksporto ir importo kainų santykis - tai parduodamų ir perkamų prekių vidutinių kainų santykis;
- mokėjimų balansas, tai sąskaitos rodančios šalies prekybos ir finansiniu sandėrius tarp valstybių per tam tikrą laiką, dažniausiai per metus, padarytos dvigubo įrašo principu;
- prekybos saldo - skirtumas tarp eksporto ir importo (+ ar -);
- Investicinės prekės šalies importo struktūroje (1999 m. Lietuvoje sudarė 15 proc.).

Mokėjimų balanse yra dvi sąskaitos: einamoji ir kapitalo sąskaita.

Einamoji sąskaita – mokėjimų balanso sąskaitos dalis, rodanti tarptautinių prekių, paslaugų ir kitų grynųjų pajamų judėjimą tarp valstybių per tam tikrą laiką, dažniausiai per metus.

Kapitalo sąskaita – mokėjimų balanso sąskaitos dalis, rodanti tarptautinių finansinių aktyvų sandėrių apimtį tarp valstybių per tam tikrą laiką, dažniausiai per metus.

Tarptautinėje prekyboje labai svarbūs yra paklausos ir pasiūlos klausimai. Šalyje gaminamos prekės aukšta kokybė ir efektyvumas lemia eksporto padidėjimą. Importas – prekių ar paslaugų įvežimas iš užsienio šalių. Importo nauda valstybei ir vartotojams yra tada, kai kaina mažėja (gerai vartotojui, tačiau gamintojai turi nuostolių) ir nauda vidaus rinkoje (prekių įvairovė, kokybės augimas, sąnaudų mažinimas). Tačiau neribojant importo, šalies gamintojų prekės tampa mažiau paklausios ir gamintojai patiria nuostolius, todėl valstybė atskiroms prekėms apriboja įvežimą.

Prekybos politikoje svarbiausia yra laisvosios prekybos klausimai kiekvienos šalies naudai. Lietuva nuo pat reformų pradžios vykdo atviros užsienio prekybos politiką. Lietuva yra už laisvus prekių judėjimo tarp šalių principus.

Laisvoji prekyba – tarptautinė prekyba be jokių muitų mokesčių ir suvaržymų.

Protekcionizmas – vyriausybės vykdoma ekonominė politika, sauganti nacionalinę ekonomiką nuo kitų šalių konkurencijos arba siekianti plėsti užsienio rinką.

Realio užsienio prekyba vyksta tarp konkrečių valstybių ir jų ūkio subjektų, todėl daugelis valstybių vykdydami laisvos prekybos politiką, užsienio prekybos srityje vykdo ir tam tikras prekybos ribojimo priemones – protekcionizmo politiką.

Galima surasti labai daug argumentų, palaikančių muitus ir kitas protekcionizmo formas. Kaip, turimų darbo vietų ir nacionalinių resursų išsaugojimas, nes perkant lietuviškos gamybos prekes, pinigai lieka šalyje. Mums sunku konkuruoti su užsienio šalių pigiomis produkcijos gamybos ir darbo sąnaudomis.

Prekybos naudos pavyzdys. Jei mes perkame plieną iš Rusijos, o ne iš Vokietijos, tai užimtumas greičiau padidės būtent tam Rusijos mieste, o ne Vokietijos. (toks teiginys bus teisingas, jeigu Rusijoje būtų žemas užimtumo lygis). Jeigu mes saugome aukštą užimtumą varžydami importą, tai kaip galime apsaugoti nuo kainų kėlimo iš gamintojų pusės? Jeigu vyriausybė gali pakelti kainą prekėms, nebijodama prarasti rinkos, tai greičiausiai ji taip ir padarys.

Galima vykdyti ir “kaimynų nuskurdinimo politiką”. Suvaržant importą, šalis mažiau pažeidžiama, jo ribojimas gali sumažinti importuojamų prekių kainą pasaulinėje rinkoje. Šaliai tikslinga ginti naujai susikūrusias ūkio šakas, nes jos prekės pradžioje gali būti beviltiškoje padėtyje – reikia protekcionuoti savo ūkio šakas. Pavyzdžiui, mums mažinant importą, gali būti įvedami barjerai mūsų prekėms į tas valstybes eksportuoti (tai yra keršijimo politika). Valstybės taiko įvairius suvaržymus kokybės, išfasavimo ir kitiems reikalavimams.

Rinkos apsaugai gali būti naudojamos įvairios suvaržymo priemonės, kaip antidempingo, protekcinės, atitikties įvertinimo, bei biurokratinės – nemuitinės. Pvz., sveikatingumo arba kokybės standartai mineraliniam vandeniui, alui, mėšai, silkei ir pan. Biurokratizmas, tai įvairūs nemuitiniai barjerai, - muitinės procedūrų apsunkinimas, siekiant trukdyti prekių įvežimą.

Pagrindinės valstybės užsienio prekybos suvaržymo (ribojimo) argumentai ir priemonės gali būti šios:

- **Nacionalinė gynyba.** Kiekvienoje šalyje galima išskirti ūkio sferas, (energetika, dujų ir naftos ūkis, cukraus pramonė) kurios turi tiesioginę reikšmę valstybės saugumui ir gynybai. Paprastai nuo neriboto importo jas gina valstybė.
- **Bedarbystė.** Tai vienas iš svarbiausių kiekvienos šalies argumentų, įvedant užsienio prekybos apribojimus. Produktų importas tiesiogiai veikia šalies verslą ir gamintojus, nes gali padidinti nedarbo lygį.
- **Naujų veiklos sričių apsauga.** Naujo produkto (paslaugos) gaminimo pradžioje yra dideli gamybos ir realizavimo kaštai, tuo tarpu tie patys produktai, kitose šalyse jau praėję aukštesnę gyvavimo stadiją, turi absoliutų pranašumą, nes jų gamybos kaštai daug mažesni. Todėl valstybės užsienio prekybos politikoje iškeliamas argumentas saugoti savo jaunas veiklos sritis nuo užsienio prekių konkurencijos.
- **Dempingas.** Svarbus argumentas taikyti užsienio prekybos barjerus prekėms, kurių eksportuotojai (ar importuotojai) įtariamai nesąžininga konkurencija. Lietuvoje antidempingo įstatymas buvo priimtas 1998m. birželio 23d.. Jo pagrindinis tikslas – sudaryti teisinės sąlygas ginti Lietuvos gamintojus nuo prekių importo dempingo kainomis.

Dempingas – prekės pardavimas šalies rinkoje už kainą, kuri yra mažesnė (apie 30 proc.), nei kitų, tos pačios rūšies prekių, parduodamų šalyje kainą.

Užsienio prekybos ribojimo būdai dažniausiai skirstomi:

- Muitus (konvencinius, protekcinis,..)
- Netarifinius užsienio prekybos barjerus.

Muito tarifas – mokėjimų už importuojamas arba eksportuojamas prekes norma (mokesčio dydis).

Tarptautinėje prekyboje labiausiai paplitęs yra importo muitas. Dažnai valstybės muitų pagalba sprendžia neigiamo užsienio prekybos balanso problemas. Įvedus muitą importuojamai prekei ar prekių grupei, sumažėja importo lygis, tuo pasiekiami geresnė pusiausvyra tarp eksporto ir importo. Muitai yra ir vienas iš biudžeto pajamų formavimo šaltinių.

Netarifiniai užsienio prekybos barjerai:

- **Subsidijos** – tai vyriausybės skiriama parama šalies gamintojams. Parama gali būti teikiama įvairiomis formomis, kaip atvirojo subsidijavimo būdai (piniginės dotacijos, mokesčių sumažinimai, mažesnio procento paskolos, lengvatinis draudimas,...). Subsidijos, mažindamos šalies gyventojų kaštus, palengvina jų konkurenciją su importuotojų prekėmis. Subsidijų pagalba atsiranda galimybė pagerinti užsienio prekybos balansą – didinti eksportą.
- **Importo kvotos** – tiesioginis konkretaus įvežamo produkto kiekio apribojimas per metus. Tai paprastai įgyvendinama importuojamoms firmoms išduodant importo licencijas. Jeigu importo **kvota yra absoliuti**, tai pasiekus jos numatytas importo apimtis, daugiau to produkto į šalį nebeleidžiama. Jeigu importo kvota yra **tarifinė**, tai iki tam tikros produkto kiekio ribos jis importuojamas, taikant nedidelį (arba nulinį) muto tarifą, o viršijus tą ribą, leidžiama jį įvežti tik padidintais muto tarifais.

Kvotos - tai nemuitiniai barjerai, jie turi sulyginti vietos gamybos prekių ir importuojamų prekių kaštus. Arba suvienodina nacionalinius kaštus su užsienio.

- **Embargas** – tai toks užsienio prekybos apribojimas, kai ji visiškai uždraudžiama. Jis dar vadinamas nulinės kvotos variantas. Embargo paskelbimo priežastys paprastai būna politinės, tačiau pasekmės ekonominės.
- **Savanoriškas eksporto apribojimas.** Šalys vyriausybinio lygiu susitaria, kokios tarpusavio prekybos konkrečiais produktais apimtys, jas labiausiai tenkina. Specialiomis sutartimis šalys pasižada šiuos įsipareigojimus vykdyti ir kontroliuoti, kad tų ribų laikytųsi verslo įmonės. Valstybė, savanoriškai apribodama eksporto apimtį, iš tikrųjų apriboja ir importą.
- **Vietinės gamybos sąlyga** – tai importo apribojimas, kuris reikalauja, kad tam tikra gaminio proporcija būtų pagaminama importuojančioje šalyje. Ši dalis gali būti iūreikšta natūriniais vienetais arba vertine išraiška. Šį importo apribojimo būdą dažniausiai taiko mažiau ekonomiškai išvystytos šalys, kurios suinteresuotos spręsti savo socialines ir ekonomines problemas. Tai leidžia eksportuojančioms šalims perkelti į kitas šalis ekologiniu požiūriu kenksmingas gamybas, senas technologijas.
- **Standartai ir kiti techniniai reglamentai**, kurie galioja atskirose šalyse arba jų susivienijimuose (PPO, ES). Tai tarptautinės prekybos reikalavimai (ekologinio saugumo požiūriu- ISO 14001, produkto gamybos saugumo, kokybės atitikties - ISO 9001, 9002, 9003 standartai). Atskirų reikalavimų pritaikymas dažnai yra labai sudėtingas, nes reikalauja esminių technologinių pakeitimų ir didelių sąnaudų, todėl atskiriems gamintojams jie tiesiog sunkiai įgyvendinami. Pavyzdžiui, Prancūzijoje yra draudimas reklamuoti rugių, kviečių ir kukurūzų degtinę, kadangi ji kenksminga sveikatai, tačiau vynuogių degtinė į tą sąrašą nėra įtraukta, nes ji yra vietos gamintojų produktas. Standartai naudojami ne tik pačių produktų savybėms ir parametrams reglamentuoti, bet ir specialiai reklamai, įpakavimui, etiketėms, prekės ženklinimui (EB ženklinimas dedamas kai produktas atitinka Europos Bendrijos atitikties deklaraciją – užtikrinantis, kad gaminys atitinka pagrindinius jam keliamus reikalavimus, E – produkto kokybės užtikrinimas, kuris neatsiejamas nuo kokybės standarto EN ISO 9003 taikymo, H – visiškas kokybės užtikrinimas apima projektavimo ir gamybos etapus, jis neatsiejamas nuo kokybės standarto EN ISO 9001 taikymo ir panašiai).

Apibendrinant galima teigti, kad visi tarptautinės prekybos apribojimai iš vienos pusės mažina pasaulinės ekonomikos efektyvumą, tačiau iš kitos pusės padeda išlaikyti nacionalinės ekonomikos savitumą ir palaiko vietinių gamintojų gaminamos produkcijos konkurencingumą.

Prekybos liberalizavimas

2001 gegužės mėnesį Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo integracijos į Pasaulio prekybos organizaciją dokumentus. Buvo įteisintos iš esmės naujos tarptautinės prekybos sąlygos (pagrindinis principas - laisvas prekių judėjimas).

Pasaulio prekybos organizacija (PPO) deklaruoja pagrindinius principus, tačiau yra leistinas ir kiekvienos valstybės nacionalinis sprendimas.

PPO deklaruojami pagrindiniai principai:

1. Didžiausio palankumo principas – visoms valstybėms vienodos sąlygos.

2. Nacionalinis principas – šalies statusas kitų šalių prekių atžvilgiu.

Derybos vyksta su visa PPO ir atskirai su jos kiekviena valstybe, bei jos atskiromis sritimis (kaip: žemės ūkis, aplinkosauga, atskiros pramonės šakos).

Stojant į PPO Lietuva atsisakė eksporto subsidijavimo. Šiuo metu dar vyksta teisinės bazės harmonizavimas, - horizontalūs įsipareigojimai. Narystė, tai nėra visiškas rinkos atidarymas. PPO yra 140 narių ir 30 narių stojimo procese (narės yra ir Kirgizija, Gruzija, o ruošiasi stoti Rusija, derasi Baltarusija, Ukraina). 27 valstybės yra sudarę laisvos prekybos sutartis (kurių tarpe 15 Europos Sąjungos valstybių). Atskiriems Lietuvoje gaminamiems produktams bus taikomas pereinamasis laikotarpis (pvz. išaldytas - cukrus, sviestas, sūris).

Visuotinis susitarimas dėl tarifų ir prekybos (dvišaliai, daugiašaliai susitarimai). 1947 m. JAV ir 22 valstybės susitarė dėl tarifų ir prekybos barjerų sumažinimo. GATT sutartis (General Agreement on Tariffs and Trade).

Pavyzdžiai: JAV ir Japonijos, Lietuvos ir Rusijos prekybos problemos.

Transnacionalinės korporacijos – lemia tarptautinį kapitalo ir technologijos judėjimą, aktyvina pasaulinės ekonomikos kūrimą.

Lietuvos ūkio integravimosi į Europos Sąjungos vieningą rinką aktualiausi klausimai atspindėti Lietuvos ūkio vystymo strategijoje iki 2010 metų.

Lietuvos integracija į Europos Sąjungą

Dar 1949 gegužės 5d. Londone 10 Europos valstybių (Airija, Belgija, Danija, Italija, Jungtinė Karalystė, Liuksemburgas, Nyderlandai, Norvegija, Prancūzija, Švedija) pasirašė Europos Tarybos statutą. Iš pageidaujančių įstoti į Europos Tarybą valstybių buvo reikalaujama, kad jų vyriausybės būtų sudaromos demokratiškai ir kad būtų pasirašoma Europos žmogaus teisių konvencija. Nuo 1949 iki 1989 metų į Europos Tarybą įstojo beveik visos Vakarų Europos šalys (buvo 23). 2001 metų sausio 25d. Europos Taryba tapo viena iš didžiausių paneuropinių organizacijų, kurios gretose buvo 43 Europos (beveik visos) valstybės. Lietuva jos nare tapo 1993 gegužės 14d.

1957m. Romoje buvo pasirašyta sutartis dėl Europos Ekonominės Bendrijos (EEB) įkūrimo. Tai buvo Europos Sąjungos (ES) steigimo pradžia. 1992 m. buvo pasirašyta Maastrichto sutartis, pagal kurią ir buvo sukurta ES. Šiuo metu į ES įeina 15 valstybių: Belgija, Danija, Vokietija, Graikija, Ispanija, Italija, Prancūzija, Airija, Liuksemburgas, Nyderlandai, Austrija, Portugalija, Suomija, Švedija, Didžioji Britanija (Jungtinė Karalystė). Kitas ES plėtros į Rytus etapas prasidėjo 1995 metais. Šiuo metu stojimui į ES paraiškas yra padavusios 14 valstybių, kurių tarpe yra Lietuva, Latvija ir Estija. Daugelį iš šių valstybių planuojama priimti 2004 metais.

ES įkūrimo tikslas yra sukurti bendrą rinką ir suartinti valstybių – narių ekonominę politiką, padidinti narių stabilumą ir skatinti gyvenimo lygio augimą.

Ekonominė integracija – tai nacionalinių ekonomikų apjungimas ir ribų, skiriančių ekonominę veiklą vienoje valstybėje nuo kitos, panaikinimas.

Pagrindiniai ES integracijos uždaviniai buvo suformuluoti dar 1985m, ir pateikti kaip vidaus rinkos programa (**vadinama Baltoji knyga**). **Pagrindinis programos tikslas** – prekių, paslaugų, darbo jėgos ir kapitalo laisvo judėjimo kliūčių panaikinimas. Lietuvai integruojantis į ES ekonomines struktūras, neišvengiamai teks adaptuotis ir prie ES vidaus rinkos programos.

Vidaus rinkos programą sudaro:

1. Keturios pagrindinės laisvės:

- Laisvas prekių judėjimas;
- Laisvas darbo arba asmenų judėjimas (laisvas pasirinkimas gyvenimo vietos ir darbo);
- Paslaugų teikimo laisvė (užtikrinama liberalizuojant paslaugų rinkas, minimizuojant licencijų reikalavimus, vykdant Europos komunikacines paslaugas);
- Kapitalo judėjimo laisvė.

2. Papildomos laisvės:

- Verslininkystės laisvė (laisvo įmonių steigimo laisvė, naujas įmonių tipas – Europos bendrija);
- Valstybinių užsakymų gavimo laisvė.

3. Rėmimo instrumentai (pagrindinės priemonės programai remti):

- Socialiniai instrumentai (minimalūs pagrindiniai standartai sveikatos ir darbo apsaugos srityse);
- Vartotojų interesų apsauga;
- Aplinkos apsauga;
- Verslo aplinkos instrumentai.

4. Vidaus rinkos politika – sudaro kelios sudėtinės dalys:

- Teisiniai ir instituciniai produktų ir gamybos veiksmų rinkos reguliavimo režimai;
- Techninis harmonizavimas ir standartizacija;
- Mokesčių harmonizavimas;
- Socialinės sferos harmonizavimas, artinimas prie geresnio standarto.

5. Remiančios politikos:

- Konkurencinė politika;
- Prekybos politika;
- Transporto politika;
- Aplinkos apsaugos politika;
- Regioninė politika.

Vidaus rinkos sukūrimas padidins bendrą gyventojų gerbūvį. Tai turi įtakos vartotojų poreikių ir galimybių augimui, kas savaime turi įtakos gamybos ir paslaugų plėtrai.

Lietuvos stojimas į ES turi savus privalumus ir trūkumus. **Pagrindiniai įstojimo į ES privalumai:**

1. Galimybė Europoje išplėsti Lietuvos prekių ir paslaugų realizaciją;
2. Galimybė plačiau naudotis ES technine pagalba, sparčiau priartinti gamybos technologinį lygį prie Europos valstybių lygio;
3. Galimybė sparčiau Lietuvoje įsisavinti šiuolaikinius verslo gamybos ir vadybos metodus;
4. Importo iš ES valstybių apribojimo pašalinimas leis sumažinti krepšelio kainas;
5. Galimybė įgyvendinti makroekonominę politiką, įgalinančią siekti greitesnio ekonomikos augimo, didesnio užimtumo, aukštesnio gyvenimo lygio ir socialinės apsaugos lygmens.

Pagrindiniai įstojimo į ES trūkumai:

1. Lietuvos ekonomikos savarankiškumo apribojimas
2. ES institucijų išlaidų dengimas iš Lietuvos valstybės biudžeto;

3. Lietuvos valstybės papildomos išorinės funkcijos, susijusios su įstojimu į ES, ir tų funkcijų vykdytojų finansavimas;
4. Neigiami darbo jėgos migracijos padariniai.

Sėkingas Lietuvos integravimas į ES žymia dalimi priklauso nuo valstybės vykdomos politikos. Būtina visapusiškai pasinaudoti narystės ES privalumais ir sušvelninti visus neigiamus momentus. Lietuva derybose su ES derasi dėl 31 derybinio punkto, daugelis jų jau suderinti. Visiškai integruoti į ES planuojama 2004 metais.

LITERATŪRA

1. Wonnacott P., Wonnacott R. Makroekonomika. Kaunas 1993, 1994.
2. Wonnacott P., Wonnacott R. Mikroekonomika. Kaunas 1993, 1994.
3. Makroekonomika. Kauno Technologijos universitetas, 2001.
4. Jakutis A., Petraškevičius V. ir kiti Ekonomikos teorijos pagrindai, Kaunas, 1999.
5. Martinkus B., Žilinskas V. Ekonomikos pagrindai. Kaunas 1997.
6. Skarbalius D. Ekonominių žinių pagrindai. Mokymo priemonė. Vilnius, 2000.
7. Leonienė B., Verslo pradmenys. Kaunas 1998.
8. Navickas V., Paulavičius K., Darbo rinka. Teorija ir valstybės politika, Vilnius 1999.
9. Eksporto plėtros ir skatinimo strategija Valstybės Žinios Nr.83, 2000m. spalio 4d.
10. Darbo rinka: Lietuvos darbo biržos informacinis leidinys, 1997 - 2002 metai.
11. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros tendencijos LSVVPA tinklapyje:
http://www.svv.lt/docs/svv_pletros_tendencijos.htm
12. Smulkaus ir vidutinio verslo plėtros strategijos kryptys (dr.J.Šarkus, dr.Z.Pagirskienė ir kiti), Vilnius, 1999m. gegužės ir 2000 rugsėjo mėn..
13. Eksporto plėtros ir skatinimo strategija V Ž Nr.83, 2000m. spalio 4d.